

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

III

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

**LIBERATION
PATH**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 3 (228), March, 1967, Vol. XX

Головний редактор Г. Драбат
Заступник — Володимир Богданюк

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УВАГА: ЗМІНА УМОВ ПЕРЕДПЛАТИ В УСІХ КРАЇНАХ

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1967 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	8 дол.	4.50 дол.	2.40 дол.	80 цент.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	1000 пезів	550 пезів	300 пезів	100 пезів
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф.	1 ф. 10 ш.	18 ш.	6 ш.
Канада	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
США	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	42 фр.	22 фр.	12 фр.	4 фр.
Швеція	45 кор.	25 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.



ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (228)

БЕРЕЗЕНЬ, 1967

Річник XX

З М І С Т III-ої К Н И Ж К И

Д-р Олекса Воропай: ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ІДЕЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ	259
Д-р Р. Зенон Винницький: ВІД ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ ДО НАШИХ ДНІВ (Півсторіччя — шляхом історичних фактів)	264
Д-р Д. Донцов: ПРОБЛЕМА ПРОВІДУ (Череда чи еліта?)	279
Проф. Володимир Шаян: СТРАХ МОСКВИ ПЕРЕД Л. УКРАЇНКОЮ	291
Олег Р. Мартович: ДУМКИ ПРО ВИЗВОЛЕННЯ (З матеріалів — Студії проблем революційно-визвольної боротьби і державного будівництва; Розділ: «Проблеми Української Національної Революції»)	302
Іван Світ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ (продовження, 3)	318

П о е з і ї

З Антології еспанської поезії. Хосе Асунсьон Сільва: ПЕСИМІСТО-ВІ — 333. * Хуан Рамон Хіменес: ЗОЛОТА ГАЛУЗКА — 333. * Франціско де Ікаса: ВНОЧІ, МАДРИГАЛ ПРО СМЕРТЬ — 334. — Переклав: Ігор Качуровський.
Андрій Легіт: ТРИЩАВ НАД НАМИ НЕБА ДАХ..., РВЕШІСЯ У ВІЧНІСТЬ... — 332.

Ярослав Курдидик: ТРИПТИХ (Нью-Йорк від моря, Нью-йоркська осінь, Величний день)	335
Д-р Микола Аркас: ЖИВЕ В МЕРТВІМ	338
Інж. С. Матвієнко-Сікор: «А МОЛОДЬ НА ЗМІНУ РОСТЕ ТА РОСТЕ»	350
Проф. Сергій Жук: АПОЛОГІЯ ЗРАДНИЦТВА	353
Д-р Олекса Воропай: В ДОРОЗІ НА ЗАХІД (Щоденник утікача, продовження, 3)	356

Роздуми над прочитаним

Галина Журба, Володимир Дубів, Олександр Филипович, Юрій Лавриненко: ЗВЕНИГОРОДСЬКІ СПОГАДИ 370

Хроніка і нотатки

— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ	377
— В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ	380
Приєднали нових передплатників — 349; Пожертви — 352.	

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

• ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Коштортерів і Заступників — 6 шіл. (англ.) або 1 долар. Всіх Коштортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Д-р Олекса ВОРОПАЙ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ІДЕЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Для Тараса Шевченка Батьківщина була єдиною і головною метою його життя. Україна була головною темою його творчості; за Україну він був найтяжче покараний і про визволення своєї Батьківщини наш великий геній і патріот мріяв до останнього моменту свого життя. За кращу долю свого народу поет переніс найтяжчі страждання, що привели його до передчасної смерті.

У творах, що зібрані в «Кобзарі», а зокрема в творах, які були написані під час перебування поета в Україні, — ідея визволення України виступає як головна, найбільша, національна проблема; як єдина мета творчого життя поета. Ідею визволення України Тарас Шевченко поставив так глибоко і так ясно, як ніхто до нього ще не ставив.

В своїй геніяльній поетичній творчості Тарас Шевченко ясно визначив свою роль, як будителя українського національного духу, як речника всього українського народу і як учителя, що навчає свій народ любити Батьківщину понад усе; як пророка, що перестерігає нарід від злих дій і показує той єдиний шлях, що веде народ до його остаточної мети — визволення з-під чужинецького ярма. Тарас Шевченко — це національний Месія, що поклав життя своє за те, щоб народ його з невільника став господарем своєї рідної землі.

Поетичний скарб Тараса Шевченка насичений тільки однією ідеєю — це служити українському народові з усією відданістю поета і громадянина. Кожний його мистецький образ, кожна його думка випромінюється незліченними барвами соняшного саява, простеляється осяяною стежкою до душі українського народу, до внутрішнього сенсу його історії.

Український народ і його історична доля — це найголовніші теми образного мислення Тараса Шевченка, — вся його творча чинність є містерією національного буття України, у її великім ствердженні: Бути Україні вільною!

У душі Тараса Шевченка — мистця-патріота, постала проблема: від чого почати та як розбурхати мертве море несвідомих, байдужих членів української нації? Як розбудити оте сонне царство до праці й боротьби?!

І великий національний поет виступає в ролі кобзаря. Своїм чудовим співом він будить сонні душі своїх земляків і каже їм полюбити

»велику руїну«, перейнятися ідеєю вільної Батьківщини, якою вона була колись; розкриває ролю козацтва і народу, — будить національну свідомість і ставить питання: хто ми та чиї ми діти?!

З мистця і збирача української старовини, Тарас Шевченко підіймається до ролі вчителя патріотизму і апостола нового слова, нових ідей визволення України, — нової національної Правди!

Особиста доля Тараса Шевченка була для нього жорстокою. Торттури і муки, як Прометей орел, рвали його серце, спивали його кров. Від дитинства через юнацькі і парубочькі літа — зла доля була при ньому аж до смерти. Тяжкою вагою вона сідала на його душу і пригинала лет до брудної землі. На засланні, в переповненій азіятами солдатській казармі, серед злочинного оточення, він не мав найменшої змоги бути на самоті тільки із своїми думками і мріями, — все це довершило його душевний біль:

*... Друже-брате!
Приходить ніч в смердючу хату,
Обсядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,
І те що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть...*

Другий молот долі, що кував поетові страждання, це була заборона малювати і писати; заборона мистцеві з Божої ласки творити, але й це не згасило творчого вогню поета-генія і великого пророка України.

Головною молитвою Тараса Шевченка за Україну були його твори. У найтяжчі хвилини свого життя поет писав:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу...
За неї душу погублю!*

Таких слів у той час ще ніхто не проголошував. При самій згадці про свій рідний край Тарас Шевченко завмирає серцем:

*Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате...
Тепер летиш в Україну —
Тебе виглядають...
Полетів би і я з тобою,
Та хто привітає?...
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там самотній!...
Самотній... А Україна!
А степи широкі!...*

Уява мистця-патріота малювала красу української природи, а з нею і найрізноманітніші картини життя українського народу: перед поетом постала постать Кобзаря і він чув його сумні й веселі реcitaції, пере-

живав муки і сором за «байстрюків Єскатерини», відправляв у визвольний похід Гайдамаків, визволяв із турецької неволі козаків-героїв. Упивався він поезією національно-визвольної боротьби українського народу. Найглибше переживав усе те, що було пов'язане з Україною.

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...*

А до земляків звертаючись, заповідав їм:

*Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте...*

А далі просив:

*І мене в неволі лютий
Инколи згадайте!*

Тарас Шевченко тужив за Україною і любив її, і чим сильніша була його любов, тим більша була ненависть до того, хто поневолював Україну.

«Скрізь був і все плакав, — писав Тарас Шевченко до свого приятеля, — сплюндрували нашу Україну».

Побувши трохи більше як півроку на рідній землі, Шевченко знову вернувся до Петербургу, щоб закінчити мистецьку академію. В 1845 році він закінчив студії і одержав диплом «свободного художника». По закінченні студій, знову поїхав в Україну і після цієї подорожі з'являються такі його твори: «Кавказ», «Великий льох», «Єретик», «Послання» та інші. В цих геніальних творах поет виступає із своїм могутнім словом на бій з московською деспотією:

*... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово!...*

Або:

*Поборюсь!...
За мене Бог!... Да совершиться!*

В запалі свого відважного наступу поет закликає всіх поневолених в Україні і не в Україні сущих:

*Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За Вас правда, за Вас слава
І воля святая!...*

Тарас Шевченко глибоко переживав і обдумував найтрагічніші події історії України. Першою такою історичною подією була Переяславська угода 1654 року Богдана Хмельницького з московським царем. Ця угода, на думку поета, спричинилася до незліченних і найтяжчих ударів для українського народу. Другою такою подією була боротьба гетьмана Івана Мазепи з московським царем Петром I-им, і най-

болючіша поразка Великого Гетьмана. Від Полтавської поразки почався цілковитий занепад української волі і самостійности.

Серед неволі, що темною мрякою розлилася по всій землі українській, Тарас Шевченко звеличує національний зрив гайдамаків проти польського поневолення 1768 року. Він підкреслює героїзм і легендарність Гонти та Залізняка, як народних месників. Далі він обдумує роль козацтва та роль Запорізької Січі. І всюди поет підкреслює героїзм українського народу з повною вірою в те, що визвольна боротьба — це боротьба за абсолютну правду і справедливість.

Поет гостро реагує на війну Москви з кавказькими народами та на справедливе збройне повстання тих народів, — повстання проти того ж загарбника, що поневолив і Україну.

У такому історичному аспекті Тарас Шевченко показує два протилежні світи, дві протилежні сили — гнобителів і гноблених, правду і неправду.

У поемі «Тризна» в 1843 році Тарас Шевченко звертається до Бога з молитвою і просить його поблагословити, як поета, на «подвиг новий і суворий...», «на спокутування рідної землі оганьбленої, прибитої і найчистішою кров'ю политої, колись щасливої землі...» Він закликає з благородною відвагою стати до боротьби за добро, щоб покарати зло... Поет каже: «...свято життя — велике свято, цей Божий дар свій він повинен принести в жертву Батьківщині...», бо його найбільша мрія — це бути корисним рідному краю. І ось так у душі поета боротьба добра із злом — є абсолютною ідеєю, яка переплітається з ідеєю національного буття України.

Глибоке переконання в національно-політичній та ідейно-духовій відрубності України від Москви яскраво віддзеркалене в усіх творах Тараса Шевченка, в його високомистецьких поетичних висловах. До цього спричинилася традиція відокремлення ще від княжої доби, козаччини, козацьких літописів та «Історії Русів» — цей останній твір невідомого українського автора Т. Шевченко належно використав у його поемі «Гайдамаки».

Тарас Шевченко звертав велику увагу на українську народну творчість: український фольклор, народні звичаї, міти, легенди, вірування і обряди, — бо у всьому цьому, як у морській глибині, відбивалась минувшина України і розкривала перед ним глибокий зміст народної історії. Поет уважно вивчав козацький епос, історичні перекази, побутові та історичні народні пісні.

У цій неписаній історії українського народу, що найкраще змалювала його героїчну духовість, відбилися і особисті прагнення поета. В образі кобзаря він уособив увесь народ і, як у краплині води, відбив національний світогляд народу та його постійне прагнення до свободи.

Трагедію України Тарас Шевченко переживав, як свою особисту трагедію:

*Я ридаю, як згадаю
Діла незабутні
Дідів наших: тяжкі діла!..
Як би їх забути,
Я віддав би веселого
Віку половину...*

В цих словах поета чується глибока нота особистого страждання, коли він поринає думками в минуле української історії. Тарас Шевченко переймається народними легендами про могили, в яких спочиває козацька сила, що переховується там до певного часу. Поет часто думає над легендою про Богданову церкву в Суботові і вірить, що вона, та церква, розвалиться і з-під неї —

*Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить
І помоляться на волі
Невільничі діти!*

І не дивно, що під час визвольних змагань Тарас Шевченко був прапором боротьби українського народу. Народ наш розумів і тепер ще розуміє Тараса Шевченка, як месника за народні страждання.

В Україні ще й досі поміж народом ходить легенда про так звані »Шевченкові ножі«. Один із варіантів цієї легенди я записав у селі Громах на Уманщині ще в 1937 році. Зміст цієї легенди такий:

»Кажуть, що Тарас помер, а він насправді живий і поміж людьми ходить, лише передягнувся, помолодів, поріс чуприною і скликає собі козаків на підмогу. А в Каневі, над Дніпром — там не чоловік, а ножі поховані, та не прості — свячені!.. Їх ніхто, крім Тараса, не дістане, вони нікому не даються. Кажуть, що ще царські жандарми рили ту могилу, та все дарма, бо як докопаються до ножів, то вони знову в землю ввійдуть, — так і не дістали їх з тієї могили. Настане колись такий день, коли Тарас прийде з козаками помолитися на своїй могилі; відправлять там Службу Божу, а тоді розступиться земля і ножі самі вийдуть із могили. Ось тоді з тими свяченими хлопці погуляють. Настане темна ніч, затремтить земля і ворожою кров'ю омиється. Після ночі настане день: зійде сонце, угамуються пекучі вітри і буде тихо, тихо. В один день зацвітуть всі сади в Україні. Тоді Тарас посправжньому спочине«.

Як бачимо, народ наш надіється — надіємось і ми. Гаряче віримо нашому великому пророкові, що —

*Розкуються незабаром —
Заковані люди...
Настане суд! Заговорить
І Дніпро, і гори...
І потече сторіками
Кров у сине море...*

Д-р Зенон Р. ВИННИЦЬКИЙ

ВІД ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ ДО НАШИХ ДНІВ

(Півісторичя — шляхом історичних фактів)

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ ІЗ ПЕРСПЕКТИВИ ЗОЛОТИХ РОКОВИН

Швидко темпо життя сучасної людини, яка завойовує космічні простори, впродовж найближчих тижнів і місяців нестиме нас назустріч 50-им роковинам особливих подій у новітній історії української нації, епілог яких ще й досі є унікальним в історії культурного світу. Цими світлими подіями було проголошення волею українського народу Української Народної Республіки на українській землі. Коли говорити мовою історичних фактів, це було створення Української Центральної Ради в березні 1917 року і проголошення чотирьох універсалів від 23-го червня 1917-го до 22-го січня 1918-го року. Четвертий універсал став державним актом українського народу, бо ним проголошено повну незалежність Української держави.

В результаті цих актів, Українську Народну Республіку визнали й інші держави, між ними і уряд Франції, одної з найбільших тоді світових потуг. 29-го грудня 1917 року Франція окремою грамотою призначила в Києві свого дипломатичного представника ген. Табуї. Текст цієї грамоти звучав так:

»Французька Республіка.

Французька Леґація в Румунії.

Яси, 29 грудня 1917.

Від: Французького Міністра в Румунії.

До: Ген. Табуї, французького уповноваженого в Україні.

Пане,

Оцим маємо шану повідомити Вас, що Уряд Франції призначив Вас Уповноваженим Франції в Україні. Поінформуйте ласкаво Генерального Секретаря міністерства закордонних справ Українського уряду про Ваше призначення, як уповноваженого, та передайте йому цю вірчу грамоту, яка акредитує Вас у цьому характері.

в.л. р. Ст. Олер«.

Українську Народну Республіку визнав фактично і уряд Великої Британії, представник якого у січні 1918 року також звернувся з дипломатичною нотою до українського уряду.

*»Уряд Британського представника.
До Його Ексселенції, Представника Ради Міністрів
Української Народної Республіки.*

Ваша Ексселенціє,

Я маю честь повідомити Вас, що уряд Його Британської Величності призначив мене каблеграмою єдиним тепер представником Великої Британії в Україні.

Мій уряд доручив мені запевнити Вас про його доброзичливість. Він буде підтримувати уряд України усім, що є можливе і в його силі, щоб Ви створили добру владу, зберігали лад і могли протиставитись Центральним державам, які є ворогами демократії і людства.

Так далеко, як я особисто зацікавлений, дозволю собі запевнити Вашу Ексселенцію про мою щирю підтримку у здійснюванні наших спільних ідеалів.

*в. р. Пиктон Беллі
Британ. Представник в Україні».*

Самовизначення українського народу і його Українську Народну Республіку були примушені визнати і більшовики. В документі Ради Народних Комісарів РФСР, головою якої був Ульянов-Ленін, з 4-го грудня 1917 року читаємо:

»До Української Центральної Ради.

... Тому ми, Рада Комісарів російського народу, визнаємо Українську Народну Республіку і підтверджуємо її право відокремитись від Росії, або розпочати переговори з Російською Республікою, щоб забезпечити з нею федеральні або інші взаємини.

Рада Комісарів російського народу далі визнає без будь-яких обмежень або передумов, і під кожним оглядом, державні права і самостійність Української Республіки.

Рада Народних Комісарів».

Так виглядав світанок нових політичних реалітетів в Україні 50 років тому, що їх ми втратили в крутіжї вовчих ям міжнародної дипломатії. Кожна нова держава змагає до того, щоб її визнали інші держави, щоб одержати моральну підтримку світової публічної opinio.

П'ятдесят років тому, після двосотлітнього державного, національного і культурного поневолення, в якому перебувало в той час багато інших, сьогодні вже державних народів, світову публічну opinio про нас формували, на жаль, наші одвічні вороги — москалі й поляки.

В той час і кадри нашої аристократії, інтелектуалістів, професіоналістів та інтелігенції були значно менші, ніж у поляків та москалів, чи навіть ті кадри, що є тепер в Україні й на еміграції, себто у вільному світі.

П'ятдесят років тому багато українців були запаморочені облудними кличами російських солідаристів або жили в наркозі червоного кому-

ністичного чаду, яким червоні московські фашисти рятували Московську імперію. Саме такі українські діячі найбільше шкодили будівництву й закріпленню української державности і за їхні політичні та тактичні помилки український народ заплатив гекатомбами жертв. А впродовж останнього півстоліття український народ платив постійно смертю своїх найкращих синів і дочок, ув'язненням у концтаборах і тюрмах большевицької Росії, Польщі та гітлерівської Німеччини. І сьогодні десятки тисяч українських людей — українська молодь, інтелектуалісти, робітники і селяни — караються в московських сибірських та субполярних концтаборах тільки тому, що вони українці, що люблять свій край, свій нарід, свою мову, культуру й історію.

Півсторіччя тому ми, чекаючи на «соціалістичний рай» на землі, не створили міцної української армії, щоб правний акт Четвертого універсалу негайно скріпити мілітарною силою. Тому влітку та восени 1917 року в Україні, з мілітарного погляду, виникла порожнеча, що заохочувала російські червоні гвардії до нападу на Україну. Вже другий універсал Центральної Ради в липні 1917 року опинився під обстрілом московського Тимчасового уряду О. Керенського, а на третій універсал відповів Ленін ультимативною нотою (17 грудня 1917 р.), оголошуючи Українській державі одверту війну, яка ще й досі не закінчена. Слід пригадати, що 4 грудня 1917 року московські большевики були визнали державну самостійність України, отже оголошення війни Україні 17 грудня того ж року є першим зламаним міжнародним договором в низці тих, що їх Москва зломила на протязі останніх п'ятдесят років.

Потім, 9-го лютого 1918 року, уряд України, вже без своєї організованої мілітарної сили, склав злочасний договір у Бересті Литовським з Центральними державами. Згідно з Берестейським договором, Німеччина в ролі «союзника» кинула в Україну свої мілітарні сили і два місяці після цього договору, власне з допомогою своєї мілітарної сили, розв'язала український уряд. Коли 8-го листопада 1918 року Німеччина скапітулювала у війні з Антантою, головна команда німецької армії в Україні відмовилась виконати доручення головнокомандуючого альянтськими арміями в Європі французького маршала Ф. Фоша, який вимагав, щоб німецькі війська залишились в Україні й продовжували війну з большевиками до того часу, коли в Україні буде зорганізована нова мілітарна сила. Німці залишили Україну, грабуючи все, що могли, навіть український чорнозем. Але інші німецькі армії продовжували в той час війну з большевиками у Фінляндії і Прибалтиці; завдяки їм у поверсальській Європі постали такі нові держави, як Фінляндія, Литва, Латвія та Естонія.

Як альянти, так і німці не зрозуміли, що головним, вирішальним тереном бою з московськими большевиками була Україна, тому в 1945 році, згідно з законами історичної Немезіди, московсько-большевицькі армії зруйнували Берлін і загарбали, з допомогою альянтів, майже половину німецької території. Західні альянти 50 років тому

не дали молодій Українській державі мілітарної допомоги в боротьбі з московськими більшовиками, тому сьогодні цілий вільний світ загрожений московсько-більшевицькою агресією, а американські війська кривавляться у війні з в'єтнамськими комуністами, яких підтримує Москва.

Злощасний Берестейський договір України з Німеччиною і Австрією знищив будь-які передумови для дальших практичних і дипломатичних взаємин Української держави з Францією та Англією. Це використали передусім москалі; старий російський дипломатичний корпус, а також польські дипломати і червоні московські агенти, шаліли в усіх столицях західних держав у своїй антиукраїнській діяльності. І мали успіхи — Українська держава опинилась у такій альянтській блокаді, що в Україну не допустили навіть Міжнародного Червоного Хреста. Блокада Української республіки була ще гіршою, ніж блокада червоної Москви, з якою альянти вели формальну війну, підтримуючи збанкрутованих реакційних білогвардійських московських генералів — Денікіна, Колчака і Врангеля. Реакційні біломосковські генерали одержали від альянтів величезну військову й економічну допомогу. Український дипломатичний корпус був молодий і малочисленний, він не міг здобути від альянтів необхідної допомоги героїчним українським арміям, що боролись проти білих і червоних московських загарбників. Не допомогли Україні й відомі пункти декларації президента США В. Вілсона, бо той «неофіт» висунув домагання (т. 6), що Росія має бути «звільнена від усіх чужих військ і сама вирішити про своє політичне майбутнє». А в точці 13-ій, завдяки американській Польонії і Падеревському, вимагав «створення незалежної Польської держави, із включенням до неї областей, в яких живе виключно польське населення...»

Українську визвольну війну в 1917-1921 роках ми програли великою мірою на дипломатичному відтинку. Користуючись тими самими методами, що й тепер у В'єтнамі, Африці, Кубі, Венесуелі та в інших країнах, Москва 5 грудня 1919 року руками Леніна встановила в Україні власний уряд — т. зв. уряд УРСР у Харкові. Тому слід ще раз підкреслити і повторити, що:

- 1) УРСР не є твором українського народу.
- 2) УРСР і її «уряд» є твором і маріонеткою Москви, інструментом російського імперіялізму і колоніялізму в Україні.
- 3) Так зв. Українська РСР і її псевдодержавна система є засобом для поневолення українського народу, нищення української культури та експлуатації природних ресурсів України Московією.
- 4) УРСР є тоталітарною адміністративною одиницею Москви, в ній панує диктатура московського варварського пролетаріату та диктатура московських екстремістичних фашистських і націонал-соціалістичних елементів.

Всі визначні українські комуністи — Скрипник, Коцюбинський, Косіор, Чубар, Петровський, Любченко, Бондаренко, Хвильовий та багато інших — закінчили свою кар'єру коляборантів Москви під «стінкою» в казематах ГПУ, самогубством або смертю в московських концтаборах Сибіру. Всіх голів маріонеткового уряду УРСР — від Раковського до Любченка — також криваво зліквідовано.

Історичним фактом є те, що молода Українська Народна Республіка стала першою жертвою московсько-комуністичної агресії у світі, хоч уряди сучасних західних держав примикають очі на цей факт. Проте і їм стає ясно, що «інтернаціональний комунізм» та його ідеї були і є тільки знаряддям старого московського імперіялізму-колоніялізму. Москва використала комуністичну ідеологію, обіцяючи робітникам і селянам «рай на землі», щоб зберегти старий московський імперіялізм, маскуючи його імпортованим із Франції червоним кольором і кличами боротьби міжнародного пролетаріату за людські права. Червоні московські імперіялісти користуються комуністичними гаслами, що стимулюють т. зв. національно-визвольні війни тих народів, що прагнуть політичної і соціальної свободи, але тільки тому, щоб приховати свої заміри від публічної opinio mundi та підготовляти ґрунт для дальшої експансії Російської імперії. Головною метою Москви є завоювати чужими руками цілий світ. У 1917 році Російську імперію врятував Ленін, а тепер її зберігають його епігони та їхні міжнародні коляборанти. Жоден чесний українець не повинен прикласти своїх рук до збереження цього московського імперіялістичного творива.

РОСІЯ З ПОГЛЯДУ ІСТОРИЧНОЇ ДІЙНОСТІ

У світлі історичних фактів усі дотеперішні успіхи Москви і її комунізму аж ніяк не були наслідком «геніяльності» московського народу чи його «інтелектуальної вищості» над іншими народами. Ще недавно Нікіта Хрущов на сесії Об'єднаних Націй виразно показав московську «культуру», погрожуючи черевиком, мовляв, московський народ економічно й мілітарно переможе Захід. Але цієї погрози Хрущов не міг виконати. Московський народ настільки туполобий, що власною «творчістю» ніколи не був і не є спроможний «перегнати Захід», а немосковські народи в цій новітній Російській імперії ставлять спротив московській експансії, домагаючись, Богом даних кожному народові, прав жити своїм вільним державним життям.

Численні автори історії Сходу виразно зазначають, що понад тисячу років тому москалі жили в умовах деспотичної влади і московські маси ніколи не виявляли власної творчої ініціативи, навпаки — боялись відповідальності, яка обтяжує вільних людей.

Перша історична згадка про Москву, як місто на багні, появилася в 1147 році. Її деспотичні володарі, почавши з 1462 року, зуміли створити з москалів нарід, який сліпо вірить своїм деспотичним воло-

дарям, виконує всі їхні накази та повністю підпорядковується інтересам своєї деспотичної держави — Московії, Росії чи тепер ССРСР.

Взявши до уваги цілковиту безініціативність московських мас, московські деспотичні володарі були примушені робити періодичні «трансфузії» ідей, методів, техніки і винаходів із надбань інших народів. Немає позитивних ідей, методів і винаходів, творцями яких були б самі москалі. Всі ці «трансфузії» західньої думки сучасна комуністична Москва зробила невід'ємною частиною надбань «мудрої партії большевиків»...

Сучасна московсько-большевицька експансія — це передусім наслідки «трансфузії» надбань Заходу. Ось хоч би масове постачання американських і європейських заводів, інструментів і наукових знань для комуністичної Москви, викрадення москалями від Заходу таємниць атомової зброї та загарбання німецьких ракетних заводів, що дало можливість москалям продукувати свої «спутники». Бернер Келлер (німець), автор книжки п. з. «Схід мінус Захід є zero», яка появилась п'ять років тому в англійському перекладі, з'ясовує історію Російської імперії такими вимовними словами: «Все, за що бореться західний світ, все, що він здобув і здобуває в культурній, технічній і науковій ділянках, було осягнене без найменшого вкладу москалів. Якщо б москалі ніколи не існували, то це жодною мірою не зменшило б того, що західний світ дав для людства». Навіть із найвищого «академічного погляду» можна спокійно ствердити, що вклад Москви для добра людства мінімальний, а головним джерелом її сили завжди був вільний світ та найближчі сусіди Московії.

І так, світлу добу української (Київської) княжої держави (IX-XII стол.) москалі присвоїли собі, як «початок їхньої держави», не зважаючи навіть на те, що в IX стол. Москва ще взагалі не існувала. До 1380 року Московія сама була під пануванням татарської Золотої орди і щойно в 1721 році цареві Петрові вдалося створити Російську імперію. З татарської спадщини в Московії залишились деспотичність московських володарів і рабська покірність москалів, підданих цареві. Потім чужинці постачали Московії ідеї і вчителів, командирів і полководців, індустрію і знання, інженерів і науковців, техніків і ремісників, руками яких власне розбудовувалась Російська імперія. Так, напр., Джан Пол Джонс (1747-1792), герой морської фльоти США, організував чорноморську флоту царської Росії і командував нею. Західні й південні європейці були архітектами і будівничими російських палат та міст. Західноєвропейські держави дали капітал на будову і устаткування залізничних шляхів та засобів комунікації в Росії. Американці та західні європейці плянували і будували в Росії промислові комплекси, які сьогодні большевики показують, як зразки «комуністичного будівництва» та його «переваги-тріумфу» над західнім. Соціалізм і комунізм імпортовано в Росію також із Заходу. Маркс, Енгельс і Гегель —

німці, що дали комунізму його ідеологічну базу. Комуністичний червоний прапор, комуністичний привіт кулаком та гімн-інтернаціонал москалі взяли з Франції.

Візантійський християнізм імпортовано в північні області Східної Європи з України. Греки побудували перші кам'яні будинки в Московії, але московські князі ще впродовж багатьох сторіч далі жили в землянках і дерев'яних будинках. Архітектура в старій Росії — грецька, металеві твори з бронзи — німецькі, різьба по дереві — шведська. Греки заснували перші бібліотеки в Росії, були авторами хоральної музики і перших ікон.

Ми вже згадували, що на початку XIII-го сторіччя монголи опанували Московію і частину Європи. Впродовж 240 років Московія була рабом татарів і платила данину Золотій орді. В той час сусіди Московії і Західна Європа ступили в добу лицарства і ренесансу. Двадцять років перед відкриттям Америки, московський цар Іван III володів ще з дерев'яної палати, на вершку землянки, що її збудували татари і назвали Кремлем, себто твердиною. Довкола Кремлю були оборонні колиби та багністі стежки. Бояри Івана III ще навіть не вміли читати й писати, і це було в той час, коли в Європі вже два-три століття існували великі університети. Іван III імпортував італійських та англійських архітектів, німецьких, голландських і австрійських мулярів, щоб збудувати Успенську катедру, гранітову палату, стіни, брами і охоронні вали Кремлю, який потім став символом сили Московії. Його внук, Іван Грозний, імпортував німецьких, голландських, шведських, англійських і шкотських ремісників, бо в Московії ремісників не було. Голландці збудували морську флоту Московії. Західні європейці прийшли в Москву, як наємні вояки й старшини, що вишколювали москалів; вони служили в 63-ох полках тогочасної московської армії, що становили 60 відсотків тодішнього московського війська. В XVII столітті «безбороді чужинці» були виключними працівниками московського міністерства закордонних справ. Кожне ремесло, що його знала Європа, кожную майстерність західних країн Москва викрадала на протязі багатьох століть для свого вжитку. Наприкінці XVII стол. цар Петро I-ий, відбуваючи подорож по Західній Європі, вислав у Росію кораблі за кораблями із західноєвропейською зброєю, інструментами та технічними знаряддями. Набрив він тоді в Західній Європі десятки тисяч військових старшин та вояків, ремісників і інженерів.

Нову його столицю, Петербург, будували західноєвропейські архітекти руками українських козаків, що тисячами гинули на тій каторжній роботі.

Війська Петра I, зорганізовані західними європейцями і під їх командою, завдали поразки мілітарній силі шведського короля Карла XII та його союзника Івана Мазепи, гетьмана України. Після бою під Полтавою, що припечатав державну долю України, Петро I-ий із

сацистичним сарказмом підніс чарку «водки» до полоненого шведського генерала, вигукнувши: «За моїх великих учителів військового мистецтва!».

Потім московські висланці подорожували по різних країнах світу, збирали всі потрібні їм публікації, викрадали західноєвропейські винаходи та різні технічні здобутки. Проте Росія й далі залишилася замкненою, деспотичною країною. Вдова Петра I-го, Катерина II, в 1725 році відкрила в Петербурзі Імператорську Російську Академію Наук, але кожний член цієї Академії був чужинцем. Ця «Академія чужинців» потім стала силовою станцією російського імперіялізму й колоніялізму.

В 1775 році в Росії засновано перший державний університет, також силами чужоземних учених. Про здатність самих москалів свідчить хоч би такий факт: коли в 1770 році російська фльота під командою двох адміралів-шкотів здобувала велику перемогу над турецькою фльотою, то російський адмірал у той час сидів у своїй корабельній кабіні, навіть носа не висунувши з неї. Американський контрадмірал Джон Пол Джонс, що командував чорноморською фльотою Росії, в 1788 році знищив турецьку флоту, але потім зрезигнував, бо москалі фальшували його бойові повідомлення.

Під час наполеонських воєн американці експортували в Москву так багато товару, що потім Москва реекспортувала їх у... Західню Європу. Джордж Вашингтон Вислер, батько відомого американського маляра, збудував перший далекобіжний залізничний шлях з Петербургу до Москви та поклав основи для російської залізничної системи. 265 західноєвропейських компаній вкладали в царську Росію свій капітал. Чужинці плянували і збудували також трансибірський залізничний шлях, кладучи таким чином основи для російської індустрії. Закордонні інвестиції в Росії, що їх націоналізували більшовики, становили майже 3,5 більйонів доларів.

Цісарська Німеччина дуже допомогла большевицькій революції: в 1917 році німці вислали в Росію, в замкнених вагонах, Леніна з його штабом і фінансували підготовку большевицького перевороту аж до листопада 1917 року, коли більшовики здобули владу. Царський російський уряд повалено силою українських вояків Волинського та інших полків у Москві, а не силами большевиків. Не зважаючи на те, що США визнали уряд СССР щойно 1933 року, саме американські й європейські інженери під час першої сталінської п'ятирічки клали основи під розбудову господарства СССР. За закордонні технічні знаряддя Москва платила тоді українським збіжжям, хоч в Україні панував голод, або золотом, що його добували англійські й американські інженери, вживаючи американських технічних знарядь. Під час другої світової війни большевицька Росія відживлялась американським «лендліз»-ом, а після цієї війни загарбала в Манджурії та в центральній Європі цілі заводи-фабрики й технічні устаткування, вартість

яких оцінюється на багато більйонів доларів. Тоді ж Москва депортувала в Росію тисячі наукових експертів переможених у війні народів. Потім викрадала таємниці продукції нуклеарної енергії з США, Канади, Англії. Завоювавши Німеччину, вона присвоїла собі всі німецькі ракетні винаходи та німецьку програму космонавтики.

Ще 30-го грудня 1853 року Карло Маркс у нью-йоркській «Трибуні» писав: «Існує лиш один спосіб, як треба поступати з такою силою, як Росія, — відвага!» Лорд Клерендон, довголітній міністер закордонних справ Великої Британії, в 1853 році заявив: «Існує лиш одна метода, з допомогою якої Європа може забезпечити себе і мир, — треба обтяти російські пазури так, щоб вони ніколи вже не відросли, бо в противному випадку Росія буде красти ще більше».

КОМУНІЗМ КОТИТЬСЯ ДО ЗАГИБЕЛІ

Перша світова війна і версальський мир, що його диктувала світові головню Франція устами невротичного Клеманса, не розв'язали засадничих проблем європейського континенту й цілого світу. Версальський мир зродив другу світову війну. Друга світова війна перейшла природно в холодну війну між західними альянтами і комуністичною Москвою. «Мирне співжиття» вільного Заходу з тоталітарною Московською імперією привело до гарячої війни в Кореї, а тепер у В'єтнамі. Живемо в таких «мирних часах», що впродовж останніх 20 років, себто з часу вибуху атомової бомби в Гірошімі, мир між Заходом і Сходом світові потуги втримують тільки взаємним терором, як слушно висловився колись В. Черчіль. Між вільним світом і комуністичним бльоком сьогодні в ділянці державних взаємовідносин існує коекзистенція взаємного терору. Немає, однак, між ними співіснування в ідейно-політичній площині. Два роки перед тим, як Нікіта Хрущов полетів коміть-головою зі свого трону, він сказав італійському журналістові: «Ми, комуністи, ніколи не погодились і ніколи не погодимось з ідеєю мирної коекзистенції ідеологій. Під тим оглядом не може бути жодних компромісів».

Отже, нічого дивного, що впродовж останнього чвертьсторіччя в ідейно-політичній площині між Заходом і комуністичним бльоком ведеться психологічна війна, боротьба за спосіб думання людей, у якій слово і концепції будуть вирішальною зброєю у формуванні нового, кращого укладу політичних сил у світі.

Підкомісія Внутрішньої Безпеки при Сенатській Комісії для законодавства США в 1960 році ствердила, що комуністичний блок залучив до своєї пропаганди 500 тисяч пропагандистів і призначив 2 більйони доларів річно, себто, щороку на одну людину у вільному світі комуністи витрачають два долари, щоб її, з допомогою своєї пропаганди, поневолити. Не зважаючи на те, що вільний світ для своєї проти-комуністичної пропаганди видає річно тільки 2 центи на одну людину, сьогодні, в 1967 році, можемо ствердити, що кульмінаційний пункт успіхів московського комунізму вже належить до минулого.

З обидвох світових воєн Росія вийшла переможцем і розбудувала свою імперію. П'ятдесят років тому Москва, зосередивши всі свої сили і застосовувавши всі насильницькі методи, сподівалася, що за 50 або 100 років їй вдасться опанувати цілий світ, поневолити людство під червоними від людської крові прапорами. Але впродовж останнього чвертьстоліття у світовому укладі сил зайшли драматичні зміни, які напевно будуть продовжуватися і в наступному чвертьстолітті. Мілітарна катастрофа, що її зазнали США 7 грудня 1941 року в Пірл-Гарбор, закінчила раз назавжди американську політику ізоляціонізму, що причинилося до далекосяжних змін карти земської кулі, до розвалу багатьох імперій і розв'язання потенційної енергії ідеї свободи всіх народів. У серпні 1945 року США були такою світовою потугою, яка, з погляду її мілітарної сили, не мала жодного суперника. Перед США, фактично, виникла відповідальність за долю і краще майбутнє цілого світу і вони мали всі можливості запровадити справедливий лад і мир у світі, якби були дозрілі до своєї ролі, яку історія визначила їм, та зрозуміли виклик часу. США в той час були єдиною світовою потугою, що мала нуклеарну зброю. Завдяки своєму індустріальному й мілітарному потенціалові, завдяки творчій ініціативі громадян США і героїзмові американських армій, США повністю виграли другу світову війну, але втекли від свого призначення, почали роззброєння та відступ із теренів, зрошених кров'ю вояків альянтських армій, що боролись за свободу, проти тиранії і вірили в щасливе життя в повоєнній дійсності. США весь свій ідеалізм вклали в структуру Об'єднаних Націй, сподіваючись, що ця установа — сьогодні опереткова й нездібна до життя — вестиме світ в епоху непорушного миру і щастя.

Ще й тепер США, безперечно, є першою світовою потугою, але за вдержання свого становища вони вже мусять боротися, маючи небезпечних противників. Тим часом зміни відбувались далі прискішеним темпом. Водневі бомби замінили атомові, як зброя майбутнього. Ракети замінили далекосяжні бомбардувальники, нуклеарні бомби перестали бути монополем США, — сьогодні вони вже є знаряддям у зброєних перегонах великих і менших держав.

Японія, що 25 років тому своїм нападом зрушила всі вітальні сили США і була їх смертельним ворогом, в 1945 році зазнала повної поразки і руїни. Тепер вона вже союзник США і знову стала квітучою промисловою потугою. 25 років тому США боронили Китай від японської окупації, а сьогодні Китай — смертельний ворог США. 1949 року комуністи здобули Китай, а рік пізніше США, від імені ООН, кривавилися в Кореї в боях з китайськими комуністичними арміями.

Після нападу Японії на американську флоту в Пірл-Гарбор, США взяли участь у війні, що велася в Європі. Саме США зберегли сталінську Росію від катастрофічної поразки у війні з гітлерівською Німеччиною. Американські армії на західному фронті та велетенська економічна й мілітарна допомога московським арміям на східному фронті,

промостили шлях червоній армії до Берліну. Сьогодні большевицько-російська імперія, яку в другій світовій війні врятував від розвалу і знищення вільний світ, стала головним, запеклим ворогом демократії і вільного людства.

Держави Західньої Європи, які тому 25 років були найбільшими світовими потугами, котяться по похилій площі вниз. Велика Британія — ще недавно перша світова потуга і «поліціант» світового миру — перетворилася на малий острів біля берегів Європи. Британська імперія зникла, а її могутня індустрія переживає кризу. Зломана і британська фінансова сила. Німеччина — ворог західніх альянтів під час двох минулих війн — тепер розподілена. Західня Німеччина стала знову потенційно найбільшою потугою західноєвропейського континенту, як союзник США. Франція, яку під час обидвох минулих світових війн врятували від катастрофи альянтські армії, яка по другій світовій війні знову відбудувалась завдяки американській фінансовій і технічній допомозі, виявилась невдячним союзником США і тупцює тепер у хвості московської політики.

Так впродовж минулого чвертьстоліття зникли з лиця землі всі західні імперії та їх колонії. Велика Британія втратила Індії, Франція — Індо-Китай. Голляндія, під тиском ООН, дала незалежність Індонезії. В Африці, що до 1939 року була континентом колоній, тепер уже є 39 незалежних, переважно недорозвинених держав. Тільки большевицька Росія залишилася ще єдиною справжньою колоніальною імперією і тримає велетенські військові й поліційні сили, щоб поневолювати Україну, Білорусію, Грузію, Вірменію, Литву, Латвію, Естонію та інші народи, як і сателітні — Польщу, Румунію, Болгарію, Чехо-Словаччину і Східню Німеччину. Для втримання своєї мілітарної бази біля побережжя Флориди та поневолення кубинського народу большевицька Росія витрачає щоденно 1 мільйон доларів.

Впродовж минулого чвертьстоліття большевицька Росія розрослась, як здавалось, у монолітну комуністичну імперію з одним більйоном населення та тенденціями дальшої експансії. Але сьогодні вона вже зазнала дошкульних, важких ударів: «збунтувалась» Югославія, а інші сателітні країни теж маневрують, щоб відв'язатись від Росії та відискати свою незалежність. Поневолені Москвою народи у т. зв. советських республіках цілковито розбили п'ятдесятилітні мрії Кремля про створення монолітної «советської» (себто, московської) нації. Червоний Китай із 700 мільйонами населення зударився з червоною Москвою, або, іншими словами, прийшло до зудару національних китайських інтересів з інтересами московських імперіялістів. Атомово зброя червоного Китаю вже загрожує московським далекосхіднім кордонам — довжиною 7 тисяч кілометрів. Успіхи червоної Москви дійшли були до вершин у жовтні 1962 року, коли Москві було вдалося встановити свою ракетну базу на Кубі та спрямувати ракети проти головних міст і центрів США.

З того часу московські й китайські комуністи зазнали катастрофічних поразок, не тільки з ракетною базою на Кубі, а й в Індонезії, в Конго та інших державах Африки, в Домініканській республіці та в інших країнах латинської Америки. Навіть у В'єтнамі московські й китайські комуністи зазнали поразки, натрапивши на спротив американських збройних сил. Конференція у Манілі й азієська доктрина Джонсона, а передусім антикомуністична Конференція в Сеулі й покладення основ для створення Світової Антикомуністичної Ліги — є доказом, що доба успіхів комунізму вже минула, тим більше, що по 50-тирічних експериментах комунізм, як економічна система, виявився найневдалішою системою на нашій планеті.

ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА І АМЕРИКАНСЬКІ УКРАЇНЦІ

На протязі минулого півстоліття український народ продовжував боротьбу за проголошену Четвертим універсалом самостійну Українську державу, за свої права жити вільним життям на своїй землі. Процеси СВУ, СУМ-у, розстріли українських письменників і культурних діячів у 30-их роках, дії УВО і ОУН, невтомна праця українських політиків, головно за кордоном, це ті епізоди, що показують кристалізацію української політичної думки довкола єдиної нашої політичної концепції — відновлення Української держави. Українська земля була розшматована, український народ був у неволі чотирьох окупантів, все ж таки він зумів будувати своє політичне, культурне, економічне й національне життя. Під час другої світової війни голос волі і прагнення до державного самостійного життя пролунав і в Україні. В червні 1941 року український народ заявив цілому світові, що він має право бути господарем на своїй землі. За Акт 30 червня 1941 року український народ знову заплатив життям своїх найкращих синів і дочок, тим разом у казематах Гестапо та в гітлерівських концтаборах. Українська Повстанська Армія склала на жертвовнику нації тисячі нових месників за волю українського народу і його Четвертий універсал.

У психологічну війну вільного світу з московським комунізмом і імперіялізмом українці впродовж минулих 50 років вклали багато своєї праці, і не даремно. Проте ми заплатили в цій психологічній війні кров'ю Петлюри, Коновальця, Шухевича-Чупринки, Бандери, Ребета. Про вартість вкладеного капіталу українців у вільному світі, в тому і американських українців, у психологічну війну з червоною Москвою свідчать найкраще постійні, повні ненависти напади московських ви-служників в Україні на українців, що живуть за кордоном. Жодні інші східноєвропейські національні групи у вільному світі не є об'єктом таких скажених і безперервних нападів Москви, як саме українці. А це є доказом нашої сили і дошкульности ударів, що їх ми завдаємо московським імперіялістам у цій психологічній війні.

Сьогодні в цій психологічній війні з московським комуністичним імперіалізмом маємо союзників у цілому вільному світі; над московським комунізмом, останньою імперією на нашій планеті, вже нависло мариво загибелі. Відчуваючи цей дух часу, мусимо мати ясну програму своїх політичних і дипломатичних дій, щоб світова опінія зрозуміла врешті й визнала, що тільки існування Української Самостійної Соборної Держави буде єдиною гарантією правопорядку в Східній Європі та правдивого миру в світі.

Після другої світової війни доля кинула тисячі українців до США — першої світової потуги, країни волі. І всі ми прибули тут із безсумнівною місією служити далі ідеям Четвертого універсалу, справі визволення України, боротися проти московсько-большевицької тиранії. Такою є місія американських українців і громадян держави, яка є найбільшою потугою вільного світу. Адже не забуваймо, що колись Падеревський у США і американська Польонія вибороли в світі відновлення польської держави, а Тома Масарик підготував на терені Вашингтону, Пітсбургу і Лондону основи для створення Чехо-Словацької республіки. Питання державної незалежності Ірландії та Ізраїлю вирішила публічна опінія і фінансова сила американських ірландців і американських жидів.

Американські українці мусять дозріти саме до такої ролі у боротьбі за майбутнє українського народу. І американські українці вже багато зробили. Одним з великих успіхів у психологічній війні з Москвою та демонстрацією фізичної й політичної сили американських українців було велике відкриття у Вашингтоні пам'ятника Тарасові Шевченкові 27 червня 1964 року. Повне політичне значення цього акту можна визначити щойно з перспективи минулого. Проте вже й сьогодні бачимо, що українська вашінгтонська акція викликала у Кремлі алярм і стала сигналом посиленої психологічної війни червоної Москви проти американських українців. Московські комуністи вже напередодні 27 червня 1964 року вжили нових тактичних засобів в бою з українською громадою у США. З московською хитрістю вони вимагали офіційної присутності режимових представників на наших Вашингтонських урочистостях. Насправді ж їм ішло про те, щоб таким способом українці у вільному світі визнали т. зв. УРСР і її «уряд» речником українського народу, що рівночасно означало б анолювання, нашими ж руками, історичного значення та ідейної сили Четвертого універсалу. Тут саме і є головна причина «феномену» нашого часу, що два роки після вашінгтонської акції в певних колах названий «конфліктом Дев'ятого Конгресу УККА». Хоч це зовсім звичайне явище, що в демократичній і парляментарній системі можуть існувати різні суперечності, проте насправді жодного конфлікту IX Конгресу УККА нема, натомість наступила нова фаза старого конфлікту України з Росією, в основі якого є московська агресія і диверсія, конфлікт із законною силою Четвертого універсалу.

Так званий міжнародний комунізм, яким керує Москва, вже добре відомий з його підривної дії. Розкладом інституцій вільного світу, інфільтрацією і тактичними маневрами психологічного характеру Москва і її агенти намагаються притуплювати чуйність та відразу до московського молоха. Почалось із запрошення Леоніда Кизи та Юрія Кочубея, колишніх політруків московських партизанських загонів Фйодорова-Ровенського і представників УРСР в ООН, на зустріч із групою українських студентів у Ратгерському університеті. Коли ж ця московська диверсія між українськими студентами в США не вдалась, товариша Кизю відкликали в Москву, замінивши його тов. Шевченком. Далі вислали нам Катюшу Колосову, агента Смершу, щоб «цілувалася» з американськими українцями, за що потім отримала орден червоного прапора. За нею приїхали Драч і Павличко, офіцер московського МГБ, щоб читати нам свої поезії. Для цього створено «комітети сприяння поезії», що стали знаряддям для ловлення сентиментальних українських людей із північно-американського континенту на московську вудку. Всі ці «рухи» на конфліктній шахівниці Москви з Четвертим універсалом мають за мету напустити українській громаді в США червоного чаду, щоб знищити її політичне представництво Український Конгресовий Комітет та виграти з нею психологічну війну.

Коли ж ми, американські українці, хочемо на американському континенті сповнити нашу історичну місію, коли не хочемо «закопати» нам даних талантів, змарнувати вже досягненого капіталу визвольної боротьби в Україні й нашої політичної дії за кордоном, то мусимо дивитися на всі факти відкритими очима, навіть тоді, коли ці факти неприємні. Коли ж задля вигідного і спокійного життя сховаємо наші голови в пісок і будемо ігнорувати перші небезпечні вогники червоного чаду, то самі промощуватимемо шлях нашої новій національній катастрофі саме в час вирішальної перемоги у психологічній війні з московськими комуністичними імперіялістами, в час, коли розвал московської комуністичної імперії стає неминучим викликом найближчого чвертьсторіччя.

Хоч у нашій громаді подекуди й бачимо «апостолів» громадського неробства та пустослівної критикоманії або й цілі групи погребників нашої самостійницької думки і визвольно-політичної дії, проте мусимо пам'ятати, що це явище тимчасове і воно зникне після свого насичення. Мусимо вірити в здорові сили американських українців, які знають, що демократія без проводу — анархія, а провід без демократії — брутальна диктатура, які розуміють, що «Комітети громадської єдності» насправді є ядром громадської незгоди, що унеможливило навіть спільне відзначення 50-тиріччя Четвертого універсалу (себто відновлення Української держави) великими зовнішньо-політичними акціями, для яких треба мобілізувати всіх українців у вільному світі та всі наші ресурси. Тільки широкими й масовими акціями можемо зрушити світову опінію, щоб вона врешті зрозуміла, що не тільки народи колишнього Індокитаю, племена Конго і Гани, а також і старий високо-

культурний нарід Європи — українці, має право на вільне державне життя, що його гарантує хартія Об'єднаних Націй усім народам світу.

Можливо, що тепер, 50 років після проголошення Четвертого універсалу, українська політична думка справді знову опинилась на небезпечному закруті. Тому й доцільно перевірити самих себе, щоб не опинитись у такому становищі, як казав поет:

*»Тут і кости зотліють твої,
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!...«*

Чи ж можемо забути мільйони жертв українського народу в боротьбі за свою національну соборну державу? Чи можемо зрезигнувати з усіх дотеперішніх успіхів у психологічній війні з комуністичною Москвою?

Віriamo у шляхетність і політичний розум української людини в трьох басейнах сучасного українства: в поневоленій Україні, на просторах Сибіру й Далекої Півночі та в країнах вільного світу. Віriamo і в кінцеву перемогу ідеї Четвертого універсалу, у воскреслий день Української Самостійної Соборної Держави, що буде кінцем московського творива — УРСР. В цій боротьбі ми сьогодні вже не самі. Навіть американський амбасадор А. Е. Стівенсон був вислав (25 листопада 1962 року) свій меморандум до всіх делегацій Об'єднаних Націй, пригадуючи, що: »Незалежну Українську Республіку були визнали большевики в 1917 році, але того ж року вони (большевики) створили свою конкуренційну республіку в Харкові. В липні 1923 року вони, з допомогою червоної армії, встановили УРСР та включили її до складу СССР«.

Пам'ятаючи про наші національні історичні факти, здорові сили американських українців ще більше мусять зміцнити свій наступ на московський комунізм, щоб розвалити московську комуністичну імперію і на руїнах СССР відновити незалежну Українську Республіку. Четвертий універсал жив і житиме в наших серцях, він стимулює нас до дальшої боротьби, до перемоги, коли на воротах Золотоверхого Києва знову засяє Володимирів Тризуб.

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**

Д. ДОНЦОВ

ПРОБЛЕМА ПРОВОДУ

(ЧЕРЕДА ЧИ ЕЛІТА?)

«Ніщо не є таке мінливе, як думка мас, і дуже часто те, що вони день перед тим оплескували, завтра віддають анатемі» — каже Ле-Бон.

Коли ми споглядаємо на трагікомічне борикання думки нашої демократичної «еліти», — мимоволі згадуємо ці слова французького соціолога. Бо рідко де можна надібати таку хаотичність, безпорадність і змінність, як у думках та «ідеологіях» тої «еліти». Під тим оглядом вона, яка чваниться перевагою розуму над почуттям, — зраджує такий занепад думки, який рідко можна стрінати. Зраджує всі прикмети не провідної верстви, лише — маси, плебсу, про які говорить Ле-Бон.

Можемо її обсервувати — вчора і нині, ріжниці майже ніякої. Замість наперед усталеної, яскраво окресленої думки, вуха насторожені на враження ззовні, а до тих вражень — пристосовуються потягнення.

М. Грушевський признається, що головні посунення Центральної Ради — робилися «*під впливом життєвих умовин*», що їх Рада — «не передбачала», лише робила «*під тисненням* отих життєвих умовин». Коли Центральна Рада капітулює перед урядом Керенського — на це готова відповідь: «до влади в Росії йшла буржуазія», до її панування веде «об'єктивний розвій подій», а що ж проти нього зробите? До нього треба пристосувати програму, тактику і взагалі політичну думку... Приведе — за пару місяців — «об'єктивний розвій» до влади большевиків? — і знову нова теорія, яка пояснить новий закрут політичної думки «еліти»...

Самостійність уважалася соціал-демократією перед війною — за ересь. Але приходить революція, валиться царат, і партія готова змінити свою *засадищу* ідею — «рахуючись з виключністю подій і вимогами життя».

Українські соц.-революціонери мали в програмі т. зв. соціалізацію землі. Приходить революція і партія (квітень, 1917 р.) проголошує, що «соціалізацію землі в умовах української економічної дійсності *тяжко здійснити*». Коли тяжко, — чого ж було ставити ту вимогу в програму? І від чого ж у такому випадку залежала політична думка тої партії? Від уважної застанови над життям і потребами нації? Ні, від штурханців, які партія дістала від того життя¹.

Та сама партія в червні 1917 «бачить у створенні сталої української армії — небезпеку для визвольних змагань». А посестра цієї партії —

¹) Революція и націон. вопрос, т. III, стор. 126-137, Москва 1930.

УСДРП — висловлюється за союзом з Росією (вересень, 1917 р.) через те, що *«напрямок політичного розвитку Європи веде до всеєвропейської федерації»*². Чи люди, які так чудесно згадали напрямні розвою тодішньої Європи — мали якийсьбудь розум і якісьбудь політичні думки в голові?

Відозва Генер. Секретаріату, підписана, м. і., Винниченком, вимагає, щоб *«уся влада належала всьому народові, а не частині його»*, щоб всі органи влади вибиралися на підставі загального виборчого права, а не лише одною групою людности (випад проти советської форми влади) ... А хутко по тім, по перемозі большевиків, — той самий політик став гарячим оборонцем якраз тої советської форми. Чи ним керувала якасьбудь політична думка і воля в його заявах? Чи мав він взагалі якусь власну концепцію влади та засад, на яких вона повинна спиратися? Чи знову лише хитався вправо чи вліво, залежно від *«напрямку політичного розвитку»* чи вітру?

В одній своїй заяві Генер. Секретаріат *«вважає соціалістичну революцію в Росії невчасною, а советську форму влади — узурпацією прав народа»* — щоб коротко по тім шукати рятунку і союзу в узурпаторів... Коли властиво тими людьми керувала ідея і чи вони її — якунебудь — взагалі мали?

Запросивши німців на Україну в 1918 році, Центр. Рада видала до людности відозву, в якій пояснила, що німці Кайзера мають допомогти українській владі — *«поліпшити долю робітництва»* і *«встановити добрий лад у державі»*. Цей уряд складався з соціалістів, які пропагували крайні соціалістичні гасла, щоб на другий день — замінили їх на найбільш помірковані й імлісті кличі найбільш поміркованої буржуазної партії... Де поділася їх політична думка і чи вони мали взагалі якусьбудь глибоко обумовану концепцію політики?

В своїй книзі Христюк оповідає, як то велика частина *«ес-ерів»*, тих самих, що гостро виступали проти Центральної Ради, під час окупації України большевиками співпрацювали з ними, а після повороту Центральної Ради з німцями до Києва, — знову стали до праці з Центр. Радою³.

Чи можна уважати цих людей взагалі за якихсьбудь політиків? Де і яка була їх власна концепція політична? Чи не міняли вони її просто в залежності від того, хто окупував Україну — большевики чи німці?

В квітні 1918 року в Центр. Раді Винниченко заявив про німців: *«Коли б ми їх не покликали, у нас тепер був би той «соціалістичний рай», що у наших сусідів-большевиків»*... Хто знає пізнішу *«еволюцію»* Винниченка — мимоволі мусить себе запитати, чи ці заяви висловлювала людина нормальна? Щоб перескочити від такої згрідливої оцінки большевицького *«раю»* — до його адорації, на те дійсно треба було мати цілковито *«вільну»* від всяких політичних думок

²) Там же, стор. 160, 182.

³) Христюк: Історія укр. революції, т. II, стор. 80, 82, 142, 150.

голову, в якій могли б міститися — залежно від переможних обставин — або одна, або їй протилежна політична концепція.

Цей самий провідник і представник демократичної еліти — заговорив і про самостійність. Тоді ж часто виступав проти неї, очевидно, свої химерні скоки «аргументуючи» різними *ad hoc* видуманими теоріями — про «об'єктивні можливості» і про те, що тодішній «розвиток України» — ще до самостійності не дозрів...

Соціал-демократи наші спершу були — щодо форми влади — демократами, парламентаристами. Перемогли більшовики — і соціал-демократична «Робітнича Газета» писала: «Ми не знаємо, чи акція советської влади (проти України) є злочином, чи помилкою», але — «коли *умови* для влади рад *назріли*, то хай буде влада рад... Чи і в цьому була якась думка? І хто ж, властиво, мав вирішити, чи ті «умови» дозріли, чи ні? Коли самі соціалісти від того рішення відмовлялися, то, мабуть, віддавали його в руки більшовиків? А яка ж була їх *власна* концепція? Як вони думали: чи «умови» дозріли, чи ні?

Той самий Христюк, сам соц.-революціонер, стверджує, що «*одностайної думки* щодо форми влади партія соц.-революціонерів *не мала*». Але в 1919 році центр цієї партії вже прийняв советську форму влади, бо «в світовім розмірі вже *назріла* соціальна революція»⁴.

Обертається колесо подій у другий бік — і вже готова друга концепція у демократичної «еліти», очевидно з відповідною «аргументацією». В лютім 1919 р., коли виникла надія на Антанту, — «Робітнича Газета» пише, що «*треба з французами заговорити їх мовою*», мовою буржуазної демократії, передати український уряд в руки буржуазних елементів, бо тепер революція обезсилена, і взагалі «*при даних умовах* тріумфуючого імперіялізму» — інакше годі робити... Раз, коли одні «*умовини*» — треба говорити соціалістичною мовою, другий раз, коли інші «*умовини*» — треба говорити мовою буржуазії. Лише не своєю власною — своєї мови та «еліта» не мала, ані своєї політичної думки. Ані одної *власної* політичної концепції.

В травні 1919 року обидві соціалістичні партії видають відозву до повстанців, в якій пояснюють, що «*міжнародне положення України* змушує нас бути обережними в рішенні питання про форму влади на Україні...» «Аргументація»: більшовизм в Угорщині — задушений, в Німеччині — уряд розбив комуністів-спартаківців. Отже, ліпше «*змінити курс* внутрішньої політики уряду УНР в напрямку проголошення парламентарного ладу»⁵... Сьогодні так, завтра — цілком навпаки, позавтра — знову інакше. Все залежно від «*умов*», «*обставин*», «*напрямної розвитку*», того чи іншого «*курсу*» в Європі і від «*бігу подій*». А думка самих тих партій щодо форми влади? Вони її зовсім не мали, — їх голови були під тим оглядом цілком порожні...

Та «еліта» не мала ніякої *власної*, своєї, ясно окресленої політичної думки — ні щодо незалежності своєї країни (*самостійність* чи «*федера-*

⁴) Там же, стор. 171, 186-190, т. IV, стор. 7, 33, 44, 73.

⁵) Там же, т. IV, стор. 95, 136, 154.

рація»), ні щодо внутрішнього її соціального укладу (соціалізм чи капіталізм), ні щодо системи чи форми влади (парляментаризм чи советизм), ні навіть щодо закордонної політики (війна чи мир)... Все тут залежало від хвилювого вітру ззовні, від того чи іншого стусана, отриманого від «умовин» чи «обставин». І це мала бути провідна верства, яка повинна накидати свої концепції, свою яскраву, виразну, сугестивну, зачіпну думку — хитливій масі! Ця «провідна верства» — не була провідною верствою, вона складалася з людей типового «масового», плебейського способу думання, без ідей, без концепцій, без думок... «Провідної верстви» — Україна тоді не мала. Це була правдива демократія, правдива юрба. Як та атенська, яка нагло запровадила у себе олігархічну форму влади, бо думала, що тим приподобається перському цареві й з'єднає його собі як союзника і помічника... Як та атенська юрба, що — за словами Демостена — «не випереджувала подій, а бігла за ними»; яка не тямилася, що «як військовий отаман має вести своє військо, так і мудрі політики повинні керувати подіями, щоб сталося те, що вони собі бажають, а не, щоб вони були змушені йти за випадками»⁶.

Так було тоді, так є й тепер. Під тим оглядом, не зважаючи на не раз майстерну маскарadu і містифікацію демократичної «еліти», — в душі, в наставленні, в конструкції свого думання, — вона лишилася та сама. Не раз із тією «елітою» творяться речі просто несамовиті. Можете говорити з таким демократичним «вождем» того чи іншого племені або читати його часопис — і відразу нічого не завважите. Коли нагло — скаже або напише щось таке, що треба кликати психіатра. Я вже не говорю про «овечий комплекс» тієї «еліти» (гл. байку Глібова — «Вовк та ягня»), яка все намагається сіроманця переконати, що «водиці воно не сколотило, бо ще й не пило», що воно не є «собачий син» і що йому теж треба дати жити й пити. І хоч стало дістають стереотипову відповідь: «не вам про тее, дурням, знати!», — завше «контактуються» з вовком і виголошують до нього нові проповіді... Як ота декларація Директорії, яка вірила, що чужа буржуазія на Україні — «чистосердечно визнає всю шкідливість її несправедливого панування» і його добровільно зречеться. Як соціалісти, які сподівалися, що «почуття соціального обов'язку в російських большевиків таки переможе їх націоналістичну московську стихію» і вони підуть на поступки українцям.

Напр., почне писати такий «вождь» про федераційний маніфест гетьмана Скоропадського, і доведе, що — то не була ніяка федерація, то просто гетьман мав на думці — анектувати всю Росію (до Владивостоку), прилучивши її таким способом до України... І вже — шах і мат! Вже замість контраргументів, треба дбати про зимні обклади на голову.

⁶) Aristoteles: Die Verfassung von Athen; Демостен — Філіппіки.

Або другий — напише великих слів велику силу про блискуче завдання України, про спадщину Олександра Македонського, про гордий виклик і Заходові і Сходові, а потім — так між іншим — скаже, що колхози — це сутоукраїнська форма землеволодіння, тому й прийнялася на Україні... І знову замість контраргументів, треба льоду на голову.

Розгорніть третій орган демократичної «еліти». Перш писав, що націоналізм це — «негація всього і всіх»; що демократії з тою анархістичною течією не по дорозі... І нагло — коли «умовини» і «обставини», коли кон'юнктура змінилася — проголосять, що «Петлюра був першим новітнім націоналістом»⁷. І знову насувається питання: яка ж власна думка цієї групи? І чому ця група задумала проголосити Петлюру націоналістом — і поставити поруч з Муссоліні — тоді, коли націоналізм переміг в Італії і в Німеччині? Чому, поки він не переміг — його в органі тієї групи — називали течією анархістичною?

Або ще приклад. Іде мова про організацію армії. Встає міністер земельних справ ес-ер (М. Шаповал) і заявляє, що українська людність складається переважно з селян. Селянство — бореться за землю і за ліси, і лише за те готове наражати своє життя. Отже, треба реорганізувати українську армію в армію охорони землі і лісів, а на чолі її поставити — міністра земельних справ⁸. Це вже не та чи інша «орієнтація», це не той чи інший проєкт, не та чи інша тактика — це просто «тихе божевілля»...

Таких випадків можна назбирати цілі аркуші. А вони тісно межують з іншими, до них подібними. Це ті випадки, коли, властиво, не знати, де кінчиться слаба голова, а де починається — *сприт кон'юктуриста*, *sans foi ni loi*. Це такі випадки, коли колишній зміновіховець і ес-ер — нагло, як змінилася кон'юнктура — стає редактором українського націоналістичного часопису... Другий випадок, коли, напр., людина, що поборювала націоналізм — дочіплє до нього прикметник «творчий» — і п'ятнє зрадниками тих, що не хочуть стати хамелеонами... Ще один випадок, коли видатний ес-ер, новошляхівець і т. д. — нагло переминається в націоналіста, пояснює, що ціле життя боровся з марксизмом і за це навіть на Сибір був засланий — на якому ніколи в житті не був... Це ті випадки, коли видавець большевицької шмати в Парижі, по перемозі Гітлера, «прозріває» і береться спасати Україну не під іншим, як тільки під гітлерівським прапором... Це випадки, коли комуністи влізають, напр., до «Укр. Центр. Ради на Закарпатті», рівночасно зневажаючи «Карпатську Січ» і вигукуючи проти «зоологічного націоналізму»⁹... Це випадки, коли різні темні слуги комінтерну, перефарбувавшись наспіх, втикаються до різних українських об'єднань за кордоном, «спасаючи» Україну...

⁷ Тризуб, 6. IX. 1932, 6. VIII. 1933, ч. 49-50, 1938.

⁸ І. Мазепа і П. Феденко: З історії української революції, стор. 5, Прага, 1930.

⁹ «Пробоем», часоп. зак. молоді, ч. 9-12, 1938.

І ще дивніше, — що захоплена і розентузізована демократична череда — вітає на честь цих «спасителів». Що зацитькує тих, які радять обережність; вимагаючи — навпаки — поблажливості для новонаверненої «української людини». Що ніяк не второпують, що коли така «українська людина», яка роками ширила серед своєї суспільності большевицьку чи зміновіховську отрую — «покаялась», то хай бодай постоїть деякий час в куті, бодай перейде деякий стаж, а не відразу пхається на провідні місця і не накидує себе як спасителя рідного краю.

Але демократична череда на це не зважає. Для відріжнення — їй бракує думки, бракує критерія, бракує, попросту, розуму.

Найдивніше, що ті самі осібники, які чудово визнаються в своїх *приватних* інтересах, в колі своїх *приватних* справ, що не виходять поза обсяг рідної дзвіниці, — коли зайде мова про справи громадські гублять компас.

Не раз питаєте себе: чому такий «громадянин», готовий дати по потилиці всякому, хто позичив, а не віддав йому «п'ятки», — в громадських справах проповідує: «ми ніяк не думали, що нам доведеться силою відстоювати свої права супроти большевиків»...

Чому такий громадянин — виступає проти видатків на сталу армію і твердині, які б боронили ворогові доступу до країни, а свою хату замикає на три колодки?

Чому такий громадянин, що з рідним братом не може вести спільного господарства, — в політиці проповідує соціалізм і колхози? Чому, тикаючи пальцем на кожного «зайду» з сусіднього села, — в політиці проповідує загальне братерство і «общій котелок»?

Чому свого *особистого* ворога він вітрить на чотири кілометри і пізнає його під всякою маскою, так легко дає себе дурити замаскованим ворогам свого краю — напр., большевикам з їх «мовою» і «українізацією»?

Чому в приватній царині — така чуйність, не раз такий сприт, така обачність, а в області суспільній — така тумануватість і безприкладна наївність?

Тому, що ця «еліта» не є «еліта». Тому, що її члени ніякі Вашингтони, — лише наші рідні Данилки з Савинець, з яких одного так блискуче описав Стороженко («Не в добрий час»), що в чужім селі не міг відшукати заїздного двору, де зупинився із своїм паничем: «Усе село обійшов, один будинок наче зовсім наш — і ворота такі ж під повіткою, так біля воріт же стоїть віз, а біля наших того диявольського возу не було». Аж здивавши панича, — «підійшов до нашого трактирю, дивлюсь, — аж це той самий будинок, де віз стоїть! І поставила ж його нечиста мати, щоб чортяка поставила її догори ногами!».

Це смішне і не смішне. Чи ж не досить дурити нашу «еліту», змушуючи її брати своє за чуже, а чуже за своє — різними наївними фортелями, як отим возом, що його поставив де не треба чортяка, або як отою «рідною мовою», що впровадили в свої, чужі нам часописи

московські більшовики, або — як своєю вишитою сорочкою — Постишев?

Данилки зле визнавалися поза межами свого села, своїх примітивних відносин. Ле-Бон каже: «Переважна більшість людей, особливо ті, що належать до народної юрби, поза колом свого зайняття — про ніщо не мають ясної і правдивої уяви. Вони не в стані нічого провадити самі». Подібні уваги про демократичну череду знайдемо в Арістотеля і в Демостена. Опинившись у незвичних для свого круга думок і досвіду обставинах, демократичний Данилко завше стає «пеховцем»: «в його і коней покрадуть, і шапку з голови вкрадуть, і в буцегарню запруть та ще й випорють», бо — «він навіки дурний», хоч і прагне не раз бути міністром чи вождем.

Дуже цікаво пише про це росіянин Гліб Успенський¹⁰. Селянин у колі інтересів свого села — взірець чесноти і розуму. Але попав до міста — і всі прекрасні муровані засади обертаються в тріски. «Працьовитий, розумний, чеснотливий селянин» — не раз стає лайдаком. В селі — над таким дядьком безвідклично панує «влада землі», якій не можна не коритися, яка «панує над його розумом і совістю». «Земля і праця на ній — пояснюють йому необхідність і потребу кожного кроку. Дощ — має сидіти дома, погода — має йти косити... Ні за що не відповідаючи, нічого сам не вигадуючи, людина тут живе, лише слухаючись»... Вирвіть її з привичної обставини, де вся поведінка приписана згори, де передбачений кожний випадок, де ясно згори диктується всяка «орієнтація» і «лінія», — і людина пропала... «Наступає душевна порожнеча», «повна воля», страшно — «іди куди хочеш!» А тим часом власного хотіння — не має. Тоді й наступає замотеличення, як от у нашої «еліти», нагло вирваної із свого загумінку і запряженої до відповідальної великої громадської чи політичної праці... Між іншим, цією ж загумінковістю думання І. Франко пояснює заплутані манівці драгоманівських теорій.

«Мішанька», — пише Г. Успенський — сам не має поняття, «що мудро, що глупо, хто дурень, хто мудрий (нові обставини — заскладні для нього), що добре, що зле». Він — «без найменшої тіні власної думки і власної своєї волі», він не має «привички самостійно думати». Але йому доводять слушність чужої думки, і «він вірить *всупереч фактам*, що доводять протилежне». Це — «людина чужих впливів, чужого наказу, навіть чужого бажання. Свого — переконання, ні моральності — у нього немає... Це зовсім порожнє начиння, яке можна наповнити чим хоче». Його, «мов траву, хитають зовнішні вітри, подмухи чужих йому сторонніх впливів». Він — «готовий, у чужім йому середовищі, скоритися всяким можливим впливам з навіністю дитини... Відходячи з одного середовища в друге — він не вносить у нього нічого свого».

¹⁰ Г. Успенський: Крестьянин и крестьянский труд, Власть земли, Мишанька, Не случись.

Такими людьми чужих впливів, чужих наказів і чужого навіть бажання, такими «Мішаньками» — є і члени нашої демократичної череди. В приватнім житті — віками уложені правила поведінки, віками усталені засади, що «личить» і «не личить», віками приписані лінії поступування. В новім середовищі політичного життя — він безрадний, як дитина. З села, правда, і Шевченко, але в нім геніяльно віджила спадщина козацької правдивої еліти, — спадщина, вже мертва у Драгоманова.

Ось у чім причина хитливості тої «еліти». Данилки з Савинець Вашингтонами ніколи не будуть, хоч би їх і на роззолочений трон посадити. Бо еліта мусить позбутися психіки юрби і мати зовсім іншу.

А найстрашніше, що заскочені хвилями тривожних подій — наші демократи шукають *єдиного рятунку*: в об'єднанні. Цей клич за об'єднання, який лунає по всіх часописах, в усіх промовах, на кожному святі — стає просто патологічним. Нагадує просто крик божевільного, маніяка. Сто разів можна наводити незбиті аргументи, що саме об'єднання — нічого не варта. Все залежить від того — *кого об'єднується і під ким*; що історія знає безліч прикладів, коли роз'єднана збірнота — перемогла об'єднану. Коли пізніше об'єднання осягалось початковим роз'єднанням. Перед очима подібні випадки — в Німеччині, в Італії, в Туреччині. І не зважаючи на це, наші Данилки, мов папути, лунають своє старе, безсиле і божевільне — «цідрім-цім-цім»: Збираймося, еднаймося в товариство чесне, всі — Фенцики і Бродії, Винниченки і Любченки. Ануж щось з того вийде... Народна мудрість каже: — «верба товста, та пуста», «не дужий б'є, а сміливий», і багато іншого. Шевченко кпив з об'єднаної громади — «капусти головатой». Але Данилки того не знають, а коли б знали — не второпали б про що йде мова.

«Укр. Вісті» бідкаються (ч. 5 б. р.), що наші центри — не репрезентують ідей, не мають «ніякої провідної ідеї», що «повисли у воздуху», що «центри — без провідної ідеї»... Але і не догадуються, що одним з таких безідейних центрів — є й вони самі. А подруге — довівши безпотрібність таких безідейних центрів, радять їх об'єднати! Так ніби з кількох безідейних центрів, зложивши їх до купи — можна зліпити один ідейний. Сіндетікон — як засіб консолідації!

До тої теми звертається «Нове Село» (ч. 2 б. р.): «Людам доброї волі — мир на землі!»... І воно мріє про мир, що «має закінчити внутрішні свари та незгоди та привести до згоди членів одної і тої самої нації»... І воно твердить, що деякі збірноти тому слабосилі, що «живуть в незгоді та сварах», в «партійній гризні»; що «українець є українцеві братом», що між ними повинен панувати «закон взаємної любови та солідарности».

Старий, задушний букет Данилкової мудрости, отой самий, що й п'ятдесят, двадцять, десять літ тому, й тепер...

Чи люди тому слабосилі, що живуть у незгоді та у сварах? Навпаки, тому живуть в незгоді та сварах — що *слабосилі*, що не витворили

з-поміж себе ніякої групи, яка б змусила інші групи замовкнути. Чи українець українцеві є братом? Ніколи такі українці як Панейко, Любченко чи Винниченко — не будуть українському патріотові братом. Єдність усіх членів колективу може дати єдність духову? Навпаки! Об'єднання коло одної думки — може створити єдність членів колективу. Лише, що об'єднуюча думка — ніколи не зроджується з колективних нарад і голосування демократичної череди...

В *Бюлетені пресової служби Карпатської України* читаємо: «Велике враження викликала промова старенького священника о. Е. Мустяновича, який двадцять років стояв на чолі русофільського руху в окрузі. Він сказав: священник мусить іти за правдою, а якщо хоче бути духовим отцем своїх вірних, мусить із ними почувати та з ними йти. Тому і я мушу вступити на ту дорогу та на схилі мого життя, як добрий священник, працювати для Бога та для українського народу... Зворушливо? Певно! Честь і слава тому священикові і многая літа! Але, чи якби не наступили знані події і не утворилося автономне Закарпаття, якби не наступила розправа з Фенциками і іншими мадяронами, чи новий український патріот — став би ним?

І знову там же читаємо:

«Багато колишніх передовиків бродіївщини та фенциківщини вертає назад до народу... Але тепер, коли вожаки пішли на найганебнішу зраду, всі чесні люди за них і знати не хочуть, і каються за те, що колись були в рядах зрадників».

Таке саме питання можна поставити і тут: чи Фенцики й Бродії лише тепер «пішли на зраду»? Чому ж «чесні люди» щойно тепер від них відвернулися?

Яким шляхом досягається об'єднання? Коли одна невелика група гостро і безпардонно почне нищити зрадницьку думку — не раз проти «обставин» чи інертної волі тисячів Данилків. Лише тоді ці останні «схаменуться» і «об'єднуються» коло прапора своєї збірноти...

Йдеться про невгнуту дисципліну згори, про непохитну думку, про суворість руки, караючої перекиньчиство. Лише вони, а не поблажливість, привертають моральну єдність, а потім всяку іншу — даній збірноті; але шукати їх можна не у «людей чужих впливів» і «чужого бажання», не у тих, чия голова є «порожнім начинням», яке можна наповнити яким хочете змістом...

Не йде мені також конче про мешканця села, про Гриця. Такі Гриці — бувають у нас дуже часто і в сурдутах і на курульних кріслах. Міцний, жадний знання інтелект, розірве заляте коло свого загумінку. Інтелект слабкий, лінивий, обмежений, — навіть маючи нагоду, не вийде поза це коло...

«Щоб нарід був здібний до політичного чину... мусить бути народом внутрішнього спаяння. Модний нині термін — «об'єднання» не має нічого спільного із спаяністю, бо об'єднання містить у собі поняття механічно довершеного загону, натомість спаяність отримуємо тоді, коли виробимо людину і злучимо її з іншими якоюсь ідеєю — в батаву людей одного духа».

Такі і подібні думки від літ пропагує «Вістник» — треба признати, з дуже малим успіхом і при заїлім цькуванні демократичної череди. Тим не менше — є ці думки слухні. Ті, що бездумно, мов індуський йога, мурмотять перед себе: «об'єднання, об'єднання, об'єднання!» — не знають одного, що ті харамаркайли, які в слові механічного «об'єднання» вичерпують цілу складну проблему пружності і сили збірноти — свідомо примикають очі на основні передумови тої пружності і сили: на *вартість і виробленість* поодинокого члена її, на потребу *суворих санкцій* за переступки, що розхитують спаяність збірноти, на потребу *сталевої дисципліни* в середині й блискавичного *відпору* — всяким спробам ззовні розкласти міцність, силу і моральну й духову одноцілість колективу.,

Уставлені в ряд фігури на шахівниці — це ще не спаяна, не об'єднана збірнота. Хоч їх і поставили в купочку, плечем-у-плече; хоч і є їх аж шістнадцять. Влучний маневр — кількох лише фігур «білих» — може зачепити й унерухомити цілу найголовнішу, другу, лінію «чорних», — хоч і дуже тісно з собою «об'єднаних». Добрий грач — поставить свої фігури в положення, в яким, підтримуючи себе взаємно, мають вдесятеро сильнішу ударну силу і вдесятеро більше поле акції, ніж фігури противника. Ось на цім і полягає спаяність шахового і всякого іншого загону. Кожний на своїм місці! Коли хтось має душу того «міністра», що організував армію для охорони лісів, — то його треба призначити лісничим, а не міністром. Коли хтось має психіку глібівського ягняти, — того треба призначити сестрою-жалібницею, а не шефом генерального штабу, скажім. Коли хтось кожний свій крок узалежнює від того, чи сприяють йому «умовини», «обставини», «біг випадків» чи «еволюція Європи», — то його не треба робити провідником.

Певно, не кожний «хлопчик» на шахівниці, ані в житті — мусить хапати зірки з неба. На своїм місці, він може бути гідною пошани — а не раз і подиву — одиницею. І таких одиниць видала наша спільнота мільйони; ті мільйони «Вістник» завше брав в оборону перед демократичними авторами, які свої невдачі звальювали на «недорозвиненість» і «брак національної свідомості» мас. Але тут я говорю не про масу. Говорю про тих, що претендують на звання провідників, а до них треба ставити інші вимоги.

«Еліта» — повинна знати чого хоче вона сама, а не «обставини». Еліта не повинна складатися з «Мішаньок», з «людей чужої думки» і «чужого приказу». Еліта — не повинна мати в своїх рядах героїв кон'юнктури, отих Шельменок, про яких ніколи не відомо, кому і чому вони служать, вбираючись у найяскравіші патріотичні пера.

А найважливіше, провідна верства не сміє бути «м'яркою», вибачливою для інших і для себе. Вона повинна бути *вибагливою, не вибачливою*.

Приятелі Петлюри — всі соціалісти або демократи, — характеризували його, як «людину незвичайно *ніжну, добру, люб'ячу*», що мала

»незвичайну, майже жіночу м'якість«, що був він »незвичайно лагідний супроти кожної людини та толерантний«, що »не судив легко-важно людей за їх погляди та вчинки«, що »вдумливо та людяно ставився до особи, що завинила, стараючись знайти причини та обставини, що зм'ягчували б її провину«, щоб »її коли не виправити, то їй пробачити«; що був він »людиною дуже ніжної та чулої душі«¹¹.

Не входимо в те, чи ця характеристика влучна, чи ні. Але одне певне, що тут зібрані всі прикмети »вождя«, які в нім хочуть бачити наші демократи, але яких власне не повинен мати і не сміє мати той, хто хоче бути провідником. Нашкіцований у згаданій брошурці демократичний ідеал вождя — доводить, що в розумінні наших демократів провідна верства нації мало чим повинна різнитися від провідної верстви якоїсь »Просвіти« чи кооперативи; що демократи стільки ж розуміються на проблемах маси і проводу, як Стороженків Данилко на київських печерях; що їх »державна« думка мало чим різниться від думки »волосного писаря«.

Нічого не вийде з будування держави, коли її »будуватимуть« соціалісти, радикали, демократи, масони і просто кон'юнктуристи, які пристроїлися модними перами націоналізму.

В своїй розвідці про »Забріханість нашої демократії«, Дамаз Пієр-Люї пише:

»Один дуже талановитий автор докоряв членам одної партії, що вони нагадують вірних якоїсь Церкви. Засади чи програми партії — казав він — творять догмати віри, що, подібно до догматів Церкви, забезпечені санкціями« ... На цей закид дістав він відповідь, що коли партія хоче представляти якийсь ідеал, коли хоче змусити сильно битися серця і викликати посвяту, треба, щоб вона трохи нагадувала Церкву (я б сказав — Орден, — Д. Д.). Коли партія є лише випадковим синдикатом інтересів, амбіцій і претенсій, вона матиме дуже обмежені впливи, не матиме моральної поваги, не буде гідна кермувати національною політикою, не об'єднає нації. Справді, партія, яка не робитиме сталих зусиль, щоб утримати непорушність своїх засад, і щоб змусити шанувати їх всіх своїх членів, — така партія засуджена на неминучу загибель«¹².

Угрупування, що не просякло тими засадами, — не є ніякою »елітою« народу. Те, що стосується до східних українців стосується і до західніх. Відчував це, між іншим, і Корнило Устиянович. Ось що писав він ще в 1896 р. до І. О. Левицького:

»Ми народ не заслугуючий ще зовсім на увагу... між прикарпатськими русинами являлося досить багато, пребагато талановитих людей, що свідчить о здорових здібностях народу, з котрого они вийшли, але людей, правдиво достойних уваги, людей геніяльних в

¹¹) Симон Петлюра в молодості, Збірник статей під ред. А. Жука, В-во »Хортиця«, Львів, 1936.

¹²) Damase Piere-Louis: Les mensonges de notre Democratie.

повнім значенні слова того, людей *великого, трагічного характеру* я майже не бачу. Всюди була і єсть aurea mediocrites (золота мірнота). Для того наші біографії будуть хіба свідчити о тім: під якими обставинами, в яких взаєминах і в який спосіб виховується мірнота і обломовщина, перецінювання своїх ділечок, тупе задоволення з себе і лінь до серйозної праці. Людей, як Франко, не було, а Гарасевичів, Зубрицьких дуже мало... Скучно і обридливо заглядати в запавісіся гроби, не маючи надії побачити лику Рамзеса або Платона, — Апеллесів між нами не було і не буде так скоро».

І далі: «Ця мірнота, ця байдужість і нездарство — причиною найголовнішою нашої долі в історії. Сли так дальше піде, сли не здобудемося на виховання покоління енергічнішого, трудолюбивішого, совіснішого..., то скоро загинем. Жид, мадярин та й москвин розсядуться на наших гробах»¹³.

Людина, яка так писала вже в кінці XIX стол., яка так картала нашу «мірноту», яка вже тоді вимагала від нації — геніяльних людей, людей «трагічного характеру», яка гудила «тупе задоволення з себе», яка наше власне «нездарство», а не «обставини» — обвинувачувала за «нашу долю», яка вимагала вже тоді «виховання енергічнішого покоління», — була людиною, в кождім разі, непересічною...

Його трагічний S.O.S.! — лишився без відгому. Як і трагічний клич Шевченка, якого правдиву велич щойно тепер поволі починають відгадувати у нас, під дикі крики ображеної у своїх святощах — демократичної череди...

Але, це справи не змінить. Черета — в ролі «еліти», може викликати лише глум і наругу історичної Немезиди. Щоб ніхто не розсівся на наших гробах — мало ентузіазму десятків мільйонів і соток тисяч посвят, що останніх 50 літ вкрили своїм «благородним трупом» нашу Землю, — потрібне плем'я людей *виліплених із іншої глини*. Орден, провідна еліта.

Хто не розуміє цього нашого ceterum senseo, той нічого не розуміє ні в динаміці суспільного життя, ні в силах, які двигают історією.

(Львівський «Вістник», лютий 1939 р.)

¹³) М. Возняк: 3 листів Корнила Устияновича. Літер. Наук. Додаток «Нового Часу», ч. 34, 1938.

Проф. Володимир ШАЯН

СТРАХ МОСКВИ ПЕРЕД ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ

Сьогодні вже нікому з українців не треба доказувати про тверду ведмежу лапу московської цензури над українською літературою. «Соцреалізм» в Україні це, перш за все, цілковитий контроль української літератури, навіть штучно витвореної «процесом соцреалістичної советської літератури», яка друкується українською мовою. Крім загальних обмежень та утисків з боку «керівництва партії», ця українська література, навіть «соцреалістична», підлягає ще безпосередньому наглядові «спеців» місцевих обкомів, себто місцевих сатрапів, що виконують спеціальні завдання в ділянці «літературної політики» Москви.

Історична заява Івана Дзюби підтверджує нашу тезу. Наприклад, про «Літературну Україну» він висловився так: її редагують «як стінгазету районного відділу міліції». Отже, навіть не обласний комітет, а просто районний відділ міліції вирішує про те, що має бути друковане, що відкинене, що має бути, а що не сміє бути в... «процесі соцреалістичної літератури єдиного советського народу», себто — єдинонеділимій Москви.

Не знаємо точно, хто вирішував про долю творів Лесі Українки, що появилися у десятих томах, але можна думати, що якась «вища влада». Вона й вирішила, що в українській літературі не може існувати такий твір, як драма Лесі Українки «Бояриня». І так нахабно з «повного видання» творів Лесі Українки викинено один із найголовніших її творів — драму «Бояриня». Здавалося б, що хоч у цьому академічному виданні «Творів у десяти томах», в якому надруковано й переклади, статті та листування, знайдеться місце і на наймаркантнішу, з ідейно-національного погляду, драму Лесі Українки, хоч би для академічної пристойности. Але таку пристойність московська «культурна революція» вже давно потоптала, доказом чого є палення українських бібліотек та систематичне винищування пам'яток української культури.

Лесі Українки, очевидно, не можна викреслити ані з пам'яті українського народу, ані — з якої б то не було — історії літератури. І тут московські більшовики застосовують добре відому рецепту для померлих «клясиків», яку найкраще з'ясовує Іван Дзюба у випадку В. Симоненка:

»Вони хитрі, вони любитимуть, бо знають: ненавистю можна вбити тільки живого, а от любов'ю можна вбити і померлого*».

Отже, вони «люблять» також і Леся Українку, дарма що вона ненавиділа москалів кожним фібром своєї істоти. З «любоби» до неї називали навіть один театр у Києві іменем Лесі Українки і грають у ньому... п'єси московською мовою. Так глумляться вони з Лесі Українки, яка в «Оргії» каже, що мистців треба радше власною лірою вбити, ніж дозволити їм служити чужинцям своїм мистецтвом. Але дія цієї драми відбувається в стародавній Греції і хоч Леся Українка вказала пальцем на Москву, але не назвала її поіменно, і тому московська цензура дозволила ставити цю драму на «русском языке». Натомість, як побачимо, інакше є з драмою «Бояриня» і московські «культурні революціонери» вирішили засудити «Бояриню» на смерть, мовляв, такої драми взагалі не було!

Щоправда, цей твір був надрукований у повному виданні творів Лесі Українки в 1926-30 роках із вступом Драй-Хмари, але саме за це московська «культурна революція» на початку 30-их років засудила Зерова і Драй-Хмару та багатьох інших і вислала їх на Сибір, а саме видання усунула з усіх бібліотек. Отже, можна припускати, що тим разом видання творів Лесі Українки було під контролем не тільки «Літературної України», себто районного відділу міліції на вул. Ордзонікідзе ч. 2, а й якогось вищого центру плянувальників «культурної революції». Там і вирішено, що в інтересах повного «возз'єднання» і прогресивного небуття української нації «буржуазна націоналістка» Леся Українка не повинна була написати такого твору, отже «Бояриню» слід уважати за твір «неіснуючий». Його «не було і не будет!»

В чому ж річ? Леся Українка продовж цілого свого життя у всіх своїх творах гостро засуджувала московський гніт і рабство в Україні, хоч дії її творів могли відбуватися в Єгипті, в стародавній Греції, в Палестині чи в катакомбах Риму. Проте в усіх тих драмах представлена українська дійсність і визвольна боротьба України, в зумовленій цензурою мистецькій формі, перенесена на фон інших країн та іншої доби.

Коли єврейський раб у єгипетській неволі, каже, що не хоче мати нічого спільного з єгипетським рабом, бо він (цей раб), якби був вільний, будував би ще більші святини для прославлення величчя Єгипту і на глум єврейському богові й на знищення Ізраїля, то Леся Українка мала тут виразно на увазі питання т. зв. спільного фронту з московською соціал-демократією, отже таким способом перестерігала перед згубним «спільним фронтом» з москалями так само, як робили це політичними заявами «буржуазні націоналісти» Франко чи Міхновський. Саме з цензурних причин в цій драмі Леся Українка не могла поіменно назвати московського рабовласника. Це дає можливість

* Всі цитати із «Доповіді І. Дзюби», що надрукована у «Виз. Шляху», кн. І, 1967 р., стор. 36-42.

московським більшовикам різними «поясненнями» і «коментарями» спотворювати правдивий зміст творів Лесі Українки, мовляв, вона боронить тут «загальнолюдські принципи» і це не стосується до «улюбленого старшого московського брата». Іншими словами, коли Леся Українка пліє тут москалів в лице, він ще може «обтертися», вдаючи, що це кому іншому, а не йому.

Але вже ніяк не можна цього зробити з «Бояриненю». Тут безпосередній удар Лесі Українки в лице самій Москві. Від першої до останньої сцени цієї драми Леся Українка називає і ганьбить саме Москву. І хоч ця драма написана в 1910 році, проте вона особливо правдиво змальовує сьогоденнішу Москву. Ось саме тому цей твір «пролетарської революціонерки», «передовички соціалізму» і т. п., як називає її Москва, не міг з'явитися у повному виданні її творів навіть 50 років після її смерті.

Підкреслюючи ганебність московської »культурної революції«, цей злочинний в історії культури факт, спробуємо коротко з'ясувати ідейно-моральний і політичний зміст »Боярині« Лесі Українки.

Почнемо фрагментом політичної дискусії між двома персонажами цієї драматичної поеми. До дому значного козацького старшини Олексі Перебийного загостив молодий парубок Степан у московському боярському вбранні. Степан — з походження українець, у цьому домі його радо вітають, убачаючи в ньому майбутнього свого зятя — в Перебийних є дочка Оксана. Іншої думки про Степана Іван — молодий козак, син Перебийного. Він ненавидить рабство і вислужництво Москві; сучасні яничари назвали б його сьогодні «буржуазним націоналістом». В дискусії боярин Степан намагається виправдати опортунізм свого батька. Він каже:

»Нема при чім нам жити на Україні. Самі здорові знаєте, — садибу сплюндровано було нам до цеглини Ще за Виговщини. Були ми з роду не дуже маєтні, а тоді й ті невеликі добра утерали. Поки чогось добувся на Москві, мій батько тяжко бідував із нами. На раді Переяславський мій батько подавщик слово за Москву, додержав те слово вірне.

Іван: Мав кому держати!
Лихий їх спокусив давати слово!»

Дискусія з гостем загострюється і її пробує злагіднити батько Івана.

»Перебійний: Тоді ще, сину, надвоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...

Іван (іронічно): Та певне! Краще зрадити Україну!

Степан (спалахнув, але стримався):

Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.

Іван:

Та звичайне,
однаково, чиї лизати п'яти,
чи лядські, чи московські!..«

Дискусія за гостинним столом уже розгорілася і батько пробує стримати агресивність сина, спрямовану проти Степана — жениха-боярина. Але Іван невгамовний, далі лає »яничара-боярина«.

»Іван:

Батьку!

Що там замазувать! Кажімо правду!
Се річ не власна, се громадська справа!
Якби таких було між нами менше,
що, дома чесний статок протесавши,
понадились на соболі московські,
та руки простягнули до тієї
»казни«, як кажуть москалі!..«

Тут уже й мати Івана не витримала — »сіпає сина за полу«, щоб гостя-жениха не ображав. А гість ще раз пробує захищати батьків опортунізм чи зраду:

»Степан: Не задля соболів, не для казни
подався на Москву небіжчик батько!
Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України!..«

Іван:

Ти ж молодий, —
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?»

В цій дискусії Леся Українка показала нам двох типів: Івана — молодого козака-самостійника, чи інакше — »буржуазного націоналіста«, що рішуче твердить, за словами Івана Франка, що не час ні москалеві, ні ляхові служити; Степана, що вже примирився з режимом і рабством та захищає опортунізм, іншими словами — сучасного »прогресиста«. Захищаючи свій опортунізм, він навіть покликається на історію »Каїна і Авеля«, словом — він »гуманіст«. Послухаймо, що він відповів Іванові, чому не візьме з батькових рук зброї і не виступить проти Москви?

»Степан: Як поясню тобі? . . Коли ще змалку навчав мене з письма святого батько, то він мені казав напам'ять вивчити про Каїна та Авеля. »Мій сину, мовляв, пильнуй, щоб міг ти з ясним оком, а не з тъмняним, не тремтячи мов Каїн, небесному Отцеві одповісти, коли тебе питає: »де твій брат?«
А як же можу я на Україні здіймати зброю так, щоб не діткнути ніколи нею брата? . . І невже мушкет і шабля мають більше сили та чести, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так!«

Ось яку »розумну« відповідь дав Степан Іванові в обороні рабства. Іванові ж не дали продовжувати дискусії, перервали батьки, що в Степані бачили свого майбутнього зятя. Справді, Оксана, дочка козака, стала жінкою Степана-боярина. І розпочата в хаті козака Перебійного дискусія продовжується уже не на словах, а в самій драматичній дії, в самих подіях із життя »Боярині« (Оксани) в Москві.

Така сама дискусія могла б відбутися і сьогодні за якимсь »круглим столом«. Якийсь сьогоднішній »боярин« може теж покликатися на »Каїна і Авеля« уже в більш модерній формі »прогресизму« і служити Москві за »самообдурену совість«, щоб шляхом »реалітетів« добиватися полегші перш за все для себе самого, а потім і для »меншого брата«, »обдуреного буржуазними націоналістами«, в ім'я братерства і марксіського універсалізму й космополітизму (замість перестарілої для »прогресистів« історії про Каїна і Авеля). Тут можна покористуватися ще й »єдинокровністю старших і молодших братів«, навіть і авторитетом Риму, який — мовляв — також шукає шляхів до порозуміння . .

Драма ж »Бояриня« Лесі Українки глибоко розкриває істоту яничарства і рабства. Ідеологія хороброго козака Івана — це ж ідеологія Лесі Українки, доказом чого є ціла дальша дія, ціла драма »Бояриня«. Саме тому Москва засудила цю драму і усунула її порядком »культурної революції«. Далі побачимо, як Леся Українка безпощадно розбиває всі ілюзії і самозабріханість тодішнього »реалітетника« Степана.

Степан переїхав із своєю дружиною, Оксаною, до Москви і це дає нагоду Лесі Українці повністю виявити непримиренні різниці між Москвою і Україною як у національно-культурних звичаях, так і в етично-моральних та ідейних поглядах. Нас, безперечно, перш за все цікавлять політичні події.

І ось до Степана, що й сам походить із козацького роду, приїхав у Москву гість, точніше — вистун з України. Він пробує намовити Степана взяти своїх впливів для захисту своїх земляків в Україні, бож Степан, буцімто, для цього й служить цареві. Розгортається ось яка картина:

»Степан (*уводить гостя-козака*):

Ось тута поговорим, пане-брате,
бо знаєш, там . . . тут буде захисніше.
(*Оглядає сини через двері, потім
закриває двері на замок. Сідає
з гостем далі від дверей. Розмова
ведеться неголосно*).

Великі чиняться там кривди, кажеш?

Гість: Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
Московські посіпаки! Все нам в очі
тією присягою тичуть . . .

Степан: Правда,
що присяга таки велика річ.

Гість (*голосніше*):
Чому ж вони самі забули Бога?

Степан: Помалу, пане-брате, ще підслуха
якийсь слуга.

Гість: Та правда . . . я й забув . . .
(*Тихше*) Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай же цар нас оборонить
від тої галичі.

Степан: То трудна справа.
Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воеводи
один від одного не ліпші. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались . . .

Гість: Послав би цар з українців кого,
в Москві ж тут є такі, от хоч би й ти,
що здавна і цареві служать вірне,
і рідний звичай вміють шанувати.

Степан: Нас не пошлють . . .

Гість: Чому?

Степан: Бо нам не вірять.

Гість: Отак! та ви ж тут наче в ласці!

Степан: То тут на очах, а з очей спустити
нас на довго не зважаться. Так, часом
не надовго послати посилають,
і не самих, а вкупі з москалями . . .
Щоб воеводами настановити,
того не буде й зроду!

Гість: Не здивуйте ж,
що ми відкинемось до Дорошенка!

Степан (робить рух рукою, мов хоче
затулити гостеві уста):
Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?

Гість (*схаменувшись*):
Та часом зірветься з досади слово ...
Найгірше, пане-брате, догаряє
оте, що нам не вірять ... Мій свояк
Чорненко, знаєш?
(*Степан потакує головою*)
Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!

Степан: Чорненко? Він, здається, з найвірніших царевих приятелів.

Гість: То-то й ба!
А хтось там наклепав при воеводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воеводи . . .

Степан (гірко всміхнувшись): Є прислів'я брате:
»Москва сльозам не вірить!«

Гість: Щира правда!
Проте знайшлись такі, що допомогли...

Степан: Се хто ж?

Гість: Побрязкачі».

Тодішніх »побрязкачів« сьогодні називаємо »яничарами»; ця назва прийнялась в Україні, де яничари розплодились цілою хмарою, бож сьогодні — доба масовости. Все, що колись ще за московського царя відбувалося індивідуально чи виїмково — тепер має масовий характер. Також і технічні знаряддя яничарів сьогодні вдосконалені. Вже й самі »реалітетики« не спроможні заперечити існування тих »яничарів«, бож маємо авторитетне підтвердження Івана Дзюби:

«В той час, як один »добрий чоловік» у Кремлі офіційно розділив усю творчу інтелігенцію на »чистих» та »нечистих», і на виконання цього зловісного жарту літературні яничари кинулися уточняти списки: кого в рай, кого в пекло, — В. Симоненко пише вірш »Покара» — про щастя бути вигнаним з раю».

Яничари в українському народі були й будуть так довго, як довго існує і буде існувати українська визвольна боротьба, аж врешті, за словами В. Симоненка, діждуться »зсуваної петлі«, яка чекає їх із рук розгніваного народу. А покищо вони сповняють свою ганебну роллю

на службі «атечества чужого». Безсмертну характеристику дає їм знову ж таки Іван Дзюба:

«І тут на перешкоді стоїть величезна й тупа сила інертності, збайдужіння й громадської деморалізації, народжених добою Сталіна і живлених сьогодні, з одного боку — безпробудним фарисейством, а з другого боку — тим мелодраматичним скепсисом, у який залюбки і «вишукано» тікають від тяжкого громадського обов'язку, тікають із лінощів, зі страху, і при сліпоті; жалюгідним скепсисом мудруючого раба, який хоче сам себе обдурити і вдає, буцімто, так захоплений грою в парадокси, що й не помічає ярма на шиї...»

Леся Українка саме примушувала самообдуреного раба помітити не тільки своє ярмо на шиї, а й свою зраду рідного народу.

Звичайно, московські більшовики в таких випадках вдають, що це стосується до часів царської Москви, а сьогодні, мовляв, нові володарі Кремлю — просто «білі янголи» з раю, що принесли світові «мир», «волю» і «братолюбіє»... Леся Українка геніяльно розкрила кожну Москву і її характеристика аж надто яскраво стосується і до сучасної більшовицької Москви. І хоч Москва сьогодні вже свідомо того, що вона не може викреслити з історії Шевченкового «Сну», проте пробує викреслити «Бояриню» Лесі Українки. Вона добре знає, що це твір «буржуазно-націоналістичний», себто самостійницький, протимосковський. Московські більшовики можуть «простити» Лесі Українці різні «ідеологічні помилки», тільки не її характеристику Москви, яку вона дала у своєму пророчому прозорінні.

Степан-боярин, вірний підданий московського царя, навіть у своїй хаті не може вільно говорити з гостем, бо боїться своєї тіні. Москва висилає в Україну когось з українців тільки під суворим контролем, як ось тепер бригаду Колосової за кордон. І «Москва сльозам не вірить», для цього тепер є заховані в кишенях мікрофони, навіть тоді, коли вдають, що говорять із кимсь «у чотири очі». Сучасні закордонні «реалітетники» ще не відчули цього на власній шкірі, тому й драма Лесі Українки ще нічого не навчила їх.

З невблаганним реалізмом української історії Леся Українка доводить конфлікт у «Боярині» до логічного завершення.

В Україну не можна вислати листа, не можна передати хорутви для церковного братства, не можна допомогти навіть грішми своїй родині в наглому випадку, бо «вони там накладають із Дорошенком», за словами Степана-боярина. Це діялось за царя, потім за Сталіна і Хрущова, це саме діється і тепер за Брежнєва-Шелєпіна.

Багато треба було фактів і часу, щоб Степан-боярин побачив своє рабство і зненавидів його разом із самим собою. Його улюблена дружина Оксана-бояриня, єдина його надія і розрада в житті, в'яне як українська квітка в сибірській тайзі. Зближається її смерть і вона лишає Степанові свій заповіт...

І тут маємо картину неперевершеного, в ідейно-моральній силі, священного героїзму — фінал драми, в якому Леся Українка дає

відповідь на найважливіші питання і сумніви Степана, а частинно і його дружини Оксани: це питання героїчного обов'язку супроти Батьківщини...

Оксана вмирає. Вона задивлена в заходяче сонце і мріє побачити ще Україну, де «світить там ясніше як тут сонце». Щоб привернути їй надії, Степан обіцяє поїхати з нею до батьків в Україну, де вона оживе й одужає:

»Степан: Не журись Оксано,
Ось хутко знову побачим, як там світять
і сонечко і місяць на Вкраїні.

Оксана: Се-ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине...

Степан: Бог з тобою, люба!
Чи ж я би про таке тобі казав?
Надумав я поїхати з тобою
в гостину до твоїх.

Оксана (іронічно): Велике діло,
що ти надумав! Цар думки відверне.

Степан: Цар пустить. Вже ж тепера на Україні
утихомирилося.

Оксана (гостро): Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по-твоему — ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко
в труні.

Степан: Ти оживеш на Україні.
Москва ж не може заступити сонця,
зв'ялити гаю рідного, зсушити
річок веселих.

Оксана (понуру, уперто): Годі, не кажи.
Нікуди я тепера не поїду.

Степан: Чому ж?

Оксана: Не хочу.

Степан: Що се ти, Оксано?
Мені аж дивно! Що се ти говориш?

Оксана (розпалившись, підводиться):
А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велосся за життя там на Україні, —
тепер, як »утихомирилось«, ти їдеш
того ясного сонця заживати,

що не дістали руки загребуці,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарищі хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові? ..

Степан: Ти тепер картаєш...
А як сама мені колись казала,
що ти прийняти можеш тільки руку
від крові чисту?

Оксана: Правда, я казала...
Ми варті одне одного. Боялись
розливу крові, і татар, і диби,
і кривоприсяги й шпигунів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане,
дай руку!

Степан: Се навіщо?

Оксана: Ти не хочеш?

Степан: Ні, чом же *(дає руку Оксані)*.

Оксана *(дивиться на свою і Степанову руки)*:

От, здається, руки чисті,
проте все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш?

*(Пускає його руку і лягає знов. Говорить
повільніше, млявіше, з перервами)*

У батечка була така шаблюка...
вони її закинули... ми з братом
знайшли... в війну побавитись хотіли...
не витягли... до піхви прикипіла...
заржавіла... Отак і ми з тобою...
зрослись, мов шабля з піхвою... навіки...
обое ржаві...

Степан: Ти, Оксано, вмієш
зарізати словами без ножа.

Оксана: Та тільки ж се я вмію, більш нічого.
Що-небудь же і я повинна вміти...

(Мовчання)

Заржавіла душа — оце отой найбільший докір, що його може кинути
улюблена дружина своєму чоловікові, вмираючи: ми «обое ржаві». Аж
тут Степан заломився, він признається, що його справді душила
«страшна змора», що він справді ніс «невидимі кайдани» і щасливи-
шими були ті, хто хоч хвилину щастя зазнав у боротьбі. Так закінчи-

лася дискусія, яку почав був буйний, молодий козак Іван, брат Оксани, в першій дії. Отой козак Іван, якого тепер московські загарбники і їхні слуги-яничари назвали б «українським буржуазним націоналістом», виграв цю дискусію не тільки в драмі Лесі Українки, а також і в історії України.

Леся ж Українка, отой «єдиний мужчина» в добі раннього пробудження революційних настроїв, як назвав її Іван Франко, справді вміє зарізати словами без ножа. І вона це зробила у своїй драмі «Бояриня»: без ножа «зарізала» отого опортуніста, «прогресиста», «гуманіста», зненависника збройного чину і революції, теперішнього новітнього яничара.

Але саму хвору, засуджену на смерть Лесю, найбільш боліло те, що українській національній революції вона може допомогти тільки словом, тому й кликала:

«Слово, чому ти не твердая криця!
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здимає вражі голови з плеч?»

Навіть московсько-большевицьким ватажкам, що не знають ні сорому, ні чести, не вдалося зробити з «Боярині» (з допомогою своїх «коментарів», «пояснень» і фальшувань) твору, що був, мовляв, «під впливом ідей марксизму-ленінізму», як це вони роблять з іншими її творами. Згадуючи про цей твір в «Історії української літератури» (Вид. Академії Наук Української РСР, Київ, 1955), «Редакційна колегія» обмежилася тільки таким «ствердженням»: «У 1910 р. в Генуані (в Єгипті) Леся Українка написала драматичну поему «Бояриня» з історії Росії і України другої половини XVII стол. В творі правдиво відображено патріархальний побут московських бояр, але в цілому драма письменниці не вдалася. Всупереч історичній правді, в цьому творі ідеалізована українська козацька старшина. В драматичній поемі не показано, що возз'єднання України з Росією відповідало заповітним прагненням українського народу...»

Отже, знаємо, чому «Бояриня» з погляду московсько-большевицьких ватажків «не вдалася»; бач, у ній не «показано» того, що вони проповідують. У тій драмі Леся Українка, мов ножем, ріже й шарпає нерви заглушеної на дні душі совісти яничара. Саме цього вона хотіла, з погордою кинувши у вічі яничарам:

«Ви заржавілі душі!»

І москаль, який відважився, знущаючись над пам'яттю Лесі Українки, назвати в Києві театр її іменем і ставити в ньому п'єси московською мовою, вже не міг відважитися залучити «Бояриню» до «повного видання» її творів. В цьому не тільки вияв брутальної сили і насильства Москви, а також і доказ її страху перед безсмертним твором пророчиці Лесі Українки.

ІЗ МАТЕРІАЛІВ — СТУДІЇ ПРОБЛЕМ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ І ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Олег Р. МАРТОВИЧ

ДУМКИ ПРО ВИЗВОЛЕННЯ

(3)

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. *Проблема місця і часу.* Проблема місця і часу української національної революції цікавить і тривожить кожного українського патріота, як в Україні, так і поза її кордонами. Час немилосердно йде вперед, роки минають, а український народ безперервно терпить важке національне й соціальне поневолення. І хоч в останні роки життя в СРСР нібито покращало, проте населення далі терпить важкі злидні, зокрема селянські маси, що закріпачені в колгоспах. Національно поневолені народи в СРСР все більше відчувають затиск московської ославленої політики «злиття націй». Посилення релігійних переслідувань потягає за собою вже й фізичні жертви (напр., засуджено на смерть громадянина, що проколов ножем напастливого антирелігійного агітатора), а московсько-большевицький терор проти національнодумачих українців доходить до свого вершка, бо режим уже кожний, навіть найлегальніший, прояв захисту національних інтересів може закваліфікувати, як «кримінальний злочин» — «український буржуазний націоналізм». В таких умовах кожний український патріот хоче якнайшвидшого визволення українського народу, хоче бути учасником боротьби за волю і державність, дочекатися визволення України і включитися в будівництво Української держави.

Але час минає і існує поважна небезпека, що — зокрема старші громадяни — не всі зможуть дочекатися тих подій, які принесуть визволення українському народові.

В попередніх розділах нашої праці ми з'ясовували революцію, як глибокий соціальний і духовий процес, що проходить у надрах народних мас, згідно з законами соціального і політичного розвитку, як це показує наука соціології. Ми з'ясували, що революційні процеси можуть бути довші або коротші та що тривання цих процесів залежить від умов, у яких вони діють. Наука соціології, що дає точний опис революційних процесів, які діють у суспільстві, все ж таки не може точно визначити ні часу, ні місця тривання чи дії революційних процесів. Для передбачування часу і місця нема наукових підстав; на ці чинники впливає чимало факторів іншого характеру. Згідно з наукою

соціології, можна тільки сказати, що вирішальні події можуть заіснувати в умовах революційної ситуації. Можемо також сказати, що виникнення революційної ситуації кожночасно можливе там, де діють революційні процеси, де на базі існуючих протилежностей відбуваються зудари протиставних сил, що викликають революційні зрушення.

В попередніх розділах ми показали, що в СРСР існують усі ті елементи революційних процесів і що історично та фактично не можна теж заперечити існування революційних сил, що творяться як наслідок переходу мас на вищий ступень революційної свідомості. З цього можна зробити такий висновок: в сучасному СРСР кожної хвилини може виникнути революційна ситуація.

Власне цю нашу тезу заперечували і заперечують люди, які або не розуміють законів революційного розвитку, або не вірять у його можливість в умовах терористичної диктатури компартії. Своїми власними очима вони не спроможні спостерігати дій революційних сил, бо вони (революційні дії) недоступні для ока такого глядача, який дивиться на соціальний розвиток як на явище нерухоме. Вони недоступні також і для такого спостерігача, який не вміє заглянути під поверхню життя, де саме і відбуваються революційні процеси. На цю хвилю хворіють не тільки чужинецькі обсерватори, що все спостерігають статично, а також і деякі українські обсерватори, яким бачити істину заважає догма. Ось вони, напр., жили в епоху всемогутности органів московсько-большевицької безпеки та їхніх прославлених терористичних акцій (напр., ежовщина) і вони просто не допускають, що в СРСР може діяти якийсь соціальний процес, неконтрольований органами безпеки. Їм здається, що стан, який вони запам'ятали з другої половини тридцятих років, залишився якоюсь мірою незмінним і соціальні відносини укладаються там і далі незмінно, як укладалися і за їх часів. Тим часом соціальні явища, соціальні відносини — явища живі й вони не можуть залишитися незмінними, бо в природі все змінюється. Отже, за останніх тридцять років змінилися органи московсько-большевицької безпеки, змінилися органи влади, змінилися і люди, і цей розвиток був закономірний. В ізольованому від світу і в тероризованому постійними чистками СРСР Сталін міг проводити свої терористичні експерименти, але прийшла війна і з цієї московської сталінської імперії були б залишилися хіба ріжки і ніжки, якби її не врятував був від остаточної катастрофи... Гітлер.

Після переможної війни Сталін мав до вибору: лібералізацію режиму, обіцяну під час війни, або поворот до передвоєнного терору. Він вибрав друге, мабуть тому, що сільське господарство було в цілковитому занепаді, а колгоспні землі розтягнули колгоспники, головню в Україні; проте йому до самої смерті вже не вдалося відбудувати сталінізму у передвоєнному вигляді. На західних областях України і на теренах Прибалтицьких країн існували протимосковські повстан-

ські армії і саме вони дуже причинились до того, що Сталін не міг застосувати до населення передвоєнного терору. Наприклад, в Україні, за свідченням Хрущова, Сталін плянував «покарати» українців за їх антимосковське і антибольшевицьке становище під час війни виселенням з України і скасуванням «української республіки». Хрущов казав, що Сталін не зробив цього тільки тому, що українців було забагато й не було де їх переселити, але ми можемо з певністю сказати, що Сталін не зреалізував свого плану тільки тому, що в Україні діяли УПА і збройне підпілля ОУН. Велика терористична акція проти українців у таких умовах була завеликим ризиком для Москви, бо ціла Україна могла спалахнути повстанням. Можливо, що готуючи «кару» для українців, Сталін саме тому призначив на пост першого секретаря КП(б)У відомого пацифікатора України Кагановича (1947 рік), але можливо також, що відповідні експерти переконали Сталіна, що в таких умовах (дії УПА, підпілля ОУН) план переселення українців був би завеликим ризиком і тому Кагановича відкликано з його посту. В кожному разі, під час свого поновного перебування в Україні Каганович знову «відзначився» репресіями супроти українських культурних діячів. За словами Хрущова, небезпека від Кагановича грозила тоді навіть Максимові Рильському.

Крім цього, і в самому апараті ВКП(б) почали творитися «оборонні» групки, головним завданням яких було персонально забезпечувати себе від можливого сталінського терору. В Україні створився «партизанський клан», що складався з різних ватажків колишніх червоних партизанів, які під час війни діяли на теренах України. Їхнім головним завданням було впливати на політику КП(б)У, але не в корисному напрямі для України, як гадає Борис Левицький, а у зовсім іншому. Хто знає тих людей і їх діяльність, той знає теж, що «партизанський клан» заздрісно оберігав свою виключність і суцільність, не допускаючи в свої ряди людей, які своїм минулим не заслужили собі його довір'я. Наприклад, якісь застереження мав цей «клан» до відомого диверсанта і приятеля от. Бульби — полк. Дімітрія Медведєва; були навіть спроби публічно критикувати його. Невдовзі полк. Медведєв помер.

Післявоєнної історії ВКП(б) ми не знаємо, хоч існують капітальні спроби американських науковців (напр., проф. Дж. А. Армстронга) з'ясувати цю історію. Ми й досі не знаємо суті «ленінградського дела», смерті Жданова, розгрому жидівського комунізму і жидівської літератури (хіба ж ніхто не повірить у версію, що жидівські письменники організували підпільну організацію для відокремлення Криму від СРСР), врешті, змови лікарів і самої смерті Сталіна, що за всіма даними не була природною. Із свідчень Гаррісона Селізбері знаємо, що внутрішні війська безпеки після смерті Сталіна методично були зайняли Москву. Він сам на власні очі спостерігав цю операцію, але ми не знаємо, чому Берія віддав Москву без одного пострілу і ганебно

став зліквідований конкурентами в боротьбі за владу. Ми не знаємо також справжніх закулісових подій ХХ з'їзду компартії у 1956 році, ліквідації «антипартійної групи» в 1957 році та багатьох інших подій, що сталися в ССРСР.

Для всіх аматорів теорії «незмінності соціальних явищ» згадані події в ССРСР були разючим доказом неправильності їхнього погляду. Пригадується, як важко було таким людям доказати існування УПА і збройного підпілля ОУН (на їх погляд, у терористичному ССРСР це було неможливе), а вже про різні акції УПА, напр., бойкот виборів у 1946-1947 роках, допомогу голодуючим колгоспникам у 1947 році, засідку і ліквідацію маршала Ватутіна, т. зв. шкільну акцію серед учителів і шкільної молоді, видавання підпільної літератури і т. п. — таким людям шкода було й говорити. Автори тези, що УПА «існує тільки в бункрах біля Сяноку» відкидали всі докази про дії УПА і підпілля ОУН своїм валуєвським твердженням: «нема і бути не може». Тепер же дочекались того, що про всі ті факти можуть прочитати і в т. зв. радянській літературі.

»Щоб не помиляться у політиці, треба дивитись уперед, а не назад«, повчав «батько» Сталін, і він мав рацію. Перед нами не незмінність соціальних явищ, а дальший їхній розвиток. Отже існують можливості різних ускладнень в ССРСР, комбінацій, зрушень, конфліктів, зударів. Можливості ті будуть збільшуватися мірою посилення тиску на Москву, напр., з боку Пекіну. Такі можливості, очевидно, більші за «колективного керівництва», ніж за панування одного «авторитетного вождя».

На жаль, західні потуги, себто США і їх союзники, своєю політикою послідовно применшують згадані можливості, подаючи Москві свою повну політичну й матеріальну допомогу. Знаємо, яку велику вартість має для Москви, напр., допомога Заходу збіжжям. Гадаємо, що й політика «злиття націй», яку Москва проводить тепер приспішеним темпом, має якийсь зв'язок із Заходом. Дуже можливо, що вона отримала від Заходу формальну підтримку для такої політики або хоч запевнення, що західні уряди не будуть втручатися у її політику супроти «нижчих пород» в т. зв. ССРСР. І перед українською еміграцією стоїть важливе завдання: бодай вияснити політикам Заходу, що московська політика «злиття націй» означає фактично геноцид. Навіть саме, напр., примусове переселення української молоді з України є одною з форм цього геноциду, не кажучи вже про нищення української фізичної і духовної субстанції іншими способами. Можливо, що й на Заході знайдуться такі політики, що не схочуть бути спільниками московського геноциду. Західнім політикам треба вияснити й те, що будування «світового уряду» і «міжконтинентальної держави» не мусить обов'язково відбуватися на цвинтаріщах знищених Московою народів і національних культур.

В майбутньому в ССРСР може витворитися революційна ситуація, як це було можливим у минулому. Місцем, де розгорнуться події чи низка

подій, які приведуть до революційної ситуації, може бути й сама Московщина або території поневолених Москвою народів чи території сателітних країн. Зудари всередині самої московсько-большевицької системи (у правлячій клясі) можуть стати причиною виникнення революційної ситуації, а стимули для цього можуть бути й за кордонами СРСР. Наприклад, якщо Югославія піде шляхом «джіласизму», себто т. зв. демократичного соціалізму, як передбачає М. Михайлов, автор книжки «Московське літо», то перед Москвою і всіма її сателітами стане трудний вибір: або зійти і собі на югославський шлях, або загострити протилежний курс. Золотої середини тут не буде. На думку Михайлова, тільки «демократизація» СРСР і його сателітів на югославський зразок може створити на одній шостій частині земної кулі «спілку народів», яка буде спроможна протиставитися наступові азійського тоталітарного комунізму. Якщо це не станеться, каже він, то СРСР впаде «жертвою» цього тоталітарного комунізму. Одного, як видно, не може зрозуміти Михайлов, а саме факту, що жодна «демократизація» в СРСР не відбудеться добровільно, себто, з волі пануючої в ньому «нової кляси»; ця «кляса» в «демократизації СРСР» не бачить для себе жодного інтересу. Інша річ, що між представниками цієї «кляси» відбувається безперервна боротьба за владу і ця боротьба сьогодні не менш завзята, ніж була за Сталіна чи Хрущова. Ніхто, напр., не знає, чому на недавньому з'їзді КПРС Брежнєву привернено колишній титул «генерального секретаря КПРС», що відомий за Сталіна, а потім, по його смерті, скасований. Чи може тому, щоб зміцнити становище Брежнєва в «колективному керівництві», а коли так, то хто і чому утруднює діяльність «колективного керівництва»? На такі й подібні питання сучасна «кремлелогія» не може дати відповіді, бо хоч «кремлелогів» багато, але таких, що справді розуміються на подіях, які відбуваються в Москві, включно з дипломатичними представниками некомуністичних держав, можна порахувати на пальцях двох рук.

Нам не йде тут про різні спекуляції на цьому тлі, бо ми визнаємо засаду, що не людина формує соціальні процеси, а соціальні процеси формують людину. Політика — це наслідок соціальних процесів, а не їх причин. В боротьбі за владу в Кремлі може заіснувати й така ситуація, що не тільки примусить до далекосяжних реформ, а й спричиниться до того, що сучасний режим може бути усунений так, як у 1917 році був повалений біломосковський царський режим. Ця проблема вимагає особливо ясного й точного означення певних понять, бо від правильної дії революційних сил у такій ситуації залежить успіх української національної революції.

2. *Проблема стратегії і тактики української національної революції.* На перше місце між проблемами української національної революції висувається питання стратегії і тактики. Революційна стратегія точно визначає мету революції; революційна тактика визначає засоби, з допомогою яких можна зреалізувати революційну мету.

Про вагу і значення революційної стратегії і тактики для успішного завершення революції повчає нас досвід української революції в 1917-1920 роках. Тоді були особливо корисні умовини для завершення української національної революції. Обидві імперіялістичні потуги, що поневолювали український народ, розвалилися наслідком революційної ситуації, і той їх упадок, здавалося, відкрив шляхи до завершення національної революції. На жаль, неправильна стратегія і тактика тодішніх провідних сил української національної революції великою мірою причинилися до її поразки.

Ці помилки стратегічного й тактичного характеру мусимо брати до уваги з повною свідомістю, щоб не повторити їх у майбутньому. До речі, ще й досі українська політична думка не спромоглася на перспективну оцінку успіхів і поразок української національної революції у 1917-1920 роках. Ще й досі в українській політичній думці панує жахливе помішання понять, коли йде про визначення причин нашої катастрофи, як теж і про дальші цілі нашої боротьби за державність.

Наша література, що намагається дати оцінку «великій революції» в 1917-1920 роках — персонально аподиктична або персонально панегірична, в залежності від того, хто її пише. Соціалісти і ліберали шукають причин поразки національної революції у «реакційній» і «москвофільській» істоті «скоропадщини», а гетьманці — «в хаосі й руїнництві унерівщини». На думку соціалістів і лібералів, ми зазнали поразки через несвідомість українських народних мас, які замість підтримати соціалістів і лібералів у будіванні української держави — творили свої «пашківські республіки». Гетьманці нарікають на повну несвідомість української соціалістичної і ліберальної інтелігенції, що не підтримала гетьмана П. Скоропадського і проголосила «бойкот» гетьманської держави, яку вкінці завалила своїм протидержавним бунтом у порозумінні з московськими більшовиками.

Ми подали спрощений виклад суперечних поглядів на причини поразки нашої національної революції в 1917-1920 роках, але навіть це показує їх основні хиби. Кожну людину, що знає дещо з науки соціології і політики, вражає тут цілковита відсутність будь-якої точної аналізи соціальних (в тому й революційних) процесів, що діяли в надрах українських народних мас у ті роки «великої революції».

Загальне нарікання на *несвідомість* українських народних мас цілком не витримує критики у світлі подій, які відбувалися на військових і селянських з'їздах 1917 року, у світлі виступу Полуботківців влітку 1917 року і, врешті, в світлі *факту*, що в 1919-1920 роках ціла Україна просто здригалася від протибольшевицьких і протиденікінських повстань. І цей повстанський рух був вишшов далеко поза межі боротьби регулярних українських армій за державність, триваючи, в досить організованій формі, принаймні до 1924 року.

Нарікання на *несвідомість* українських народних мас із приводу існування в нас «пашківських республік» теж не витримує критики,

бо ці «республіки» не є доказом національної чи державної несвідомості її творців, а тільки доказом і фактом, що тодішні керівники української революції втратили контроль над революційними процесами, а може й не намагалися встановити такий контроль. «Махнівщина» не є доказом несвідомості українських народних мас, а тільки доказом, що в умовах відсутності власного національно-революційного проводу, провід над українськими народними масами перебирали в свої руки московсько-жидівські анархісти.

Нещастям української національної революції у її першій фазі був факт, що провід її опинився в руках не *революційних*, а реформістських (еволюційних) сил. Назва «революціонер» ще не означає, що її носій є справді революціонером. Українські соціалісти (з додатком: «революціонери» чи «демократи») не були революційною силою, а тільки силою реформістською, еволюційною. Вони фактично були тільки українським національним «відділенням» (як кажуть тепер в СССР) керенщини. Керенщина ж зовсім не ставила собі за завдання провести в Російській імперії соціальну й національну революцію, а тільки повільні, еволюційні зміни, зберігаючи одночасно Російську імперію. Очевидно, мета керенщини не відповідала революційним прагненням народних мас, а революційні процеси, що відбувалися в народних масах, не відповідали меті керенщини, тому вона не підтримувала їх, а навпаки — гасила, придушувала. Саме тому керенщина гнала на фронт вояцькі маси, серед яких революційні настрої були найсильніші, кинула їх криваве «тарнопольское наступлення», що відоме теж як офензива Керенського. Для цієї офензиви, вперше за цілу війну, капіталістичний захід дав свою повну допомогу — бойові засоби (зброю, амуніцію, виряд), а навіть і свої людські сили (французькі й бельгійські спеціальні частини на фронті).

Як бачимо, керенщина в Російській імперії виявила себе чисто контрреволюційною силою, і такою силою в Україні виявило себе і її «відділення» — українські соціалісти. Вони проповідували в Україні «єдність революційних сил», себто — єдність з керенщиною, і завзято поповнювали українські військові частини на фронті українськими вояками з запілля, щоб було чим почати офензиву Керенського. І справді, українські військові частини на фронті були головною офензивною силою і мали величезні втрати, головно VI (2-ий український) армійський корпус. За те вони й отримали від російського командування телеграму такого змісту: «Шестой корпус честно исполнил свой долг перед родиной».

Як «відділення» керенщини, українські соціалісти вважали, що визволення України вони досягнуть *дискусією* зі своїми російськими і грузинськими «товаришами». В дискусії наші соціалісти виявляли навіть значну діалектичну майстерність, але так довго, як довго їх підтримували українізовані (на жаль, не ними) військові частини. Про те, що треба мати в масах постійну підтримку, українські соціалісти, будучи консеквентним «відділенням» керенщини, не думали, тому й

нічого в тому напрямі не зробили. Вони не тільки не поглиблювали революційних процесів, а й самі їх гасили; вони не тільки не марширували в річищі революційних прагнень власних народних мас, а й зовсім їх ігнорували. І наслідок був такий, що в критичну хвилину вони опинились без підтримки мас. Народні маси пішли власним революційним шляхом, без них, а самі українські соціалісти повністю виявили своє контрреволюційне обличчя, коли запросили в Україну австро-німецьких інтервентів і віддали себе під їх опіку.

Піддаючи гострій критиці українських соціалістів, зокрема вказуючи на їх контрреволюційну суть, не маємо на меті чіпати окремих персонажів українського соціалістичного табору, що був важким гальмом для української національної революції в 1917-1918 роках, а також пізніше. Повторимо тільки за Степаном Рудницьким: «... Страшні шкоди принесла розвиткові української національної справи та обставина, що українське державне будівництво в 1917-1920 роках опинилося в руках інтелігентів російської культури... Ніщо інше, а політичне й суспільне сектантство, перенесене живцем на український ґрунт, зруйнувало українську державність...» Так, російськими сектантами були українські соціалісти, але були ними й російські кадети та протофісовці гетьманату, дуже часто українського походження. Це було нещастям української національної революції 1917-1920 років, а може й особистою трагедією багатьох її персонажів. У порівнянні з ними, українські народні маси виявляли правильну революційну орієнтацію, але без власного революційного проводу теж почали сходити на манівці.

Значною мірою хитання українських народних мас зуміла використати інша контрреволюційна сила — сила московсько-большевицької контрреволюції. Вона геніяльно використала революційні гасла для своєї контрреволюційної мети: побудови московсько-большевицької імперії на нових основах. Щоправда, з революційних гасел московських большевиків залишилися тільки різки і ніжки, але Московська імперія була врятована і її існування продовжилось ще на півстоліття. Сучасна московсько-большевицька імперія сильніша за свою попередницю, царську колоніальну імперію, бо її соціальна основа — золотопогонна кляса вельмож і гайдуків імперії — значно численніша, ніж була за царату, а крім цього вона кровно оновлена робітничо-селянськими елементами, що замінили в ній розкладені дворянські елементи. Все ж такі і в сучасній московсько-большевицькій колоніальній імперії є багато таких проблем, які існували за царату і існують далі. Власне ці проблеми, яких не розв'язано на протязі соток років існування Московської колоніальної імперії, є тепер головними суперечностями, якими живляться сучасні революційні процеси.

Перемога московсько-большевицької контрреволюції над усіма своїми противниками та інтервентами історично була закономірна, — склались на це такі причини:

1. Енергійний і рішучий провід контрреволюції, що не втрачав голови у хвилинах поразок і не вагався вжити жодного засобу, який провадив до здійснення мети.

2. Московсько-большевицьку контрреволюцію підтримав цілий московський народ, а також підтримали її »п'яті колони« в рядах її противників. Підтримка московського народу вимірюється не тільки становищем московських робітничо-селянських мас, а також і інтелігенції. Зокрема повну підтримку для большевицької контрреволюції дав генералітет, генеральний штаб та старшинський корпус колишньої царської імперії, що мало велике значення для війн московсько-большевицької контрреволюції. »Білі« рухи, спрямовані проти большевицької контрреволюції, що називали себе »російськими« (ген. Денікін, адмірал Колчак та інші), складались головню з немоскалів (напр., у Денікіна, крім козацьких армій, головну силу його »добровольчої« армії становили природні українці).

3. В руках московсько-большевицької контрреволюції з самого початку був індустріальний район (Ленінград-Москва-Тула) із сконцентрованою в ньому зброєвою індустрією. На периферіях, де діяли противники большевицької контрреволюції, не було жодної зброєвої індустрії. Наприклад, армія УНР могла покладатися тільки на ті воєнні ресурси, що їх був зібрав у своїх магазинах гетьман П. Скоропадський, а це були ресурси, що залишились по царській армії. Таким чином витворилася ситуація, що всі противники московсько-большевицької контрреволюції відчували великий брак зброї і могли розраховувати тільки на сторонню допомогу. Коли ж мова про українські армії, то вони не могли розраховувати навіть на сторонню допомогу, бо блокада Антантою України привела до того, що в Україну не можна було перевезти навіть таблеток аспірини.

4. Серед противників московсько-большевицької контрреволюції не було порозуміння щодо мети і потреби спільної боротьби. Навпаки, між ними існували воєнні зударі, наприклад, польсько-українська війна 1918-1919 років або війна українських армій проти армії ген. Денікіна, яку він спровокував. Бракувало порозуміння не тільки між різнонаціональними противниками московсько-большевицької контрреволюції, а навіть і між силами співзвучними, наприклад, між різними »білими« арміями, що діяли на території колишньої імперії без потрібної координації, або між українцями і козаками, що — замість воювати одні з одними — повинні були якнайтісніше співпрацювати. Не було, на жаль, в Україні й національних легіонів інших, поневолених Москвою народів, наприклад — грузинського, вірменського, азербайджанського, білоруського і т. д. Новопосталі держави цих народів або вели свою власну війну проти большевиків, або спостерігали боротьбу України з затишку свого неутралітету, не зважаючи на те, що вислід цієї боротьби був і для них життєвою справою. Це саме стосується і до держав сучасних сателітів Москви, наприклад, Польщі,

Румунії і Чехо-Словаччини, які вершком своєї політичної мудрости вважали загарбання українських земель, використовуючи важку ситуацію України в боротьбі з Московщиною.

5. Інтервенція західних потуг, починаючи з австро-німецької в 1918 році почерез французьку та британську в 1919-1920 роках і кінчаючи польською інтервенцією в 1920 році, принесла тільки величезну шкоду для національної революції, як і для ідеї боротьби з московсько-більшевицькою контрреволюцією. Не мавши точно визначеної мети інтервенції, не виявивши найменшого знання соціальних і національних процесів на території колишньої Російської імперії, інтервенти часто показували себе авантюристами без політичного плану дії та ставали зовсім безрадними перед розвитком подій. Не зважаючи на те, що інтервенти вкладали величезний капітал, як допомогу «білим» арміям, вони не досягнули жодних успіхів, навпаки — де факто діяли на користь московсько-більшевицької контрреволюції. Зокрема зловісною виявилась стороння інтервенція для всіх національно-визвольних рухів на території колишньої Російської імперії, як і «союзницька» (австро-німецька і польська інтервенції в Україні), так і «ворожа» (французька інтервенція в Україні). Стороння інтервенція, про яку ще й досі мріють деякі українські політики, як про єдиний шлях до визволення України, в минулому, як бачимо, нічого позитивного нам не дала і нічого не розв'язала. Це саме можна сказати й про інші народи, наприклад: визнана інтервентами самостійна Грузія впала в 1921 році жертвою агресії Москви і ніхто у світі навіть пальцем не кивнув у її обороні.

Ми нагадали тут про минуле тому, що це саме може повторитися і в майбутньому. Революційна стратегія в майбутньому мусить оминати всі історичні помилки минулого. В центрі революційної стратегії завжди мусить бути мета української національної революції: повне знищення московської імперії і панівної в ній класи «великодержавних шовіністів». Тільки знищення московсько-більшевицької колоніальної імперії може бути повною запорукою соціального і національного визволення українського народу, відновлення і закріплення Української держави, яка буде постійною гарантією самостійного життя.

Із визначених завдань і мети революції бачимо, що зміна режиму в Москві не є нашою самоціллю, не є метою української національної революції. Якби новий режим рятував Російську імперію реформами і «полегшами», то це жодною мірою не може вплинути на мету української національної революції і вона мусить продовжуватися аж до її завершення. Серед тактичних засобів, якими може користуватися революція, особливе місце належить національно-визвольній війні.

3. *Українська національно-визвольна війна.* Національно-визвольні війни належать до типу війн революційних; вони є складовою частиною революційних процесів і ведуться, засадничо, власними силами революції, часом у співдії з національно-визвольними силами інших народів.

Перш за все треба відповісти на питання: чи український народ може створити свої збройні сили революційним шляхом? На це питання можна відповісти позитивно, якщо існуватимуть такі дві передумови: 1) поглиблення революційних процесів, які витворюватимуть революційну ситуацію в СРСР; 2) коли буде достатня кількість революційного військового потенціалу. Щодо другої передумови, можемо сказати, що український народ ще ніколи не диспонував такою кількістю вишколених старшин і вояків, як тепер.

За нашими підрахунками, кількість українців, що відбувають тепер військову службу в советській (червоній) армії становить до 660 тисяч старшин і вояків. Кількість військововишколених старшин і вояків у резерві сягає до 6 мільйонів. Тепер українці творять більшість у багатьох з'єднаннях большевицької армії, а саме у —

- 12-ох бронетанкових дивізіях (на всіх 60);
- 6-ох механізованих стрілецьких дивізіях (на всіх 30);
- 10-ох стрілецьких дивізіях (на всіх 36);
- 1-2-ох повітряно-десантних дивізіях;
- 1-ій арктичній дивізії (на всіх 7);
- 1-ій кінній дивізії (на всіх 5, із 2 кінно-козацькими дивізіями);
- 10-ох артилерійських дивізіях (на всіх 40);
- 4-ох зенітних дивізіях;
- 36-ох авіаційних дивізіях.

Крім цього творять більшість залог у таких одиницях советської фльоти:

- 6-ох крейсерів;
- 36-ох винищувачів;
- 80-ох підводних човнів;
- 100 інших воєнних судів.

Правдою є те, що ті дивізії советської армії, в яких служать українці, розташовані далеко поза межами України, головню в Далеко-Східньому краю, як теж на судах, що плавають поза межами Чорного моря. Із поданої кількості 660 000 українців, що перебувають на військовій службі, тільки одна п'ята частина відбуває службу на території України. Все ж таки не слід забувати, що майже кожний другий вояк советської армії належить до котроїсь немосковської нації. Багатонаціональний склад советської армії є великим її дефектом, який незмірено збільшується від того, що пануюча кляса московсько-большевицьких вельмож втримує цю багатонаціональну армію в рамках національних московських традицій.

Відновленням традицій колишньої царської армії і фльоти в советській армії і фльоті ще більш поглиблено протилежності національного характеру. Молоді громадяни немосковських «республік», що відбувають службу в советській армії, відчувають сильну національну дискримінацію. Військова служба поза межами своєї республіки ще більше підсилює це почуття національної дискримінації. Сини не-

московських народів ставлять собі питання: чому советська армія має продовжувати традиції царату і чому вона має бути головним органом для змосковлювання народів у «спільній» державі? Про боротьбу з попередниками сучасних золотопогонників, як теж про колишнє існування «національних частин», що були наслідком реформ Фрунзе, немосковські вояки советської армії можуть багато довідатися навіть із советської літератури.

В сучасній советській армії український елемент відіграє значну роль. Він диспонує своїм генералітетом і добірним старшинським корпусом. Дуже часто «Красная звезда» і «Красный флот» ставить старшин з українськими прізвищами, як зразок для наслідування. Але й тут, у советській армії, існує антиукраїнська дискримінація: в порівнянні до загальної кількості українців в ССРСР, старшинський корпус показує нижчий відсоток українців, ніж він повинен бути. Така сама дискримінація застосована і до кількості українських учених та людей із закінченою вищою освітою.

В сучасному генералітеті советської армії українці становлять 10% (москвини — 64%), у старшинському корпусі українців 16% (москвинів — 52%), решта припадає на генералів і старшин інших національностей. До речі, всі ті маршали й генерали є членами комуністичної партії; 92% з них члени КПСС, а решта — комсомольці. Насичення армії партійними і комсомольськими кадрами має за мету забезпечити її від небезпек національного характеру.

Советська армія в Україні досить велика, значно більша, ніж в усіх інших «республіках». Це є доказом стратегічного значення, що його советський генеральний штаб приписує Україні. В Одесі розташовано штаб Південної операційної групи, яка складається з 4-ох стрілецьких і одної механізованої армії. До складу цієї групи входить 12 стрілецьких корпусів (36 стрілецьких дивізій), 2 бронетанкові та 2 механізовані стрілецькі дивізії. В резерві — ще 4 зенітні дивізії та 10 авіаційних корпусів, що мають, приблизно, 30 авіаційних дивізій.

В Україні сконцентровано значну кількість зброї, як у військових частинах, так і в зброєних складах. Приблизні підрахунки показують таку кількість зброї в Україні: 12 000 гармат, 11 000 танків, 6 000 середніх і тяжких мінометів, 4 800 зеніток, 2 825 бойових літаків, 1 000 літаків різного призначення, 38 інтерконтинентальних бомбардувальників, 220 бомбардувальників далекої дії, 16 інтерконтинентальних та 40 середніх ракет (ракетні війська творять у советській армії окремий рід зброї). До всієї цієї воєнно-збройної концентрації советських військових сил в Україні слід ще додати концентрацію внутрішніх військ МВД та прикордонної охорони, велика база якої є на Карпатській Україні. Вона має не тільки оборонний, а й наступальний характер. В Карпатських горах розбудовано численні бази середніх ракет, у зв'язку з чим у багатьох місцях існують т. зв. «запретные зоны».

Цей короткий перегляд советських збройних сил в Україні закінчимо ще коротким з'ясуванням військово-територіальної організації в Україні. За винятком Донецької та Луганської областей, що входять до складу Ростовської військової округи, всі інші області України творять три воєнні округи: Прикарпатську зі штабом у Городку біля Львова, Київську зі штабом у Києві та Одеську зі штабом в Одесі. До останньої (Одеської) входить теж Молдавська ССР. Штаби воєнних округ мають, головню, мобілізаційні завдання. З цього погляду штабам Воєнних округ підлягають усі військові частини і воєнні заклади, що розташовані на території даної військової округи. Територіальним штабам Воєнних округ підлягають обласні та районні воєнні комісаріати.

В Україні розташовано значну кількість воєнних шкіл, але є дуже мало заводів зброєнової індустрії. І власне цей брак на території України заводів зброєнової індустрії може бути для нас грізним мemento, як знаємо з досвіду нашої національно-визвольної війни в 1918-1920 роках. У майбутньому не сміємо розбазарити ресурсів зброї та воєнних матеріалів, як це сталося у 1917-1920 роках, бо поповнити наші зброєні ресурси із сторонніх джерел буде незвичайно тяжко або, може, і зовсім неможливо.

Все ж таки бачимо, що в Україні існує досить людських і матеріальних ресурсів, що потрібні для створення професійної, революційної армії. На мою думку, творення такої армії буде відбуватися революційним порядком і не обмежиться тільки територією України. Революційні українські полки й дивізії будуть творитися також і на неукраїнських землях (як це було і в 1917 році), але, не залежно від того, де вони будуть творитися, не сміємо повторити (власне з тими українізованими полками і дивізіями) помилки з 1917 року. В 1917 році українська соціалістична інтелігенція боялася власної армії (щоб, бува, на її багнетках не виросла якась «контрреволюційна» сила), боялася свого генералітету і старшинського корпусу (Троцький не боявся царських генералів і офіцерів), тримала українські частини на віддалених фронтах (коли вони йшли в Україну, то тільки революційним порядком, як це було з Гордієнківцями полк. В. Петрова або Гайдамаками сот. Пустовіта), а в Україні демобілізувала військо в самий розгар першої війни з московськими більшовиками. В майбутньому центральне керівництво збройних сил української революції мусить охопити організаційно всі українські збройні сили і керувати кожною революційною українською частиною, навіть в такому випадку, коли на чолі котроїсь із них стоятиме кандидат на майбутнього гетьмана. Українізовані частини, що будуть творитися на неукраїнських землях, мусять негайно пробиватися на Україну, хоч би й силою, а коли це неможливе, повинні підпорядковуватися військовому командуванню інших поневолених Москвою народів і включитися у їхню боротьбу з Москвою. В цьому відношенні страйки і повстання у московсько-більшовицьких концтаборах в 1953-1956 роках вже створили традицію, коли неукраїн-

ські в'язні підпорядковувалися українському проводові, а українці — проводові в'язнів інших національностей, як це було в Кінгірі. В самій Україні в організації революційних збройних сил треба виявити максимальні зусилля. Перехід революційних процесів у стадію національно-визвольної війни — це означає війну за завершення мети української національної революції, що вимагає не тільки максимального напруження усіх сил, а й точного з'ясування, хто ворог, а хто приятель. Серед різних ворогів треба точно визначити, хто головний ворог і проти нього спрямувати на фронті боротьби всі свої сили, а це можливе тільки тоді, коли в нашій стратегії і тактиці не буде жодних сумнівів, хто наш головний ворог, а хто побічний або тимчасовий.

Очевидно, що головним ворогом української національної революції є і буде Москва та всі ті національні чи інтернаціональні сили, що боротимуться за збереження Московської імперії.

Щоб досягнути перемогу української національно-визвольної війни, треба мати ясно сформульовану її мету — відому й зрозумілу для всіх, головню для українців. Говорити лише про соціальне й національне визволення, про державне будівництво — замало; українським народним масам треба виразно сказати, якою буде ця українська держава. Під час революції державне будівництво є революційним процесом і тому нікого не можемо переконувати штучним формулюванням наших ідей. Ми не можемо, напр., казати, що в час революційного зриву мусимо зберігати колгоспи, бо такою формулою ми не поглиблювали б революційних процесів, а навпаки — гасили б їх. Замість революціонерами, ставали б реформістами, еволюціоністами. Революційним кличем, що на нього чекає українське селянство, мусить бути: «Геть з колгоспами!» — негайна докорінна ліквідація колгоспної системи, системи кріпацької, що соціально поневолювала українське селянство. «Земля селянам!», «Заводи робітникам!» — це революційні кличі, що їх вживали і большевики, тому дехто думає, що ті кличі скомпромітовані. Проте скомпромітовані не кличі, а большевики, що користувалися ними, але не здійснили їх, себто — обманули народні маси. В соціальному секторі ми не тільки можемо користуватися цими кличами, а й боротися за їх здійснення. Адже реалізація цих кличів іде по лінії головних завдань революції та її мети, себто — згідна з докорінним знищенням Російської імперії та її пануючої класи. У жодному випадку не можемо гальмувати революційної ініціативи і розвитку самої революції, що є соціальним, духовим процесом, і заздалегідь підпорядковувати їх штучним формулкам, створеним на еміграції. Бо в такому випадку або революцію запровадимо в сліпий кут, або революція змете нас із лиця землі. Революція — як повинь, її не можна спрямувати в штучне річище, а хто буде намагатися це чинити завжди буде в небезпеці, що революційні сили, які краще розуміють закони революції, відсунуть його набік. У такому випадку не треба дивуватися народним масам, що вони підуть за тими, чії

гасла їм більш сприйнятливі. Чому саме так діється, дуже точно пояснюють закони науки, що зветься психологією мас.

Цей розділ закінчимо ілюстрацією цього державного і соціального ладу, що його бажають створити в українській державі українські народні маси і мають про нього точні уявлення. Про ці бажання народних мас, зокрема на центральних і східних землях України, знаємо цілком точно з того часу, коли там відбувалася історична зустріч західньоукраїнських націоналістів, т. зв. похідних груп, з українським населенням. Побажання народних мас записані в численних документах похідних груп, які (документи) зберігаються в архівах. Найголовніші з цих побажань такі:

1) Компартія має бути скасована. Державна влада не може допустити до відродження компартії або якоїсь подібної партії чи групи, яка буде захищати свої партійні інтереси.

2. Для оборони соціальних інтересів українського народу будуть існувати суспільно-громадські та професійні організації.

3. Державний устрій повинен бути республіканський, хоч голова держави може мати титул гетьмана. Голова держави є її живим символом, тому повинен бути обраний з-поміж найдостойніших синів України на ціле життя.

4. Демократія Української Республіки повинна бути на основі »рад«, а не »партійна«. Тому всіма державними справами відатимуть у рамках своїх компетенцій »ради«: сільські й міські, районні, обласні та Центральна Рада. Центральна Рада може мати дві палати: одну з вибору, другу з номінації. Членів усіх рад вибирає нарід, при чому кандидатів на членів рад можуть ставити існуючі суспільно-громадські, економічні, церковні, професійні та інші організації.

5. Головну Раду міністрів призначає голова держави в порозумінні з Президією Центральної Ради. Голова Ради міністрів сам покликає міністрів. Уряд мусить мати довір'я більшості членів Центральної Ради, а коли втрачає це довір'я — мусить уступити. Тоді голова держави у порозумінні з Президією Центральної Ради призначає іншого голову Ради міністрів.

6. Законність в Українській Республіці — основна справа. Закони повинні зобов'язувати голову держави, міністрів, членів урядових і законодавчих установ. На сторожі пошани законів стоїть Генеральний Суд, що його вибирає весь народ з-поміж найкращих представників української юстиції.

7. Народна міліція служить для охорони ладу і порядку в Українській державі. Вона не може арештувати людей без відома прокуратури, яка є органом суду, і — очевидно — не може засуджувати й карати громадян, хіба тільки дрібними адміністративними карами.

8. Земля повинна бути власністю тих, що на ній працюють. Колгоспна система мусить бути скасована. За власниками сільських господарств залишається право об'єднуватися в артілі чи продукційні кооперативи. Селянство має мати власну професійну спілку і користу-

ватися соціальним забезпеченням. Торгівля землею повинна бути скасована.

9. Фабрики й заводи повинні бути власністю робітників. Для цього повинні бути створені, з участю держави, робітничі акційні або кооперативні спілки. Перша форма надається для великих і середніх підприємств, а друга — для малих.

10. Торгівля повинна бути кооперативна або приватна. Для кооперації в Українській державі передбачається широке поле діяльності: від промисловости до дрібного ремесла, обслуговування потреб населення тощо. З цих ділянок не можна усувати і приватної ініціативи.

11. Освіта і охорона народного здоров'я повинні бути безплатні.

12. Церква повинна бути відділена від держави, але держава повинна підтримувати діяльність церковних організацій. Антирелігійна пропаганда, як нікому непотрібна справа, має бути скасована.

13. Система соціальних забезпечень повинна охоплювати все населення.

14. Наука і культура повинні підтримуватись із спеціальних податків на ту ціль.

15. Жінка має мати повні права в державі та суспільстві, але головним її завданням буде дбати про свою сім'ю, про виховання дітей на позиточних громадян.

16. Свобода друку, свобода слова, свобода зібрань, свобода від злиднів — головні свободи, на сторожі яких стоїть держава і ціла громадськість.

Такі головні, відомі нам, побажання українських народних мас щодо ладу майбутньої Української держави.

(В наступному числі: »Проблема союзників«)

Чи Ви вже відновили передплату »В.Ш« на 1967 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 20-тиріччя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Іван СВИТ

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

(3)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА (1914-1918) І ЇЇ НАСЛІДКИ

*(Револуція у Російській імперії. Події на Далекому Сході.
Чужинецька інтервенція. Зустрічі японців з українцями)*

Розвиток війни на європейських фронтах в 1914-1917 роках не мав великого впливу на громадське життя в Сибірі й на Далекому Сході, так само, як і в т. зв. «полосі отчужденія КВЖД», бо адміністративний контроль тут був значно слабший, а в Манджурії московська адміністрація навіть була примушена маскувати своє правдиве обличчя. Ось тому життя підданих Російської імперії в цих країнах було ліберальніше.

Московська адміністрація в Манджурії мала постійний контакт із різними чужинецькими торговельними і офіційними колами. В Китаї існували чужинецькі концесії, які все були зразками певного демократичного ладу, якщо висловлюватись сучасним окресленням. В оренді чужинців у Тянь-тзіні, Шангаї, Ціндао, Ханькоу та інших місцевостях були певні частини міста, розбудовані чужинцями, з їх власною адміністрацією, судами та військовою охороною. Отже, москалі були примушені рахуватися з таким порядком, зокрема в Харбіні. Але зовсім інше становище було на їх просторах Далекого Сходу і Сибіру, де адміністрація була, переважно, в руках генерал-губернаторів.

Ліквідація німецьких та австрійських концесій у Китаї під час першої світової війни, японський наступ на німецьку фортецю біля Ціндао та окупація порту, залізниці і т. ін., показали Росії дійсну силу японців; очевидно, нагадали їй і цю страшну поразку, якої вона зазнала під час війни з японцями в 1904-1905 роках. Війна Росії з Німеччиною і Австрією примусила царський уряд дати Японії певні концесії (напр., дозволити їй вести риболовство біля берегів Тихого океану), як і шукати в неї певної технічної допомоги. Забезпечивши своє запілля, Росія могла забрати з укріплень Владивостоку більшість гармат. Тут слід зазначити, що Владивостоцька фортеця мала два ряди оборонних фортів і значні морські сили — кружляки і винищувачі, що належали до Тихоокеанської ескадри, з її штабом у Владивостоці.

Закуплені різні матеріали, а з 1917 року й американську военну допомогу — доставляли кораблями до Владивостоку, а звідси вже залізницею, через Сибір, транспортували до європейської частини Російської імперії. Населення Сибіру і Далекого Сходу економічно

дуже збагатилося завдяки праці та доставам для армії і флоту. Продаж харчових продуктів та обслуга транспорту були головним джерелом заробітку для населення цих великих просторів. Рівночасно відбувався і великий рух самого населення.

На території Сибіру розташовано численні військові формації, навчальні та шпитальні заклади, в рядах яких було й чимало українців, як це швидко виявилось в момент вибуху революції 1917 року. Початок революції викликав значне пожвавлення політичної активності. Відбулося і зформування сибірського руху, вже відвертого, відомого як «областничество», який сподівався, що коли Сибір одержить певні обласні (автономні) права, то перед ним відкриються кращі можливості для його розвитку. Іншими словами, це було намагання зліквідувати централістичну адміністрацію Російської імперії та замінити її ліберальнішою системою.

Сибірські політичні партії створили в Томську, столиці громадського й політичного життя, Сибірську обласну раду, проте відкриття цього сибірського парламенту зволікалося з багатьох причин, аж врешті прийшла т. зв. жовтнева революція, коли в Петербурзі більшовики вчинили збройний переворот. Встановлення московсько-більшовицької влади в Сибірі йшло поволі, а на Далекому Сході більшовицька влада ледве починала організуватись. В Сибірі більшовики з самого початку зустріли великий спротив заможного селянства, що ніколи не знало кріпацтва. Опорою більшовиків стали кадри війська, що швидко деморалізувались і розкладались під впливом більшовицької пропаганди. Виїмково добре тримались тільки ті військові частини, в яких була більшість вояків українського і мусулманського походження.

На Далекому Сході, побіч советської влади, існувало управління Тимчасового уряду О. Керенського під проводом Русанова (Обласне управління). Тут головною опорою більшовиків також стали вояцькі маси та нечисленне робітництво, головнo в порті, але службовці адміністрації та залізниці ставились вороже до більшовиків, як до партії, яка зліквідувала Всеросійські установчі збори, себто зруйнувала мрію мільйонів населення.

Таким чином в Азії виникли дуже хаотичні умовини життя, а господарство країни натрапляло на великі труднощі. В той час з європейської частини імперії почали рухатись т. зв. ешельони — військові потяги чеських військ, що прямували на Схід до Владивостоку, щоб звідти морським шляхом дістатися в Європу. Про евакуацію цих військ була спеціальна угода чеського уряду з державами Антанти.

Європейський фронт Росії проти центральних держав розвалився, Україна, а за нею і більшовицька Росія — підписали в Бересті Литовському мировий договір з центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною). Держави Антанти боялися, що більшовики можуть звільнити сотки тисяч німецьких і австрійських військопопалених, які зміцнять німецько-австрійські позиції на західному фронті.

З другого боку, Чеський Комітет Визволення прохав у держав Антанти, головню у Франції, захисту для своїх людей, що опинилися в російському полоні, а тепер творили армію добровільців.

В цих складних воєнно-політичних умовах держави Антанти вирішили провести інтервенцію в Росії і вислати свої війська до Архангельська біля Білого моря та до Владивостока на Далекому Сході.

Північна експедиція була в руках англійського командування, а Сибірська — в руках французького генерала (головнокомандуючого) М. Жанена. Завданням сибірської експедиції було допомогти чехам в евакуації, перешкодити німецьким плянам дістати своїх воєнно-полонених та харчовому постачанню, обіцяному большевикам.

На Далекому Сході експедиційні війська склалися з японських дивізій (разом понад 120 тисяч вояків), англійських, головню, канадських (біля 40 тисяч вояків), французьких колоніальних військ (головню з Індо-Китаю — анаміти, біля 5 тис. вояків), китайських відділів та американських військ (понад 15 тисяч вояків).

Японські війська очолював ген. Оой, англійські — ген. Нокс, а американські — ген. Гревс. Коли перші ешелони чехо-словацьких військ дійшли до Уралу і почали просуватися через Сибір на Схід (це було, приблизно, в квітні 1918 року), вони натрапляли на все більший спротив місцевих большевиків, — саботаж, що відбувався згідно з розпорядженням большевицької влади. Рівночасно большевики робили спроби вести агітацію серед чехів і словаків, але без успіхів. Чехи перехопили телеграму з Москви, яка відкрила їхньому командуванню дійсні причини перешкод у їх евакуації і чеський головний штаб почав шукати способів, щоб ліквідувати ці перешкоди.

Незалежно від цих подій, в Сибірі й на Далекому Сході сибірські організації провадили досить інтенсивну політичну працю. Вони бачили, що існують певні можливості ліквідувати большевиків і їх адміністрацію, відбудовувати знову скасовані демократичні установи та організувати незалежний сибірський уряд. Щоправда, лідери сибірських «обласників», як далі будемо їх називати, ще не мали устійненої своєї політичної програми щодо майбутности Сибіру. Певна частина лібералів все ще надіялась, що большевики самі себе знищать і тоді Сибір у рамках російської державности зможе забезпечити собі широкі автономні права. Інша група сибіряків, на жаль невелика, гадала, що вже настав час оголосити незалежність Сибіру, а питання відносин з майбутньою Росією залишити на пізніше.

Тим часом розвиток подій на Сибірі, зокрема на Далекому Сході, вже не давав сибірському політичному рухові можливості відкладати цю справу. Зорганізовані таємні військові організації Сибіру готувалися до повстання. Була і зв'язкова організація, таємний штаб якої шукав шляхів, щоб знайти допомогу в Туркестані серед мусулманського населення, яке ставилося вороже до большевиків.

В цей момент нав'язано контакт із чехами, але сибіряки ще не були готові до широкого повстання. Чехи, зі свого боку, маючи все більші

ускладнення з червоними, не могли чекати, бо їх потяги з тисячами вояків, штабами і воєнними матеріалами були порозкидані на великому просторі від Волги до Іркутську. Перший крок чехо-словацького командування був спрямований до того, щоб забезпечити собі свободу руху, сполучення телеграфічних ліній та повільний рух своїх потягів із власною обслугою.

Вирішальний момент прийшов тоді, коли чехи перехопили телеграму з Москви до всіх сибірських установ вздовж сибірського шляху, у якій червоноармійцям доручалося здержувати чеські ешелєони та приготуватися до роззброєння чехів. У той час у Парижі оголошено текст рішення держав Антанти про десант у російських портах та контакти із чеськими військами, щоб допомогти їм в евакуації.

З браку місця не будемо тут описувати в подробицях епопеї цієї альянтської інтервенції, спочатку на Півночі, потім на Далекому Сході, а після капітуляції Туреччини — і на південних берегах України, Донщини та в околицях Ростова над Доном; ця тема не вміщається у рамки нашої праці, хоч розвиток тих подій мав великий вплив і на українсько-японські взаємини політично-військового характеру.

Наприкінці червня 1918 року розпочалася, в повному обсягу, інтервенція альянтів. Фактично передвісником тих подій було оголошення командуючого японською ескадрою, в якому було сказано, що місцева влада не може опанувати ситуації та забезпечити життя і майна загрожених японських підданих, тому японське командування дало наказ своїм морякам зробити висадку у Владивостоці для охорони японських резидентів. Большевики протестували, але не могли нічого вдіяти, бо ціла родина одного японського купця була жорстоко знищена злочинцями. В той час таких випадків було дуже багато.

В затоці Золотий Ріг у той час стояли японські кораблі — панцерник, кружляк та кілька винищувачів, а поруч них було ще кілька чужинецьких кораблів — американський, англійський і французький кружляки.

Висадка альянтських військ у Владивостоці була дуже пожвавлена на протязі липня і серпня 1918 року, коли там уже зібралось також чимало чехо-словацьких військ.

У той час у Сибірі пляново проходила зміна: чехо-словацькі війська переборювали малий спротив червоних і перебирали під свій контроль сибірську залізницю. В деяких місцях вони поширювали свої операції і на околиці, де до них спонтанно приєднувались повстанці; сибірські військові частини захоплювали адміністраційні та військові установи, арештували червоних лідерів і їх співробітників, і вже в серпні 1918 року на цілому просторі від Уралу до Владивостоку влади червоних фактично не було.

Ліквідація большевицької влади у Владивостоці відбулася 26 червня 1918 року, коли малий чеський відділ прийшов до будинку Совпеду

і оголосив, що всіх працівників арештує. Чехи перебрали так само у свої руки морський штаб флоту і штаб Владивостоцької фортеці.

На другий день населення довідалося про створення сибірського уряду на чолі з П. Я. Дербером — старим політичним діячем, що належав до партії соціалістів-революціонерів. Другим визначним членом того уряду був Тибер-Петров, діяльність якого потім виявилася навіть шкідливою, як про це говорить Г. Гінс у своїй праці¹⁴.

Альянти у Владивостоці встановили свої військові штаби; їх війська почали швидко посуватись уперед уздовж залізниць. Японські війська взяли під свій контроль залізницю Уссурійську, Амурську і Забайкальську; фактично вони перебрали контроль над головними містами Далекého Сходу — Владивостоком, Микольсько-Уссурійським, Хабаровськом, Благовіщенськом та Чітою.

Американські війська окупували південну частину Приморщини, але всю місцеву адміністрацію залишили в спокої, звертаючи увагу тільки на забезпечення руху потягів та удержання порядку на залізничних станціях.

Тут треба зазначити, що між військовими штабами альянтів не було повної співпраці, зокрема, як виявилось пізніше, у взаєминах між американцями і японцями. Це можна було пояснювати тим, що японців підозрювали, що вони хочуть повністю окупувати т. зв. «Русский Дальний Восток». Насправді ж, на нашу думку, японці такого пляну не мали, вони шукали тільки економічних вигод з експлуатації промислових ресурсів (ліс, риба, вугілля, може й нафта), джерела яких у той час ще не були вивчені як слід.

Декларацію незалежності Сибіру оголошено 11 липня 1918 року. Велику активність для оголошення цього акту проявив міністер закордонних справ доцент Головачов, якому тоді було тільки 25 років. Він був сином відомого сибірського діяча професора Головачева, автора численних наукових праць, присвячених різним проблемам Сибіру.

Головними діячами, що причинилися до оголошення декларації незалежності і створення сибірського уряду, треба вважати Патушинського та І. Михайліва, про якого пізніше, коли він був пов'язаний з українською активністю в Харбіні, скажемо більше.

Треба зазначити, що створений сибірський уряд одержав підтримку від усього населення Сибіру і мав незвичайну популярність.

Тут подамо кілька важливіших дат із тих подій. Перша декларація в Сибірі була оголошена 30 червня 1918 року, в якій говорилося, що на всьому просторі Сибіру і Далекého Сходу влада переходить до Тимчасового уряду Сибіру, в складі п'ятох членів. Грамоту цю підписав голова Сибірської обласної думи — Якушев. У липні 1918 року Сибір був відрізаний від зовнішнього світу; на заході та сході були фронти. Проте міністерство закордонних справ (Сибіру) вже зробило перші кроки для налагодження зв'язків із зовнішнім світом, головню

¹⁴) Г. К. Гінс: «Сибирь, Союзники и Колчак», стор. 78.

через Монголію до Пекіну, столиці Китаю, де були амбасади різних держав.

Сибірська Республіка була справді незалежною тільки чотири місяці, бо вже наприкінці того ж (1918) року, під тиском різних політичних партій, що мали свої центри в Уфі на Уралі, створився все-російський уряд. Г. Гінс у своїй праці каже, що «послідовним і гарячим захисником самостійної Сибірської Республіки між членами уряду був тільки самий Патушинський» (стор. 121), про якого ми вже згадували раніше, але нам здається, що твердження Гінса непереконливе; з інших джерел знаємо, що головні лідери сибірського руху майже всі були за повну самостійність Сибіру. Можливо, що вони не виявляли цього так яскраво, як Патушинський, що мав темпераментний характер.

Японські війська перебрали повний контроль над теренами Далекого Сходу; тут була японська експедиційна армія (понад 120 тисяч вояків) із своїми штабами, засобами транспорту і т. п. Японці зробили також висадку (малими відділами) у деяких місцевостях уздовж побережжя Приморщини (біля Японського моря), напр., в Миколаївську на Амурі та на острові Сахаліні, в його північній частині, що з 1875 року належав до Росії; тоді Росія була забрала цілий цей острів від японців, що обміняли його на Курильські острови. В 1905 році, після війни з Росією, Японія одержала знову південну частину цього острова.

В селах Приморщини, що були біля станцій Уссурійської залізниці, японські війська зустрілися з місцевим населенням — селянами, які поставилися до цих, зовсім чужих їм, людей стримано, але не вороже, бо гадали, що за японців життя буде більш забезпеченим, ніж було за червоних, яких тепер зліквідовано. Нечисленні комуністи втекли з міст і пробували організувати серед селян спротив проти всіх чужинецьких військ. Хабаровський «Дальісполком» навіть видав був обіж-ник у тій справі для населення країни. Але червоні («Дальісполком») добре знали, що серед селянства вони не мають симпатій і тому звернулися до Українського Далеко-Східного Секретаріату з проханням, щоб українці підтримали їх заходи проти чужинецьких військ на Далекому Сході.

Треба зазначити, що відносини між Українським Секретаріатом і большевиками, ще до ліквідації їх влади, себто до 29 червня 1918 року, були погані, бо большевики не визнавали українців і їх домагань. Коли Український Секретаріат був звернувся листом до Хабаровського совнаркома, домагаючись для українців своїх шкіл, то совнарком відповів глузливым варняканням, мовляв: «Украинский язык — это 300 испорченных русских слов».

Коли ж почалися чеський наступ і прихід чужинецьких військ, Совнарком хотів «втягнути українських селян у безглузду боротьбу з інтервентами. Секретаріат видав припис, щоб українці в цю справу не втручалися і цим урятував наш народ од зайвого пролиття крови.

Совнарком почав в українців труси і взагалі утиски... це заставило Секретаріат залишити Хабаровськ — місце свого урядування... тоді виникло питання про скликання IV-го Всеукраїнського з'їзду»¹⁵.

У згаданому обіжнику Українського Секретаріату повідомлялося українське населення Далекого Сходу про те, що з боку чужинців йому нічого не грозить, що селянству ліпше утриматися від будь-яких виступів проти них, щоб не спровокувати зайвих жертв з обидвох сторін.

Майже цілий рік пройшов на Приморщині у мирних умовах, щойно в листопаді 1919 року виникли перші конфлікти в селах, коли японські відділи почали пацифікації сіл у відповідь на напади на їх вартових. Сьогодні вже можна з певністю сказати, що ті напади на японських вартових були спровоковані большевицькими агентами.

На Далекому Сході, як і в Сибірі, поволі скріплювалася адміністрація сибірського уряду. Була оголошена мобілізація до сибірської армії, на чолі якої стояв ген. Гришин-Алмазов, надійний військовик того часу, людина ліберальних поглядів; він ставився неприхильно до настроїв більшості старшин кол. царської армії, погляди яких були реакційні. Оголошена мобілізація дала досить добрі наслідки — добровільці тисячами зголошувалися до військових установ; але прихід влади адмірала Колчака та реакції привів до зміни настроїв у широких колах населення.

Японці не втручалися до внутрішніх справ сибірського уряду, тільки на Забайкаллі почали піддержувати отамана забайкальських козаків Г. Семенова, що був в опозиції до уряду Колчака з багатьох причин. З отаманом Г. Семеновим японці швидко знайшли порозуміння, бо ідея уряду Колчака не була для них неприемлива, не зважаючи на те, що англо-французька політика якраз підтримувала Колчака, керуючись власними військовими інтересами, передусім бажанням забезпечити собі перемогу на західному фронті в Європі.

Американці в той час зайняли неутральне становище до внутрішніх питань Сибіру, хоч представник американського уряду з Пекіну пізніше виявляв свої симпатії до незалежницького уряду Сибіру і, зокрема, на Далекому Сході, головню під час створення Далеко-Східньої Республіки.

Дехто твердить, що й французи не були великими прихильниками уряду Колчака, що їх головним бажанням було забезпечити евакуацію чехо-словацьких військ. На нашу думку, такий погляд може й правильний, бо з усіх чужинецьких військ тільки французи цікавилися українським питанням у Сибірі. Генерал Жанен мав розмови з українським консулом Ф. Твардовським і поставився прихильно до проєкту Твардовського створити на Зеленому Кліні український корпус у силі до 40 тисяч вояків. Текст відповідного українського меморіалу був

¹⁵ М. Л-ко: «Українство на Далекому Сході», «Нова Україна», Календар на 1921 рік, Владивосток, стор. 126-149.

переданий ген. Жанену і він підтримав його у своєму листі до генерального французького штабу, як про це говорив проф. Борщакові кол. радник ген. Жанена проф. Лєгр, але французький штаб поставився до цього проекту негативно. Щоправда, даліші події, що розвивалися дуже швидко, ледве чи дали б були можливість запровадити той проект у життя.

Маємо кілька прикладів, що представники Антанти, яких прислано для вивчення політичного і військового становища після революції 1917 року, виявляли свою прихильність до тимчасових незалежницьких урядів на території кол. Російської імперії, як про це свідчать їхні звідомлення, але в столицях держав Антанти, головню в Лондоні та Парижі, був сильний вплив кол. російських дипломатів. В Парижі був Маклаков, у Пекіні — князь Кудашев, у США — Бахметьев. Зокрема Кудашев виявляв себе впертим монархістом і запеклим ворогом українства, що й стало причиною спроби заарештувати нашого консула в Харбіні — Ф. Твардовського.

У своїм звідомленні до Парижу ген. Жанен вислав меморіал українського консула про забезпечення порядку та охорону Зеленого Клину і про необхідність організувати для цього український корпус. У меморіалі було зазначено, що на Приморщині українці становлять 80% усього населення, а на Амурщині — до 40%, головню в районі Зейсько-Буреїнської долини. Український корпус мав складатися виключно з українців, яких у той час (1918-1919 роки) на Зеленому Клині було 750 тисяч. Генерал Жанен, висилаючи до Парижу цей український меморіал, додав до нього і свою опінію, — зазначаючи, що такий плян доцільний, бо українці на Далекому Сході, а також і в Сибірі, найбільш відпорні на большевицьку пропаганду. Він ставився прихильно і до питання організації військових мусулманських частин у Південному Сибірі та Туркестані, поруч з козачими військами, які могли дуже багато допомогти стабілізації сибірського уряду і, рівночасно, облегшити командуванню союзних військ провести повну евакуацію чехо-словацької армії. Але, як каже кол. радник штабу ген. Жанена проф. Лєгр, французьке воєнне міністерство відкинуло всі ті проекти і заборонило, тимчасово, своєму штабові в Сибірі підтримувати «сепаратистів», натомість доручило дати піддержку центральним урядам.

Сибірський уряд в 1918 році мав від альянтів значну піддержку, воєнне постачання продовжувалося тут згідно з програмою, виготовленою ще в 1915-1916 роках за царського уряду, а потім поширеною за Тимчасового уряду кн. Львова, а далі — Керенського.

Разом з альянтськими військами, на Далекий Схід прибула також спеціальна місія американського інж. Стівенса, яка перебрала в свої руки контроль над цілим залізничним шляхом від Владивостоку до Уралу. Головне управління цього залізничного шляху було зорганізоване в Харбіні (Манджурія) і приміщувалося в будинку Східно-

Китайської залізниці. Завдяки цій місії, забезпечено не тільки рух залізниці, а й належне постачання відповідного матеріалу для ремонту та уліпшення всіх залізниць.

З 1916 року США постачали для російських залізниць тисячі вагонів і локомотивів для важкого транспорту. Збірним пунктом для цих вагонів і локомотивів були спеціально збудовані для цього майстерні біля Владивостоку та в Харбіні, в яких працювали тисячі робітників. Потяги, що складались з цих нових вагонів і локомотивів, навантажувались матеріалами, що були потрібні для фронту і його обслуги, та висилались у далеку дорогу через Сибір.

Американське постачання відбувалось майже до початку 1919 року, коли фронт на Уралі, під тиском большевиків, почав посуватись на схід. Наприкінці 1918 року американці припинили доставку всіх матеріалів, бо у Владивостоцькому порті вже не було місця на їх розвантаження і переховування. Тисячі великих скринь з автомобілями різних призначень, заводськими і фабричними машинами, бойовим вирядом для армії, — залишилися на Далекому Сході. Різні уряди, почавши з 1919 року, продавали все це Японії та іншим країнам, щоб дістати потрібні кошти для утримання адміністрації та купівлі харчів за кордоном, головню в Манджурії, після того, як Сибір все більш і більш підпадав під большевицький контроль.

Не маємо за мету подавати тут найповніший огляд тодішнього стану господарства та розвитку воєнних подій на тих теренах, про це ми писали в іншій праці — «Чужинецька інтервенція 1918-1922 років на Сибіру і Далекому Сході», яка — за посередництвом японського міністерства закордонних справ — мала появитися у японському видавництві. На жаль, так не сталося, невідома нам і доля самого оригіналу згаданої праці, який був переданий у Владивостоці Н. Н. Кавасумі, що був тоді дипломатичним представником і займався також організацією цього видання. Фінансові справи пізніше були поладжені через нашого особистого приятеля К. Мицутаке, визначного владивостоцького і харбінського комерсанта.

В 1918 році японці вперше зустрілись із питанням полонених із німецької та австрійської армій, серед яких було багато вояків різних національностей (головню в австрійській армії), наприклад: чехів, словаків, поляків і українців. Табори полонених були розкинені по цілому Сибірі, від Уралу до Владивостоку, були також і в Туркестані.

Перші зустрічі японських старшин з полоненими — це були зустрічі з групою українських старшин у таборах біля Владивостоку та на Забайкаллі, де біля с. Березівки були великі табори воєннополонених, що опинились у полоні під час великих наступів московської армії в Галичині та на румунському фронті.

В американському штабі у Владивостоці серед перекладачів був українець Іван Орлик, що вступив до американської армії в 1914 році, а в 1915 році був придільний до американського війська у Філіппінах. У 1918 році він приїхав у складі американського штабу до Владивостоку, де пробув 19 місяців, а потім вернувся до Каліфорнії. До своєї

смерти він брав активну участь в українському житті і був організатором кількох українських товариств¹⁶.

Пізніше, мабуть, завдяки заходам І. Орлика, в американському штабі працював ще українець Гадзаман, кол. військовополонений, а це давало можливість українському громадському рухові у Владивостоці вести свою незалежну працю і, головню, робити політичні заходи Українського Далеко-Східнього Секретаріату.

Японські війська, зокрема на Амурщині, зустрілися з певним спротивом серед українського селянства; цей спротив був реакцією на японські відплатні акції за діяльність червоних партизанів, які напали на окремі японські вартові станиці. Японське командування на Амурщині користувалося допомогою московських білих урядів, напр., отамана Гамова, що мав деяку підтримку серед амурських козаків. А козачі села (станції) на всім Далекім Сході постійно ворогували з селянством, головню з українцями. Причиною цього насамперед був маєтковий стан, бо козаки, згідно із старими планами ген. Духовського, діставали визначну допомогу від царського уряду, натомість селянство такої допомоги не мало і мусіло власними засобами утримувати школи, церкви та свої громадські установи. Крім цього існували й інші причини, а саме — залежність селян від козачих станиць.

Отже поява партизанів була майже постійно пов'язана із селянством. Червоні нападали на японські вартові станиці та дрібні військові групи, розраховуючи на те, що вони можуть примусити японців відійти до залізничних пунктів, а села залишаться на поталу комуністам. Хитра пропаганда червоних привела до того, що японське командування повірило, що село не тільки ховає партизанів, а й допомагає їм; натомість у козачих станицях партизанів майже не було.

Насправді, пропаганда червоних не впливала на селянство, яке дивилося на партизанів із недовір'ям, бо вони, переважно, особливо їх керівники, були чужими, незнаними селянству людьми.

Тут зупинимось на тих цікавих матеріалах, що були переслані з Амурщини до українського консульату в Харбіні. Подаємо ці інформації у скороченні, щоб вказати на складне політично-громадське становище, в якому українцям доводилось працювати.

Місцева адміністрація, головню міліція та військові гарнізони на Амурщині, мали у своєму складі багато кол. старшин царської московської армії, що виступали проти українців і робили їм перешкоди в праці. На Амурщині, як і на Приморщині, почалися заходи для форму-

¹⁶) Г. Г. Скегар: «По Америці», 1940 р., стор. 94-97. «З музейного архіву», біографія Івана Орлика, жур. «На слідах», ч. 4, стор. 29-30.

Тут дещо довідуємось і про біографію Івана Орлика. Народився він 22 вересня 1890 року в с. Товмачик (Галичина), помер — у 1943 році. До США приїхав перед першою світовою війною і вступив до американської армії. Потім, через Філіппіни, дістався на Далекий Схід, де брав участь у сибірській інтервенції. Його, як перекладача, взяли до штабу американських військ у Владивостоці, бо він знав кілька мов. Залишив цінний архів, з якого деякі матеріали вже надруковані, але, мабуть, можна в ньому знайти ще багато важливого і цікавого.

вання українських військових частин. Згоду на формування українських військових частин дістав український консул Ф. Твардовський у 1918 році від сибірського уряду, мав він і апробату від штабу сибірської армії. Подаємо тут телеграму, яка підтверджує цей дозвіл:

»Владивосток, Хабаровськ, Благовіщенськ, Никольськ, Алексеевськ, Миколаевськ,
командирам отдельных частей, начальникам гарнизонов и украинским радам.

Предписываю оказывать всякое содействие украинским организациям по формированию украинских национальных частей. Начальником по формированию украинских частей назначается есаул Харченко, штаб которого во Владивостоке.

Подлинный подписал: Полковник Кадлец»¹⁷.

Начальник місцевого гарнізону в своїй телеграмі погрожував віддати під суд цілу Українську Раду, якщо вона далі буде розсилати свої відозви у справі формування українських військових частин. Через кілька днів після того, завдяки заходам українців у Благовіщенську, управляючий областю д-р Прищепенко у своїй телеграмі до начальника міліції дав розпорядження не робити українцям перешкод у скликанні свого з'їзду, але, не зважаючи на те, місцеві москалі робили інші перешкоди не тільки в місті Свободному і його околицях, а також по всій Амурщині, і таким способом фактично допомагали активізації і саботажам червоних партизанів.

Тим часом настрої селян погіршилися, бо японські війська обстріляли з гармат двоє сіл. Ці села мали чимало людських жертв і матеріальних втрат, а потерпіли тільки тому, що через них перейшла банда червоних партизанів. На щастя для загалу селянства на Амурщині, червоні партизани не були добре організовані; між їх керівниками панувала ворожнеча, а між ними самими — дезорганізація. Крім цього, були й такі партизанські групи, що не мали контактів з іншими партизанськими групами.

З того часу, як і з пізніших операцій, маємо цікаві відомості про аномалії в організації червоних партизанів та в їх співпраці з дезорганізованою червоною армією. Цікаві матеріали є і в советських виданнях про те, що партизани місцевого походження не визнавали партійних лідерів, яких до них присилали, зокрема це підкреслюється у книжках про комісарів жидівського походження. Настрої партизанів були дуже просякнуті антисемітизмом.

На Приморщині проявляв досить велику активність партизанський ватажок Гаврило Шевченко, що керував одним партизанським з'єднанням. Маємо кілька важливих спогадів активних червоних діячів того часу, в яких (спогадах) описуються великі клопоти з відділами Шев-

¹⁷) З архіву Українського консуляту. Листування голови Свободнинської Української Ради п. Глибочького. Лист із кінця 1919 року.

ченка та з ним самим, бо він не хотів визнати зверхности присланих чужих для його краю людей. Наприклад, коли його покликано на нараду до с. Сергіївки (Ольгинського району), він виявив свою ворожість до складу т. зв. Ревштабу.

Самі ж большевики до Шевченка також ставилися вороже, як про це свідчать Н. Ільюхов і М. Титов у своїй книжці¹⁸: «Гаврило Шевченко... про нього була створена легенда, що він привів з Амуру (до Приморщини) кілька тисяч партизанів, так була створена легенда про нього, як «героя»... Він був командиром 2-3 сотень у Целухінському районі, а потім начальником цього району, в якому не було більше, як 700-800 партизанів... Шевченко не належав до людей із яскраво окресленим політичним обличчям, не був дисциплінованим революціонером, який відчував би свою відповідальність за свої вчинки; характеристичною його особливістю була зневага навіть до революційної влади, до керуючого колективу, що виявлялось не раз».

Далі автори обвинувачують Шевченка за нахил до анархістів і кажуть, що нібито до нього приєдналися анархісти з Владивостоку.

На нашу думку, згідно з інформаціями від людей, які добре знали ситуацію в селах Приморщини в ті роки, Шевченко перш за все дбав про інтереси місцевого населення, захищав його не тільки від японців, а також, і то головню, від білих московських військових відділів, які в той час співпрацювали з японцями. Самі ж японці на Приморщині поводитись із селянством досить обережно, причиною чого була присутність американських та інших військ, як і здержаність самого селянства, що послухало закликів Українського Далеко-Східного Секретаріату.

Ми зупинились довше на діяльності партизанського ватажка Гаврила Шевченка тому, бо вважаємо, що тільки безглузда політика тодішніх антибольшевицьких урядів, головню за часів адмірала Колчака і його наслідників, допомогла большевикам захопити Сибір і, зокрема, Далекий Схід, де вони не мали ґрунту.

Ільюхов і Титов пишуть у своїй книжці, що для «Шевченка і його оточення Ольгинський Ревштаб не був по-душі», що Шевченко «без суду і слідства розстріляв партизана-партійця, корейця Киму, тільки тому, що не довір'яв йому. Про заарештування Кима він навіть не повідомив Ревштаб. Було ще й кілька інших подібних актів і тоді Ревштаб прикликав його (Шевченка) до порядку, але це мало вплинуло на нього. Він не тільки не змінив своєї поведінки, а й відверто став в опозицію до штабу, поширюючи проти нього різні чутки серед своїх відділів... Самостійність Шевченка не зменшувалась. До повного конфлікту прийшло тоді, коли до штабу прийшли прислані приморським комітетом РКП(б) товариші Лазо, Губельман, Владивостоков та інші».

¹⁸) Н. Ильюхов и М. Титов: «Партизанское движение в Приморье, 1918-1920 г.г.», вид. «Прибой», Ленинград, 1928, стор. 110.

»Шевченко — пишуть далі згадані автори — почав брехати, що Лазо — «жид», як і всі інші, що прийшли з ним, що тепер усієї справі «каюк» (себто, кінець, — І. С.), бо вони продадуть її. Ревштаб вимагав, щоб Шевченко залишив Приморщину. Він на засіданні Ревштабу дав слово, що залишить, але, вернувшись до свого району, продовжував своє погане цькування проти Лазо, Губельмана та Ревштабу вцілому» (стор. 113).

Цікава згадка й про те, що коли Шевченко приїхав на нараду Ревштабу, то значна частина його партизанів зосередилася біля того села, в якому відбувалася нарада, а Шевченко виразно заявив, що коли штаб схоче «покарати» його, то роля штабу буде закінчена, бо правдиві партизани зроблять своє діло із зайдами...

Тільки після повної окупації Приморщини в 1923 році, червоні вже мали стільки сили, що Шевченка заарештували, а його партизанів зліквідували. Що сталося із Шевченком? — не знаємо. Про заарештування Шевченка і ліквідацію його партизанів стало відомо за кордоном, у Манджурії, коли кількох його партизанів дісталось на волю.

Відоме тільки те, що японське командування і американський штаб знали про ці внутрішні клопоти большевиків, могли їх і використати, але тодішні уряди були засліплені у своїй діяльності. Знаємо також про те, що Шевченка і його співпрацівників большевики судили «за розкладову діяльність».

Головною метою згаданої наради Ревштабу була організація партизанської дії проти інтервентів-чужинців. Але українці, що на Приморщині та в густо заселеній Буреїнсько-Зейській долині становили більшість населення, були попереджені Далеко-Східнім Українським Секретаріатом і зайняли неутральне становище, — вони не хотіли жодних конфліктів на їх землях, навіть і з японцями. І саме таке становище українців унеможливило большевикам затягнути їх до широкої партизанської діяльності, що власне й планували червоні.

Ця відмова українців від участі в партизанщині, на боці большевиків, пізніше, в 1923-1924 роках, послужила червоним на Чітінському процесі за «доказ», що українці, мовляв, співпрацювали з японцями і хотіли «продати Русский Дальний Восток» чужоземцям¹⁹.

Щоправда, в 1921-1922 роках ставлення до урядів братів Меркулових і до адміністрації владивостоцького «Земського уряду» та його голови («воеводи») ген. Дидерикса (від липня 1922 року) різко змінилось, бо становище селянства вздовж залізниці на Приморщині, де оперували частини кол. Капелівської армії під командуванням ген. Вержбицького, стало нестерпним. Ці військові частини складалися з реакційних старшин, що відступили з Сибіру після поразки уряду адмірала А. Колчака.

¹⁹) Див. Іван Світ: «Суд над українцями в Чіті», «Визв. Шлях», кн. I, 1964, стор. 37.

На Приморщині і в Хабаровську в останні місяці уряду Колчака командувачем військ був ген. Розанов. Він затвердив накази про масові розстріли селян і полонених партизанів, зокрема відомий такий наказ і його виконання за підписом ген. Косміна²⁰.

Про цей наказ є згадка на 281-ій сторінці цікавої праці Дж. Стюарта²¹. Автор каже, що адмірал Колчак відмовився визнати незалежність Фінляндії, бо так йому радили кол. міністри царського уряду, зокрема міністер закордонних справ Сазонов, який «з бурбонським засліпленням», всупереч вимогам дійсності, переконав Колчака, щоб він відкинув визнання незалежності Фінляндії. Для Колчака ця відмова принесла вбивчі наслідки, бо Фінляндія у відповідь відмовилась дати допомогу ген. Юденічу в його наступі на Петроград.

Від липня 1919-го до лютого 1920-го року відбувався відступ армій Колчака в Сибірі, що закінчився його остаточною поразкою. Дж. Стюарт дає цікаву оцінку цієї політики уряду Колчака на підставі інтерв'ю з ген. Гайдою²². Він каже, що поведінка представників цього уряду була реакційна, ворожа до настроїв місцевого населення.

Наказ ген. Розанова розстрілювати селян був виданий 27 березня 1919 року у Владивостоці. Щоб підкреслити реакційність білих московських урядів, згаданий автор, каже, що, зокрема, уряд Колчака, як і самий Колчак, не міг зрозуміти ментальності Сибіру. Він не вмів використати сильного бажання автономічного устрою, не розумів великих соціальних різниць у тій країні, яка не визнавала адміністративних розпоряджень згори, як це було в старій Росії (стор. 320). Між іншим, Дж. Стюарт досить часто порушує і питання України, але поверхово. Згадує С. Петлюру, як генерала, проф. М. Грушевського, журнал «Украинскую Жизнь», редактором якого був С. Петлюра; є в цій книжці багато точних дат і тому вона корисна для історії антибольшевицьких рухів на території кол. Російської царської імперії.

Такі самі жорстокі накази давав і начальник морського штабу у Владивостоці капітан Крашенніков. Нам довелося зустрітися з ним особисто двічі. Остання така зустріч була під час повстання ген. Гайди і сибіряків у листопаді 1919 року. Після цієї зустрічі він дав розпорядження заарештувати мене і віддати під суд за критику дій ген. Денікіна і його політики супроти України. Ця справа була пов'язана з моїми розмовами із старшинами у Морському штабі, коли я чекав на інтерв'ю з ним. Врятував мене від халепи директор Сибірської телеграфічної агенції, який у своїм протесті заявив, що я виконував його розпорядження разом з іншим кореспондентом агенції М. Кимом. Це завдання ми виконали добре, були навіть у штабі повстанців ген. Гайди, дістали інтерв'ю з прем'єром Сазоновим та іншими керівниками сибірської групи.

²⁰) П. Баклашин: «Фінал в Китае», Мюнхен, 1958 р.

²¹) George Stewart: "The White Armies of Russia", New York, 1933. A Chronicle of Counter-Revolution and Allied Intervention.

²²) Там же, стор. 291.

До речі, треба сказати, що директор М. Борисов належав до сибіряків-«обласників» і про нього буде згадка пізніше.

Японське командування з великим зацікавленням спостерігало за розвитком взаємовідносин між селянством і різними урядами, що з'являлися на короткий час. Найбільше труднощів і клопотів робила на Приморщині велика кількість залишків старшин і вояків кол. т. зв. Капелівської армії, що давали піддержку реакційним російським урядам і мріяли про реставрацію царату.

(Далі буде)

Андрій ЛЕГІТ

* *
*

Тріщав над нами неба дах,
Вогнем палав на захід шлях,
Та хто пройшов і не згорів,
Тут став..., мов перелітний птах.
О далеч пройдених доріг,
Сум міст і сіл, і хуторів,
Там і донині не вгаса
Ридання вдів і матерів.
Та суне хмара грозова,
Озветься сурма бойова,
І вас, руїнники й кати,
Ніхто від суду не схова.
По роках втрат і самоти
На схід ми будемо йти,
На рідній і своїй землі
Нас стрінуть люди, як брати.

* *
*

Рвешся у вічність — стривай,
Вслухайсь у гомін віків,
Вдумайсь... і правда жива —
Досвід далеких років.
Ними ти ум свій живи,
Розумом шлях осявай,
Духом надхненний новим,
Рвешся у вічність — стривай!

АНТОЛОГІЯ ЕСПАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Золота галузка

Хосе Асунсіон СІЛЬВА

ПЕСИМІСТОВІ

У візіях твоїх — самі лиш тіні,
 А має трохи й світлого життя.
 Не все ж у нім минає без пуття
 Під крові з ран бурхливе булькотіння.

Так, у борні є смуток. Почуття,
 Які вмирають. Ніжності зів'ялі.
 І все, що ми любили, в забуття
 Іде, щоб стати джерелом печалі.

Але чи можна сумніватись нам,
 Що у майбутньому, далеко, там —
 Глибинний спокій, світлий світ людини,

Цілунок чистий, ласка молода,
 І матері рука, яка гойда
 Колиску рожевіючу дитини.

Хуан Рамон ХІМЕНЕС

ЗОЛОТА ГАЛУЗКА*

Болюча гілка із осіннім листом —
 Обернена на сонці в самоцвіт.
 А хмари вкрадуть сонце — й смуток віт
 Стає убогим, пилявим, нечистим.

Все, що було прекрасно-урочистим,
 Увесь галузки золотої міт
 У понадземний забирає світ
 Година хмарна повівом імлістим.

Тож, серце, й ти — гніздо сухе і марне,
 В якому щось одвічно-світлозарне
 Знаходить спочин іноді на мить.

Але коли любов тебе покине,
 Там тільки попіл, де були жарини,
 Де ти шукало душу — підла гідь.

*) Назву антології, яка готується до друку, запозичено з цього сонета.

Франціско де ІКАСА

В Н О Ч І *

Де чорні дерева
І біла дорога,
І місяць щербатий,
Що плямами крові
Забруднює води —

І вона, без слова,
Наблизившись хутко,
Стиска його руку.
І вони проходять
Між поглядів п'яних.

Там двоє понурих
Проходять поволі,
Все тим самим кроком,
В тим самим керунку,
На віддалі завжди
І завжди в мовчанні.

А потім, як доти,
Рука її пада,
Безсила й зів'яла.
І знову дві тіні,
Що на мить з'єднались,
Темніють окремо.

Аж онде на розі,
На тім перехресті,
Що проти таверни,
П'яниці юрбою
Кричать і співають.

І так, серед ночі,
Ідуть вони далі
Все в тим самим ритмі,
В тим самим керунку,
На віддалі завжди
І завжди в мовчанні.

МАДРИГАЛ ПРО СМЕРТЬ

Ні, не була в житті ти квіткою одною,
Лише всіма квітками, що розцвіли весною.

Твої свіжі уста — то червоні гвоздики,
Голубі незабудьки — очі ясні й великі.

Сині іриси вен на руці твоїй білій,
І чистота чола — як незайманість лілій.

А що в розмові завжди мала ти червоніти,
Ставали твої щоки, мов рожі повні квіти.

Нині, під кипарисом, в лавровій огорожі,
Іриси і гвоздики, незабудьки і рожі

Пробиваються з ґрунту, змішані й перевиті —
Так, немов твоє тіло відроджується в цвіті.

Переклав Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

*) В перекладах з Ф. де Ікаса збережено силабічний розмір оригіналів.

Ярослав КУРДИДИК

Триптих

НЬЮ-ЙОРК ВІД МОРЯ

Ранок —

Вилазить усе вище й вище на хмарочоси. Відрубубе темносріблі тіні, що падають у прірви вулиць, де з переляку кричить бліде світло...

День —

Приклав ухо до неба і наслухує, як скрегочуть хмари, що — пропливаючи — зачіпають важкими крижинами одна за одну...

Вечір —

Дивиться в хаос морських хвиль і віддзеркалює в них контрастовими кольорами екзотичну панораму ночі...

НЬЮ-ЙОРКСЬКА ОСІНЬ

Хмарочоси, як позрушувані й поперевертані скелі. Вигладжені висо-тою і виполіровані вікнами та світлом.

Іду. Передо мною біжить трухцем ніч, а позаду — якийсь бездомний пес.

Від мене, збоку, паде видовжена, сіросмольна тінь.

Коли я іду — вона дотримує мені кроку і зачіпає за підмур'я домів.

Але я не чую її скреготу, бо під ногами шарудить посохле листя, перемішане зі світлом. Нью-Йорк повернувся на закрут осені...

ВЕЛИЧНИЙ ДЕНЬ

Заповідається величний день.

Сонце сміється з самої середини неба.

Нагріта весняна любов ходить по землі... Зустрічає людей, гово-рить до дерев і нагинає квіти на скверах...

Авта мчать у розшумілій і розп'яненій радості. Вікна порозчинялися навстіж, ніби людські зворушені серця...

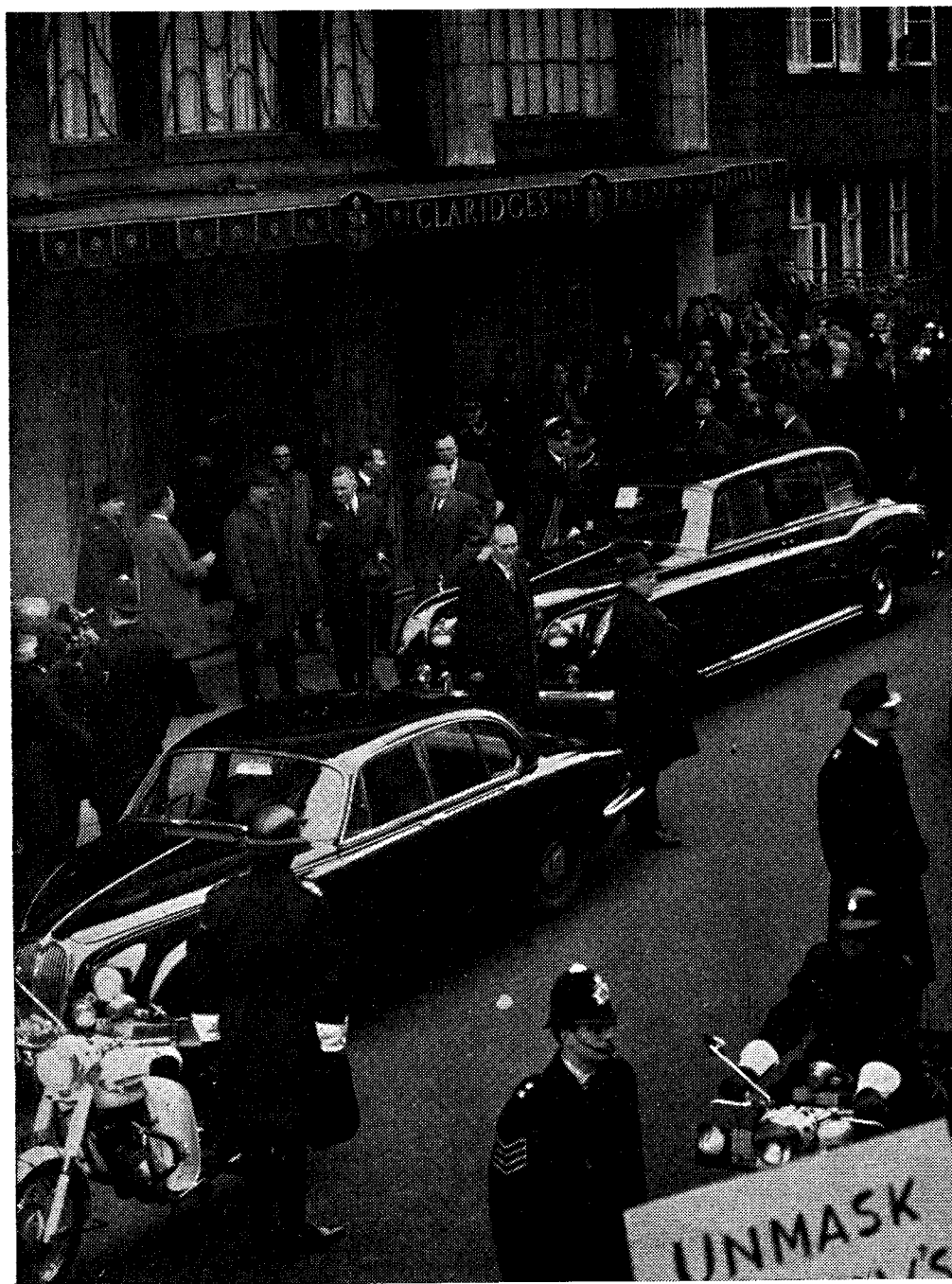
Розніженою душею можна бачити цей величний день. Він стоїть на розі кожної вулиці...

Заховався пустунчиком за кожну занавісочку.

Прикритий м'яко кожною тінню.

Приліплений до кожної іскристої шибки...

(«Наша осінь», 1965)



Лондон, 6-го лютого. Протимосковська демонстрація. Косигін приїждив до Лондону. Демонструють українці й балтійці; англійська публіка



їїхав з літовища до готелю Кляріджес. Його зустріли обурливими вигуками.
прийняла Косигіна холодно (фото: Keystone Press Agency Ltd.).

Д-р Микола АРКАС

ЖИВЕ В МЕРТВІМ

Разом із фізичним розвитком людини, — еволюціонували, поглиблювались, удосконалювались та розгалужувались і її почуття.

Інстинкти почали поволі вкладатися у рамки тверезого розуму й міркування. Цей процес поступового наближення первісної людини, »гомо сапієнс«, до людини сучасної, відбувався невинно впродовж десятків тисячоліть і, в загальних рисах, завершився — принаймні на нашій українській землі — десь у п'ятому-шостому тисячолітті до Народження Христового, коли людина, з безпритульних блуканців-шукачів поживи, почала поволі переходити, з одного боку, до організованого кочового побуту, а з другого — до осілого життя, пристосованого до оточення, і почала більш-менш переможно боротися з природними явищами та освоювати собі на поміч тварин.

Вже тоді людина шукала розгадки буття у химерних, здавалося б, а в дійсності в дуже реалістичних і логічних релігійних уявленнях.

Рало, яке вперше діткнулося до нашого чорнозему, перші зернятка проса, кинуті людською рукою в борозну, прошкрябану дерев'яним череслом того рала, гнuzдечка, вперше накинутого на коня, — були тим знаменням, що — загально — людина остаточно вже зформувалась як фізично, так і ментально та чуттєво, і при звичайлась з одного боку до осілого побуту, а з другого — до кочового.

Почуття людини, емоції її душі, вийшли з двох основних чуттів: з чуття радості-щастя і з чуття горя-нещастя. Всі інші чуття зродилися з них, саме так, як Вищі сили, як божественний Початок, — з Добра і Зла, подібно, як буття — із Життя та Смерти.

Цей дуалізм — закон рівноваги, керує Всесвітом, всім, що в ньому існує і, зокрема, долею людини.

Доля, Талан, Приреченість — вже в думанні первісної людини були найвищою й наймогутнішою Силою, якій корилися, підлягали, всі інші божества.

У гелленів навіть батько богів, Зевс Олімпійський, не міг здолати Долю, визволитися з її пут. У древніх греків Доля виступала у трьох іпостасях: Клото—Лахесіс—Атропос, які брали під свою опіку зроджене життя, стежили за ним і обривали його, щоб передати смерті.

Люди завжди, споконвіку, відчували свою безсилість перед велінням всемогутньої Долі й упокорялися, упокорюються і будуть упокорюватися повік-віки її волі, бож фактично вона є непорушною Закономірністю, непохитним Законом Буття.

Стародавні греки, як ніхто інший, відчували залежність свою від примхливих забаганок Долі і — з притаманним їм фаталізмом —

приймали її диктат, навіть апотеозували її удари, її немилосердну неминучість, яка все веде до неминучої смерті. Прихильність і доброзичливість Долі була, є і буде лишень швидкозгасаючим променем серед похмурої дійсності, яка життя завершує смертю і з смерті зроджує життя.

Я хочу в цих рядках розповісти про те, як саме сприймали ці удари Долі стародавні боспор'яни, грецькі осадники, які вже у VIII-VII століттях до Р. Хр. почали заселяти побережжя північної Чорноморщини, в нашому випадку — територію вздовж теперішньої Керченської протоки.

Осередком їх могутньої держави-царства був згодом Пантікапей (Пантікапайон), що на місці сучасної Керчі. Серед його руїн і по околицях відкрито досі чимало надмогильних кам'яних і мармурових пам'ятників-стел із написами, а часто і з рельєфними зображеннями тих, хто лежав під ними, розлучившись із життям 2500-2000 літ тому. Зупиняюся саме на епітафіях (намогильних написах) боспор'ян тому, що мені пощастило дістати повний збірник боспорських надмогильних інскрипцій, і до них залучую тільки дві, відомі мені, епітафії — одну з Ольбії, а другу з Херсонесу Таврійського.

Через тисячоліття з мертвих кам'яних брил лунає-випромінюється живе, невмируще горе тих стародавніх людей, від яких і тліні вже не лишилось. Живе досі, розчулює і засмучує нашу душу їх скорбота, журба за віками втраченими, їх мудрість, упокора Приреченості-Долі, живуть піднесені емоції, що досягають, я сказав би, високої поетичності і чуттєвого естетизму.

Сміливо можемо сказати, що рідко яка епітафія на сучасних цвинтарях може своїм змістом дорівнюватися древнім, в даному випадку боспорським, глибокозворушливим написам.

Наш подив ще збільшує свідомість, що тодішня кам'яно-обробна техніка, зокрема, вибивання зубилом на камені написів, сполучена була з великими труднощами, що примушувало, здавалося б, такі інскрипції робити лаконічними (короткомовними). Однак, як побачимо нижче, навіть на могилах простих мешканців Пантікапею, були написи дуже багатомовні.

Можемо здогадуватися, що частина таких епітафій, головню віршованих, уживалася голосільницями на поминках-тризнах, як зміст нарікання.

Внизу подаю найхарактеристичніші, найцікавіші для нас і найзворушливіші епітафії боспор'ян у моєму перекладі (в лапках — примітки мої)¹.

1. Вапняковий пам'ятник-стела², букви епіграфії побарвлені:

¹) »Корпусъ Боспорскихъ Надписей«. АН СССР, Москва-Ленинградъ, 1965 г.

²) Обтесана кам'яна або мармурова брила, яку сторчма вкопували над могилою.

»Я, Санон, син Главкіона, покинув світло сонця (маючи) двадцять п'ять літ«.

Похорон, приблизно, IV стол. до Р. Х.

2. Горішня частина вапнякового пам'ятника, закінчена гімном і антемієм, напис пофарбований червоною барвою:

»Скитія (Скитська земля), оточивши, покрила Гекатая, який дихав Ленаєм (вином — даром Бакха-Леная), далеко від милої Батьківщини. Душу його прийняв Ахерон³, а тіло — могила«.

Похорон, приibl., IV стол. до Р. Х.

3. Стела загублена, опис її невідомий:

»(Це) пам'ятник Смікра, що був великим (широковідомим) завдяки довір'ю, яке викликав до себе, та справедливості, яку природа дала його розумові від народження. Його виховали Музи, а він учив на роздоріжжях і дав співгромадянам найкращий напрям думок«.

Похорон, приibl., III стол. до Р. Х.

4. Пам'ятник-стела з білого мармуру, вгорі оздоблений гарно викінченим антемієм. У долішній частині — рельсф у чотирикутній заглибині. На ньому зображено стоячого чоловіка, загорнутого плащем. Він повернений обличчям до глядача. Ліворуч від нього — джура, одягнений у короткий жупанець і штани-анаксиріди. Під рельсфом вирізьблено великими буквами ім'я похованого, а ще нижче — дрібними буквами вирізьблена віршована епітафія (ямбічний триметр):

»Аполлоніє, сину Аполлонія, — прощай!

Ти неопланим зійшов до Гада⁴, видихнувши вітрам (свій) дух під вражою рукою, а твоя дружина стогне в сльозах, зазнавши несподіваної скорботи. Загинула твоя краса, згасла принадиість, відлетів (твій) розум, все сповнене горем: у твоїй особі зламаний єдиний закон (канон) чесноти.

Але, коли веретено Мойр і завертіло тебе, як ти напорівся на страшний варварський спис, то тепер тебе прийме не похмуре житло (Гада), а оселі героїв, бо тобі, Аполлоніє, і раніш було призначене почесне славуття, і тепер, після смерті, (тобі) віддається всіляка честь«.

Похорон, приibl., II стол. до Р. Х.

5. Постамент статуї чи пам'ятника, тепер втраченого; епітафія віршована (елегійний дистих):

»Лісімаху, сину Психаріона, — прощай!

Лісімаха, ласкавого в поведінці з усіма городянами і чужинцями, убив бурхливий Арес⁵ номадів. Скорботно зітхнув по ньому кожний, уболіваючи за (втраченою) розмайною юністю мужа«.

Похорон, приibl., II стол. до Р. Х.

³) Ахерон — ріка підземного царства, через яку Харон перевозив душі померлих.

⁴) Гад чи Аїд — бог Невиду, чоловік Персефони.

⁵) Арес — бог війни грецького пантеону.

6. Вапнякова стела, увінчана рельєфним гзімсом і рельєфним фронтоном із трьома акротеріями та розеткою у тимпані. Над фронтоном — дві розетки. На рельєфі, дуже пошкодженім, зображено жінку в плащі, накинутім на голову (гіматіон?), що спирається лівицею на колонку, і чоловіка (голова відбита) поруч неї у жупані та плащі. Ліворуч, біля жінки — фігурка служниці з посудиною в руках. Епітафія віршована (елегійний дистих):

»Калусе, сину Діодора, — прощай!

Жадібна недуга погубила тебе, Калусе, Діодорів сину; ти залишаєш свій родині скорботу. Хай же ніхто зі смертних не вихваляється своєю тілесною силою, — аджеж і твою силу несподівано погасила Мойра».

Похорон, прибл., III стол. до Р. Х.

7. Вапнякова стела, увінчана фронтоном, трьома акротеріями та великою розеткою у тимпані. Під гзімсом — рельєф, облямований антами (квітами). На рельєфі зображено два юнаки, що стоять напів-обернувшись один до одного, стискаючи один одному руки. Одягнені в хітони й плащі. На тлі рельєфа помітні сліди блакитної барви, а на волоссі юнаків — чорної; в буквах епітафії — помітні рештки рожевої і блакитної барв. Епітафія віршована (елегійний дистих):

»Нікіс і Анхіале, сини Анхіала, — прощайте!

Поглянь, подорожнику, на могильну стелу Нікія, якого зламав суворий Гад, полонивши злощасну юність. Ще до моєї смерти, єдинокровний брат мій Анхіал, зваблений коханням, вибрав собі смерть замість прекрасного життя. Одна й та ж домовина в обох, одна попільниця (урна); їх пожаліс і камінь, ллючи німу скорботу, а нещасні батьки коло сумної могили дітей не перестануть побиватись і ридати. Замість шлюбної світлиці, подорожнику, нам обом влаштовано одну палату, насипану з землі».

Похорон, прибл., II стол. до Р. Х.

8. Вапнякова стела, увінчана фронтоном і трьома акротеріями та розеткою в тимпані. На рельєфі ліворуч зображений чоловік, а праворуч — жінка. Чоловік у плащі, жінка в хітоні й плащі. Ліворуч — фігурка слуги. На рельєфі сліди синьої барви. Напис віршований (елегійний дистих):

»Масте і ньенько Хрисіаріс, — прощайте!

Здобувши почесь дідів і співміщан, звичаєм добрий,

Мастус по смерті своїй у славній могилі лежить».

Похорон, прибл., II стол. до Р. Х.

9. Мармурова стела із заокругленим вершком; напис віршований (елегійний дистих):

»Клеопатро, доню Меніска, — прощай!

Громадянку Аміса⁶, пишну Клеопатру, бітинську Пенелопу своїми добродіями, — умкнув гереносний Аїд, а чисте (непорочне) тіло

⁶) Визначне пристановище на південному побережжі Понту Евксинського; тепер — Самсун.

дівчини — сховане під вічною стелою. Її ніжну подобу ховає могила, але нетлінний дух її перебуває у безсмертнім світі».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

10. Вапнякова стела; епітафія віршована (чотири елегійних дистихи):
»Менодоре й Геліодоре, сини Геліодора — прощайте!

Тут, підо мною, прохожий, лежить любитель наук — вісімнадцятилітній Геліодор, одноімєнник батька. Разом із ним лежить в Аїді його брат Менодор, що збирався одружитись. Йому судилася доля достойна всілякої жалости: замість сподіваного шлюбного ложа — могила, замість нареченої — стела, замість шлюбу — жахливе горе батькам. Оплакую нещасну матір, яка руками своїми закрила очі двом синам, що не знали шлюбу».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

11. Уламок вапнякової стели; збереглася тільки долішня частина її із віршованим написом (елегійний дистих):

»Моле, сину Мола, — прощай!

Ненависний, горєносний Гад заніс тебе Моле, Молів сину, юного хлопчину, в підземний морок. Та проте, хоч і підтяла тебе хвороба — ти перетерпи це, як смертний: це наша доля, людей, що постійно гинуть».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

12. Стела з білого мармуру, обламана згори і знизу; збереглася долішня частина рельєфу, на якому зображено чоловіка в плащі (знайдено лише долішню частину постаті). Ліворуч — фігурка слуги. Епітафія під рельєфом, вона віршована (елегійний дистих):

»Фарнаку, сину Фарнака, — прощай!

Подивись, чужинче, на пам'ятник Фарнака, якого зламав жорстокий (в тексті »важкий«) Гад, зловивши в свої тенета безталанного юнака, учителя гімнастики, віком молодого, що відійшов через свою доброчесність із рідного Синопу на захід. Попільницю його ховає Боспорська земля і оплакує його, перед очима всіх гімназій, німими сльозами. Хематіон, його названий батько, перевершив у любові свій природного батька, поставивши на могилі кам'яний пам'ятник».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

13. Стела з сірого мармуру; епітафія віршована (ямбічний триметр чергується з елегійними дистихами):

»Теофіло, доню Гекатая, — прощай!

До мене, Теофіли, Гекатаєвої доні, недовговічної діви, сваталися юнаки, але їх випередив Аїд, що умкнув мене, побачивши в мені Персефону⁷, прекраснішу від неї.

І оплакує вирізьблений на намогильному камені напис дівчину Теофілу, синопку, якій її батько Гекатай приготував весільні смолоскипи, (але) не для шлюбу, а для Гада.

⁷ Персефона — богиня Невиду, дружина Гада.

Не шлюбні вузли володіють тобою, діво Теофіло, а те місце, звідки не буває вороття; ти вже не наречена Менофіла, а співучасниця ложа Кори⁸.

А в твого батька Гекатая лишилось лиш одне ім'я померлої, образ твій він бачить у камені; нездійснені ж його сподівання поховала нечестива Мойра.

Тебе, Теофілу, на долю якої випала завидна для людей врода, тебе, десяту Музу Харіту, дозрілу до шлюбу, зразок соромливости, — не темними руками обняв Аїд, а Плутон⁹ лямпадою своєю запалив для тебе весільні світильники, прийнявши тебе в шлюбну свою палату коханою дружиною.

Припиніть, батьки, плач, припиніть свої нарікання — Теофілі судилося ложе безсмертного!»

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

14. Стела з мармурового мармуру, напис віршований (елегійний дистих):

»Менодоре, сину Аполлонія, — прощай!

Назви свою Батьківщину, своє ім'я і розкажи про свою долю, скільки тобі літ, чи лишаєш щось у смертних?

Батьківщина, яка мене породила, вінчана морем Синопу, а ім'я того, що загинув — було Менодор.

Я порубав багато кривавої вражої зброї і лежу, вцілений списом, у Боспорській землі. Пшість десятків моїх літ завершені ще одним роком. Я лишаю дітей і кохану шлюбну дружину.

Живи ж у священнім житлі благочестивих, і після смерти, і за життя, тебе завжди всі любили (був для всіх дорогим)».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

15. Стела з білого мармуру, увінчана вузьким гзімсом, під ним — рельєфний фронтон із трьома акротеріями і розеткою в тимпані; над фронтоном — дві розетки. На рельєфі зображено дві постаті: рядом стоять чоловік і жінка, стискаючи одне одному руки. Жінка одягнена в довгий хітон і в плащ, що накинутий на голову (гіматіон?), чоловік також одягнений у хітон і плащ. Біля жінки, ліворуч, фігурка служниці з посудом, а біля чоловіка, праворуч, фігурка слуги. Напис віршований (елегійний дистих):

»У плодоноснім гаю Батьківщини поховав батьків своїх — Аргоная і Ма, що померли від всевиважаючої, з волі Мойр, старости.

Не могилу, а вікопомний (вічно пам'ятний) дар благочестивих явив він милим у подяку. І коли щось значать молитви батьків з Аїду, то хай же ти, Антіпатре, одержиш саме таку подяку від (своїх) дітей».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

⁸ Кора — ототожнювалась із Персефоною, з богинею-матір'ю Деметрою, пізніше вважалась за її доню.

⁹ Плутон — хтонічне божество, ототожнюване з Аїдом і з Плутосом, богом багатства.

16. Стела з білого мармуру; епітафія віршована (елегійний дистих), імена вириті великими буквами, а букви дальшого тексту — вдвічі менші:

»Тріфонідо, дружино Філетайра, сини Левкіє й Гераклеодоре та доню його Стратоніко, — прощайте!

Разом із трьома дітьми, цілком самотню Тріфоніду умкнула з життя смертоносна Мойра — не передчасно, а вчасно. Батько (родитель) їх і її чоловік узрів одне за одним гіркі страждання через смерть дітей та дружини.

Отож, хто він, — про те голосно сказала тобі, мандрівниче, стела. Мандруй же далі своїм шляхом (продовжуй же далі свій шлях), ясно (добре) про них довідавшись із довговічної стели».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

17. Вапнякова стела; праворуч, на рельєфі, зображено стоячого вояка (голова й плечі одбиті), що одягнений у жупанець, плащ, штани-анаксиріди, в чоботях. У лівій тримас меча, правицею доторкається до овального щита, що його несе джура-збросносець, одягнений у жупанець. За щитом видно два списи. Епітафія віршована (елегійний дистих):

»Арістоне, сину Арістона, — прощай!

Не тяжке горе батьків оплакуватиме тебе тут, Арістоне, оборонче мурів Батьківщини, а відвага. Розуміється, ти не приєднаєшся до мертвих, а вічно житимеш у пам'яті всіх боспор'ян».

Похорон, прибл., I стол. до Р. Х.

18. Вапнякова стела, увінчана вузьким гімсом; під ним рельєфний фронтоном із трьома акротеріями-пальметками та з розеткою у тимпані. Над фронтоном — ще дві розетки. Рельєф обрамовано аркою й антами. Над капітелями антів — тимпани; арки оздоблені рельєфним орнаментом у вигляді волют. На рельєфі — жінка, що сидить у кріслі, на ній хітон і плащ, накинутий на голову (гіматіон?). За кріслом, ліворуч — фігурка служниці з посудиною в руках, праворуч — стоїть жінка, одягнена так само, як та, що сидить. Епітафія віршована (елегійний дистих). Імена вириті великими буквами:

»Хресто, доню Олександра, — прощай!

Мене, Хресту, дівчину на віддані, заздрісний Гад відняв від чотирьох моїх братів і від батька, який — заопікувавшись мною, немовлятком, після смерті матері — сподівання свої обернув у полум'я і попіл».

Похорон, прибл., доби Нар. Христового

19. Вапнякова стела, увінчана фронтоном та маскою Медузи в тимпані. На рельєфі — замогильна трапеза. Праворуч зображено на ложі безбородого чоловіка, тулуб якого нічим не прикритий, натомість ноги його прикриті плащем, окраєць плаща перекинутий через ліве плече. Перед ліжком стоїть низький, прямокутний стіл, ліворуч — фігурка слуги з посудиною у піднятій руці, яку він подає панові. Слуга одягнений у широкий жупанець і шаравари. Епітафія віршована (ямбічний триметр):

»Геліодор, син Гелія, тридцять два роки.

Вірного у всякім ділі, бездоганного друга Геліодора, юнака, чие обличчя покрито першим пушком, зростила Амастріда¹⁰, батьківщина, яка сумує за ним; померлого ж поховав Боспор. У мене тепер дві Батьківщини: колишня, де я виріс, і друга, теперішня, у якій я лишивсь. Стелу ж цію поставили брати, що свято бережуть пам'ять свого достойного брата».

Похорон, прибіл., I стол. по Р. Х.

20. Вапнякова стела, епітафія віршована (елегійний дистих):

»Левкіє, сину Левкія, — прощай!»

Коли ти припинив свої труди і прийшов до кінця (життя), (тоді) і душа покинула твое могутнє тіло, Левкіє, і достойна батьківщини й грізна для ворогів зброя, очервонена варварською кров'ю. Так помер ти від стовпища ворогів. Аджеж, і троянський Гектор поліг серед передових бійців».

Похорон, прибіл., I стол. по Р. Х.

21. Вапнякова стела, епітафія віршована (три елегійних дистихи). Рельєф облямований квітками (антами), на яких стоїть арка. На рельєфі — погруддя жінки (до пояса). Широке, повне лице (ніс відбитий), волосся розчесане на прямий проділ, укладене паралельними пасмами, що прикривають вуха; на волоссі — пов'язка. Жінка одягнена в хітон і плащ, накинутий на голову (гіматіон?). Права рука опущена вздовж тіла, ліва — притиснена до грудей:

»Мусо (Музо), дружино Полістрата, — прощай!»

Це я, дружина Гликона, сиджу рядом із ним в Аїді, вдовиця, покинувши живим чоловіка. Заздрісний Гад відвів мене до себе дівчиною, не одруженою (не дружиною): я не лишила своєї подоби в подобі милих дітей. Нещасна доля відірвала мене від усього та одвела до мороку від улюбленого життя».

Похорон, прибіл., I стол. по Р. Х.

22. Вапнякова стела; зберігся незначний кусник рельєфу із зображенням вершника, що мчить на коні (незнищеними залишилися підколінна частина кінських ніг та ступня правої ноги їздця). Епітафія віршована (ямбічні триметри):

»Хрестіоне, сину Асіатіка, — прощай!»

Я помер у землі сіраків¹¹ і мене, купця, Гермес, син Маї¹², не привів додому. А тепер, моє ім'я Хрестіон, син Асіатіка, що сконав до шлюбу нещасною смертю на чужині, — стереже кам'яна стела, на якій воно написане. Але, прощай, подорожнику!»

Похорон, прибіл., I стол. до Р. Х.

Можливо, що ця стела стояла над кенотафом.

¹⁰ Амастріда — пафлагонське місто Малої Азії; тепер — Амассерах.

¹¹ Сіраки — савроматське плем'я, яке перебувало у північно-кавказькій низині, між ріками Кубанню та Маничем.

¹² Мая — бог торгівлі у греків.

23. Вапнякова стела; на рельєфі зображено чоловіка, що лежить на ложі. Він у хітоні та плащі, в правиці тримає виноградне гроно. Перед ложем — округлий стіл на одній ніжці, а ліворуч, у кріслі, сидить жінка; біля ложа, праворуч — фігурка слуги, між столиком і жінкою — служниця, а в лівім куті — друга служниця з пикідою в руках. Епітафія невіршована:

»Перед тим, як померти, я спочиваю тут на вирізьбленій стелі заради своєї дружини Клеопатри, краса якої неповторна. У своїй дружині, незрівняній господині дому, я мав одну з муз Піерид. Ось чому дружині своїй поставив цю стелу Зейл, тарсієць¹³, молодий чоловік її«.

Похорон, прибл., II стол. по Р. Х.

24. Вапнякова стела, розбита на три фрагменти, увінчана антемієм; під ним ряд сторчма поставлених листочків аканту і профільований гімнос. Під гімном — три розетки, інші дві — на бічних краях стели; нижче — два рельєфи в заглибинах, один під одним. На горішньому — стоїть чоловік у хітоні, плащі й чоботях. У його лівиці — сувій, правцею підтримує окраєць плаща. Ліворуч стоїть слуга з рушником, перекинутим через ліве плече, праворуч — стіл з прямокутною поверхнею та ніжкою у вигляді колони. На столі лежать чотири сувії. На нижнім рельєфі — вершник, із правого боку в нього тула (горит) і кинджал. У правиці тримає повіддя, в лівиці — посудину. Праворуч, перед їздцем, — фігурка джури з рушником, перекинутим через ліве плече, з посудиною у правиці, яку він подає вершникові. Коло ніг коня підскоком біжить собака. За вершником, ліворуч, видно передню частину другого вершника на постаменті. Голови обидвох вершників відбиті. Епітафія віршована (елегійний дистих):

»Стратонейку, сину Зенона, — прощай!

Ти, Стратонейку, що беріг розумність та славні звичаї, поліг, лишивши слюзи зажуреному батькові. Божественний друже, приєднаний до колишніх великих людей, — твою прекрасну мудрість пізнають із книг незлічній століття.

Стратонейкові, синові Зенона, своєму панові, поставив на пам'ять стелу звільнений ним із рабства Сосій«.

Похорон, прибл., II стол. по Р. Х.

25. Точно невідомо, який вигляд мала ця стела. За свідомством Ф. Грефе¹⁴, на стелі, між двома колонами, на які опирався фронтон, зображено було простоволосого чоловіка, що мав невеличку борідку. Опущеною правцею він одгортав плащ, а лівицею тримав сувій. Праворуч стояв хлопчина, що ростом своїм досягав до пояса чоловіка. Руки його складені на череві. Напис віршований (елегійний дистих):

»Саббіоне, сину Стефана, — прощай!

Нещасний, тебе звалив удар Долі й загинули всі твої добродіє, які ти мав (дослівно: «які були в тобі»): добру вдачу, розум, розмай, і

¹³) Тарсієць — мешканець Тарсу, головного міста Кілікії; тепер Тарсос.

¹⁴) Fr. Groefe: "Inscriptiones aliquot graecae nupor repertae restituntur et explicantur", Petropoli, 1841.

це причина наших страждань (душевних мук). Музи, які колись потішали тебе серед нас, — тепер плачуть над тобою, безталанний. Ти став причиною скорботи матері й журби батька. Як те гілля дерева, ти тепер зламаний і відійшов до Аїду. Але хай буде тобі легкий усякий камінь (наше: »Хай земля буде тобі пером!«), коли за життя ти був таким доброзичливим (ласкавим) з усіма».

Похорон, прибл., II стол. по Р. Х.

Епітафія Ольбійського некрополя¹⁵:

»Ця могила, подорожнику, ховає в собі прах людини,
яка дожила до звичайної всім границі життя;
її батьківщиною було скитське місто Ольбія, а ім'я —
у смертних складене із слів Доля й Дар (Мойродар).
Це був поважний старець, який, відходячи в призначений Долею
дім Аїда, — лишив у живих двоє дітей.
Його, однаково бажаного людям і безсмертним,
О, божество, пошли в житло благочестивих!«

Епітафія Херсонського некрополя¹⁶:

Ксанте, Лагорейнів сину, — прощай!
Я, плита, ховаю під собою, подорожнику, Ксанта,
Колиш розумного у відношенні до батьків,
загальну красу молоді в отчизні,
Мудрого в Музах, бездоганного для всіх співгромадян,
Поважного серед юнацтва, зорю краси, —
Якого вбив заздрісний Арес у битві за Батьківщину,
Полишивши батькам плач, як дар за це почесний...
Коли ж Плутон має більше вдовolenня, ніж батьки, —
То навіщо ж ви, жінки, страждаєте в пологових муках?»

*

Цих прикладів досить, щоб переконатися, що людям із доби до Нар. Христа, бодай тим народам, які споконвіку входили у сферу впливів східньо-середземноморських та передньоазійських цивілізацій, були притаманні високі релігійні уявлення і складна структура ритуалу.

Тодішня людська фантазія, світоуявлення і світорозуміння — вельми реалістично, життєво і логічно показували процес життя і його завершення — смерті. Чуттєво, як бачимо, стародавні люди мало різнилися від людини сучасної.

Антропоморфним божествам дохристиянського світу були властиві всі добродіє, всі пристрасті, примхи і прагнення людини, бож Деміург створив людей »по образу й подоби своїй«.

Тодішні божества, грецького пантеону зокрема, не були ні всемогутніми, ні всевідушними, ні всезрячими, ні скрізь присутніми і, як

¹⁵) Старославна грецька осада в Дніпро-бузькім лимані, на місці теперішнього села Парутине.

¹⁶) Славна грецька осада в Криму, в околицях сучасного Севастополя.

люди, підлягали велінню справді всемогутньої Долі-Мойри, бож — згідно з уявленням стародавніх греків — основоположником буття Всесвіту була Доля, з якої зродився предвічний Хаос, в якому й коренилася теогонія, «родовід», Олімпійських богів.

Що ж різуче відрізняло людей і всіх тварин від богів? Смертність перших і безсмертність других. Але й тут тільки здавалось так: людина ж бо після своєї фізичної смерти, ставала фактично безсмертною. Дух її, її тінь, жив далі вічно в підземному царстві Аїда, на Єлісейських полях.

Древні люди вірили, що це замогильне чи потойбічне життя таке саме, приблизно, як і життя на цьому світі, тільки там воно було вічне. Люди, які вмерли на землі, — під землею потребують того ж, що потребували за життя на цьому світі: їли, пили, бенкетували, користувались тими ж самими речами повсякденного вжитку. Вони не втрачали й родинних зв'язків із тими, хто ще жив, наближаючись до смерті; матеріялізувались, з'являлися їм, раділи їхніми радощами, горювали їхнім горем, пошепки, а то й голосно, радили їм або перестерігали їх і взагалі були стисло зв'язані з цьогобічним життям.

Розкопані усипальниці боспорських дук та владик свідчать, що вельможний мосьпан чи вельможна мосьпані влаштовувались в усипальниці з можливою розкішшю та вигодою, з одного боку тому, щоб не тужити за наземним життям, а з другого боку тому, щоб не осоромитись перед заможними співмерцями, душі яких перебувають у сусідніх домовинах.

Померлим дуже залежало на тому, щоб їхні вчинки за фізичного життя були увіковічені та прославлені, щоб про добродетель їх, про них самих знали наступні покоління. Вічноживий спогад про це могла зберегти не крихка людська пам'ять, а один лиш непорушний, незнищений камінь.

І ось зубило майстра-каменяра, з кожним ударом молотка чи киянки по обушку все більш і більш запроваджувало мерця у Вічність, у вічне життя й часто лишало на камені і його «портрет» чи статую.

Згідно з віруванням стародавніх греків, богом смерти був Танатос, син Ночі (за іншою версією — Гаї і Тартару), брат Сну (богом сну був Гіпнос), а на той світ, у Невид, відводив душі померлих Гермес-Психопомп.

З огляду на те, що в сні людина перебуває деякий час у забутті, — один крок до вічного сну, — Гіпнос і був нерозлучним братом Танатоса.

Все живе, а з ним і люди, завжди, інстинктивно, боялось смерті, страждань, які вели до неї, та її таємниці, хоч як поганська, так і християнська віра забезпечували і забезпечують нас сьогодні вірою, що сьогобічне життя переходить через муки у життя вічне, замогильне.

Але у стародавніх людей метаморфоза під час фізичної смерти не відривала небіжчика цілковито від цього світу та від тих, хто ще жив. Ба, «тінь» мерця спонукувана була тими ж емоціями, що й до смерті свого фізичного ества.

Виглядало так, що померлий тільки переселився на нове мешкання разом з улюбленими речами, а у варварів, крім цього, ще й з улюбленою жінкою, слугами та кіньми, яких убивали під час похорону.

Так вірилось, так примушували вірити предковичні релігійні традиції стосовно життя і смерті... Але підсвідомо людина не могла лишитися байдужою до цього «переселення» сина, брата, сестри, батька, матері, родича чи друга у царство Тіней по той бік Ахерону.

Тверезий розум підказував, що через той Ахерон не місток перекинутий на той світ, а що він є границею, переступивши яку, душа померлого навіки розлучається із живими.

Його «тінь», перед тим, ніж вселитися на Єлисейські поля, конче мусіла напитися чарівної води з Лети¹⁷ на Асфоделовій луці. Вода на віки-вічні «запаморочувала» «тінь» забуттям. А Забуття й було, властиво, Смертю.

Взагалі ж суперечностей у віруваннях наших прабатьків було чимало і одні одних спростовували.

Свідомість розлуки, прощання навіки тих, хто «проводжав покійника в далеку дорогу на той світ для нового життя», — кидали їх у розпач, викликали не радісний греміт тимпанів, а нарікання і плач. Ті, що кропили свіжу домовину сльозами, не раділи, що їхній рідний, через фізичну смерть, досягнув безсмертя, а голосили над бездухим тілом, яке мало обернутися у попіл чи піти на поталу хробакам. Віра казала одне, а рація — друге. Не «до побачення» казали мерцеві, а — «прощай!»

¹⁷⁾ Лета — мітична ріка Забуття у підземному царстві.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

1) п. М. Мельник (Тодморден)	— 4
2) п. Гр. Цебрій (Нью-Йорк, США)	— 3
3) Адмін. «Шляху Перемоги» (Мюнхен)	— 2
4) п. М. Паска (Рочдейль)	— 1
5) п. М. Герета (Бельгія)	— 1
6) п. К. Василик (Нью-Йорк)	— 1
7) п. Д. Колішка (Гартфорд, США)	— 1
8) п. Михайло Бойчук (Саскатун, Канада)	— 1

Щиро дякуємо нашим активним Приятелям за приєднання нових передплатників. Хто черговий?

Інж. С. МАТВІЄНКО-СІКОР

»А МОЛОДЬ НА ЗМІНУ РОСТЕ ТА РОСТЕ«

В січневій книжці «Визвольного Шляху» (1967 р.) прочитав я спогади інж. Миколи Костирки про отця Микиту з Одеси, які зворушили і мої спогади, придушені тягарем минулого півстоліття.

Згадалось багато-багато: Великий зрив нашого національного відродження, наша безоглядна, жертвна визвольна боротьба. Великі терпіння, як велика жертва, складена на престолі батьківщини. Багато тяжкого, сумного і кривавого, але овіяного світлою надією. Це були часи юнацтва, часи розквіту.

З наказу українського уряду ген. Маєвський почав формувати, для звільнення Басарабії від Румунії, Басарабську дивізію. Маєвського іменовано генералом через його знання англійської мови та його зв'язки з політичними колами Америки. Він був американцем. Басарабська дивізія, складена з етерогенного басарабського елементу, що прагнув якнайшвидше дістатися додому, швидко збільшилась. Ідейним проводирем її переходу до большевиків був командир першої сотні 2-го (ім. М. Коцюбинського) полку — Милан Карагеоргійович (бунчужний царської армії), якого большевики пізніше розстріляли.

Басарабська дивізія перейшла до большевиків з умовою, що піде проти Румунії, щоб звільнити окуповану Басарабію. Але большевики кинули її проти військ УНР. У штабі дивізії та в цілому командному складі, що й так почав розбігатися, ЧеКа зробила «чистку», заарештувавши всіх, що говорили між собою по-українськи, мабуть, із двадцять осіб.

Перетримавши якийсь час заарештованих у вагонах, большевики вислали їх до одеської в'язниці. Більш-менш через місяць, повстанці вскочили до Одеси і випустили в'язнів.

Випустили нас на вулицю без документів, нещасних, брудних, оброслих, голодних і безпритульних. Висипали, як сміття з мішка, на розпечений сонцем брук великого міста. Хто мав найменшу змогу кудись подітись — зник якнайшвидше. Четверо нас, як загублені овечки, присіли на край пішоходу. Вигляд наш був, мабуть, дуже жалюгідний, бо одна старша жінка, що несла кавуна, дала нам його, витираючи сльози на очах.

Мали ми кавуна, але не мали ні ножа, ні ножика. Розбили його об брук і, ламаючи руками, їли як звірята. Ще більш забруднилися і стали липкі.

Пішли купатися, обмитися до моря. По купелі голод ще більше дався взнаки. Мабуть, дуже нещасно ми виглядали, бо на нас спинялося багато співчутливих поглядів. А що ми говорили по-українськи — хтось пораяв нам піти до українського клубу.

Місто велике. Далеко. Тяжко дочвалати знесиленим людям. Клюб. Вхід знадвору до великої кімнати. При вході над дверима великий напис: *»А молоде на зміну росте та росте«*.

Ніби чудернацьке, але глибоко змістовне, глибоко обіцяюче, підтримуюче і обнадіююче для тих, що жили і діяли не для себе, а для України.

Кімната велика, ніби бібліотека примітивна, або що. Порожньо. Далі двері до другої кімнати і над дверима знову великий напис: *»А молоде на зміну росте та росте«*.

Чи не забагато цього повторення? Та мимохіть виникла думка: нам як нам, але молоде росте на зміну. По нас не кінець. За нами росте молоде!

Не знаємо, що робити. Постукуємо, покашлюємо...

Вийшов високий огрядний чернець. Ласкаво привітався. Коли довідався, що ми просто із в'язниці, перші його слова були:

— Голодні? Сьогодні ще не їли?

Завів нас до другої меншої кімнати. У головах примітивного помосту, що виглядав на імпровізоване ліжко, був відгороджений куточок, покритий рушником.

— Ось тут, — показав він на рушник, — є хліб, сіль, цибуля і вода. Якщо голодні — споживайте на здоров'я, — і пішов собі геть.

Ми їли жадібно. Смакувало. Хліб одеський пухкий, білий. Такої лютої, але смачної цибулі я ще відтоді не їв. І вода, краща ніж пиво.

Коли чернець вернувся, ми розговорилися. Оповіли йому про себе. Він поінформував нас, що це приміщення є українською бібліотекою, і клубом, і дитячим садком, і т. д., одним словом — усім українським. Він заряджує всім цим і зветься Микитом.

На наше плянування пробратися до української армії, радив нам кілька днів переждати, трохи підкріпитися і прилучитися до групи, що також має йти до української армії.

Нас спрямував до однієї української родини, що прийняла нас, як рідних. Там ми обчистилися, обмилися і відживилися після голодівки.

Доки я перебував в Одесі — бував в отця Микити щодня і проїнявся до нього глибокою, незмінною пошаною.

Ця кімната, де він нас гостив, була його помешканням. Ці дві дошки на козliках — були його ліжком. Під вікном стояв ще столик. Це й усе. Те, чим він нас гостив, було його щоденною їжею.

Його всі шанували, йому приносили їжу, але він був аскет. Щось смачне, солодке — розподіляв між дітей. Щось їстивне, пожиточне — віддавав бідакам. Дивував усіх, бо був свяцем і аскетом.

Утоми він не знав. З раннього ранку до пізньої ночі працював. До нього приходило багато людей: бідні й багаті, робітники й інтелектуали, молоде, старі й діти. Він то бавив дітей, то потішав огірчених. Бігав за когось просити, писав прохання та скарги. Жив для всіх, хто був українцем, лиш не для себе.

Найбільшою його увагою користувалися діти. Вони вчилися співати, слухали стародавніх, козацьких казок. Декілька молодих ентузіастів

допомагали йому. Мені довелося бачити дуже цікаві комбінації дитячого колового танку з колосками пшениці.

Девізом отця Микити було: *»А молодь на зміну росте та росте«*. Одна з учительок, що йому допомагала, говорила: *»Він святець. Як помре — робитиме чуда«*.

За кілька днів зібралася група йти до війська УНР. В групі була одна жінка, київська студентка, що мала доручення від уряду УНР; як виявилось, вона була дружиною мого товариша і — як моя давня знайома — приєдналась до мене. Грошей на дорогу для всіх мала вона мало, а місія її була велика й небезпечна.

На дорогу поблагословив нас отець Микита не попівським, а щирим українським побажанням.

Віра в молодь отця Микити вразила мене, і я досі в його словах *»а молодь на зміну росте та росте«* бачу віще пророцтво. Не раз у моменти безвихідности і відчаю, коли гадав, що вже прийшов до кінця свого життя, нагадував його віщі слова. Мені кінець, але молодь росте на зміну.

І коли порівнюю ті початки, що були, із сучасним — бачу його пророцтво: молодь виросла нам на зміну і далі нова росте та росте.

Нехай ті його пророчі слова будуть вінком на незнаній могилі святої української людини — отця Микити.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Іван Михальчук (Гайнсбороу) — 5 ф.; по 2 ф. — І. Керч (Лемінгтон-Спа), М. Шморгай (Лондон), В. Дрогомирецький (Лінлітцгов); по 1 ф. — П. Стасюк (Челмсфорд), В. Романович (Воррінгтон), Т. Дуда (Брадфорд); по 10 ш. — М. Прихідний (Бедфорд), Гр. Скіп (Лестер), М. Волошинович (Волвергамптон), С. Сахарук (Лондон), І. Гинда (Ковентрі), Гр. Чеканський (Чіддінгфолд), Гр. Зьомбра (Фелікстов); по 5 ш. — М. Зінявський, С. Полозяк.

Д-р В. Савчак (Бронкс, США) — 10 дол.; М. Клезор (Нью-Йорк, США) — 5 дол.; М. Гурський (Нью-Гейвен, США) — 3 дол. 50 ц.

В. Комарницький (Канада) — 5 дол.; по 2 дол. — І. Казанський, І. Канюка, Д. Стецок, М. Чернопиский, П. Шумський; інж. М. Кравців — 1 дол.; Австралія: по 2 дол. — Г. Носенко, О. Гаврилів; М. Когут — 1 дол.

Дирекція Українського Дому «Дніпро» в Бофало, США, склала вже свою другу пожертву — 25 доларів.

Щиро дякуємо всім Добродіям-Жертводавцям!

Сергій ЖУК

АПОЛОГІЯ ЗРАДНИЦТВА

»За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То віддасте...«

Т. Шевченко

З нагоди 60-тиріччя з дня народження Максима Рильського у великодному числі «Українського Самостійника» було вміщено статтю під заголовком: «Великий поетичний талант, знищений Москвою».

Вже самий заголовок не відповідає дійсності. Знищити талант не можна. Можна лише припинити розвиток таланту або знищити творчі функції розуму разом із фізичним існуванням обдарованої людини.

Максим Рильський жив і працював під советською егідою в досить добрих матеріальних умовах советського орденоносця. Свій шлях советського одописця М. Рильський вибрав сам для себе.

»Турботою про свою долю« — пояснює цей крок автор згаданої статті — Іван Левада.

Ніхто не може ставити під сумнів поетичні здібності М. Рильського, але твердити, що він «завжди тримався далеко від політики», що «події громадсько-політичного життя не привертали його увагу», — не можна, бо це не відповідає дійсності. Чим же пояснити такі творчі «явища» М. Рильського, як «Зелений Київ»? Чим пояснити його славослов'є безумному Сталінові?

»Слава Сталіна між нами,
Воля Сталіна між нас«.

Чим пояснити його прокляття »жовтоблакитним торгашам«:

»Прокляття вам купці жовтоблакитні,
Що матір'ю своєю торгувати
За всі валюти на землі ладні«.

(Збірка »Поети«)

Чим пояснити його гімни Москві?

»Москва — народів серце, мозок світу,
Москва — це правда Партії жива,
Її ворота вдаль віків відкриті,
Твердиня миру на Землі — Москва«.

Чим пояснити, як не ретельною службою політичним завданням жорстокого ворога України — Московщині.

В 20 числі (15 травня 1966 р.) на сторінках тижневика «Християнський Голос» з'явилась стаття за підписом Ф. К-ль: «Вінок безсмертному», присвячена книжечці творів Максима Рильського (вид. УТГІ).

Ні, доки ми не навчимося давати відповідну оцінку вчинкам наших рідних »патріотів«, доти ми ні на крок не посунемося на тяжкому шляху здобування Воли нашої Батьківщині.

Серед моїх поезій, написаних ще в чортячому пеклі московського більшовизму, я віднайшов відповідь Максимові Рильському на його поему «Зелений Київ» (1934). Ось вона.

ВІДПОВІДЬ М. РИЛЬСЬКОМУ
НА ЙОГО ПОЕМУ «ЗЕЛЕНИЙ КИЇВ»

Товариш Рильський не личина,
Він завжди був і є поет —
У висновках шукав причини,
В моральних вчинках був естет.
Він не вдягав дурну машкару,
Щоб приподобатись «панам»,
Бо мислив: «треба бути нам
Людьми, хоч би приймать і кару».
Та несподівано спіткнувся,
З розгону так перевернувся,
Що світ став догори ногами.
»Го-го«, гука, »земля над нами«.

Ну, що ж, нехай земля вгорі,
Хоч так ходить не дуже зручно,
Нехай душа сидить в дірі,
Як кров співає в жилах гучно,
Але нащо поету здався
Весь арсенал набоїв поетичних,
Дешевих гасел політичних,
Кому співець служить поклявся?
Невже забув криваві грози,
Мільйони жертв... дитячі сльози —
Усе, що так в житті кохав,
Поет на все, на все начхав...

До нього молодість вернулась,
В чуттях воскресли юні дні.
До владарів любов проснулась,
Пробачив вчинки їх брудні.
Йому захтілось поетично
Діла безсмертні змалювать,
Щоб як жива повстала рать
Героїв, лицарів «клясичних».
Не підіймаючи повік,
Гадає мудрий чоловік,
Що всі річки течуть у море,
За радість може стати горе!

Так, справді блисне ранком світ
І наше горе незрівняне
Осиплеться, як маків цвіт.

Осиплеться, навік зав'яне,
В господо радість загостить
І ми відчуєм, що ми люди,
Бо зрадників у нас не буде,
Надійде довгождана мить,
Заграє в серці сила-мужність,
У м'язах родиться потужність
Зламать занози у ярмі —
Умерти, а не жити в тюрмі.

Поет не буде легкодухом,
А йтиме завжди на чолі,
Ловитиме надхненням вухом
Глибокі віддиhi землі.
Для нього правда і сумління
Одвічний радісний закон:
Нема на світі перепон,
Не вичерпать людське терпіння.
Поет шанує свій народ,
Йому не треба нагород,
Щоби за честь до бою стати,
Поет не вимага заплати.

Був славний на Вкраїні час,
Що одами царів вінчали,
Тепер реве на восьмий глас,
Як бик, письменник одичалий:
»Дурні були батьки колись,
Тепер поброїм неділиму
Московську землю несходиму!«
Гаразд, товариші, берись! —
Нащо нам справді відчувати,
Що нас родила в муках мати,
Яке, у чорта, там ярмо
Вдягнути можна на дермо!

Нам мову рідну залишили,
А зміст — не важно, хай чужий.
Ну, трохи надірвали силу,
Так брат в Москві, як дуб міцний.
»Річки зіллються в русском морі« —
Давно, давно сказав поет,
Дивіться, зробим пірует,
Навік загине людське горе!
Навіщо справді вік тужить,
Ми можемо, як тварі жити,
А ідеали — їх чимало
Без сліду на землі пропало.

Серпень, 1934 р.

Олекса ВОРОПАЙ

В ДОРОЗІ НА ЗАХІД

(Щоденник утікача)

(3)

1-го червня. Сянік. 8-ма година ввечорі, я в готелі «Вікторія». Сьогодні вранці в дорозі до Устрик Долішніх зустрів німця — він якийсь начальник над місцевими селами. Розговорилися про лікарські рослини, про підготовку до жнив... Дивак, він не розуміє, що йому час вибиратися «нах гаймат», бож москалі, либонь, вже «цїсарські» кордони перейшли...

Вдень мав багато турбот із насінням: газда, як газда — насуне капелюха на очі й ходить, мов сонний, а я змушений бігати, підганяти і умовляти їх... Ніби це насіння не для них, а для мене... Не розуміють, що як прийдуть большевики, то й зернини не одержать, навпаки, віддадуть їм усе геть із мішками.

Сьогодні було зі мною аж 15 підвід. Набігався я, як на весіллі. Врешті відправив підводи до Літовищ, а сам сів на потяг і поїхав до Сяноку: треба ж десь роздобути черевики для дружини!

Зустрів декого з наддніпрянців, що теж осіли тут на деякий час. Усі вони готуються «їхати десь далі», а куди саме — ніхто не знає.

Увечорі хотів піти в кіно, але... «Nur für Deutsche».

2-го червня. Хоч і з великими труднощами, та все ж почастило мені купити черевики для дружини. Це ж подія! Так тяжко тепер дістати взуття. Черевики аж три номери більші, ніж треба, але інших не було, навіть ті ледве знайшов на «чорному» ринку.

По полудні — дощ. О 2-ій годині вертаюся до Літовищ.

3-го червня. Літовища. Завтра Зелені Свята. Я наловив клечання, дружина нажала трави і тепер наша комірка, як у зеленому вінку.

Увечорі нас відвідав газда Михайло. Я люблю цього вже старшого чоловіка, він добре розповідає «байки». Ось сьогодні розповідав:

«Я сімнадцять років був гайовим. Одного разу лісничий каже мені: «Візьми, Михайле, мій напличник та йди до «баронівки» і почекай там мене, я десь по десятий приїду». Взяв я напличника, стрільбу і пішов лісом через полонини до «баронівки». А йти було далеко, щось кілометрів із вісімнадцять. Доки дійшов, зробилося темно. Стомився... Наша колиба була біля «баронівки»...

«Баронівка» — це так, як і колиба: дерев'яний будиночок у лісі. Коли барон приїжджав на полювання, то йшов ночувати в «баронівку», а челядь — в колибу. Відімкнув я колибу, зайшов усередину, поклав напличника і стрільбу на долівку, розпалив вогонь, сів і курю люльку. Вогонь горить, дим виходить димарем, а люлька моя погасла і я заснув. Коли чую, щось як засміється під вікном колиби, мов жінка якась. Я схопився на ноги, взяв у руки стрільбу, глянув у вікно, а потім відхилив двері та вийшов

надвір — всюди темно, тихо, нікого нема. Вернувся в колибу, причинив двері, підпер їх кілком, підкинув дров до ватри, запалив люльку й курю, щоб спати не хотілось. Десь за годину, може й більше, дивлюсь: відхиляються двері разом з кілком і до колиби заглядає жінка. Заглянула, засміялась, примкнула двері й зникла... Мені чомусь здавалось, що я знаю цю жінку, — гукаю, кличу, не відзивається. Знову взяв до рук стрільбу й вийшов з колиби: темно й тихо — ніде нічого не чути. Постояв-постояв та й знову пішов в колибу. Підкинув ріща до ватри, сів і наслухую... Сидів-сидів, коли раптом, як затріщить і відразу ціла колиба вогнем спалахнула. Я схопився, вискочив надвір, трохи відбіг, став під смерекою і дивлюсь, як колиба горить страшним огнем. Стояв довго, потім сів, обіперся на стрільбу й заснув. Коли чую, хтось гукає: «Михайле, го-го-го!» Прокинувся, а то пан лісничий прийшов і гукає. Привітався і каже: «Чого ж це ти, Михайле, не в колибі спиш, а під смерекою?» Я глянув, а колиба стоїть собі, як і стояла: двері відчинені, ватра погасла, посередині лежить грубий кілок, яким я двері підпирав...

Не раз бувало й таке, — продовжував Михайло, — що як рубають ліс і залишаться наніч, то прийде до ватри такий чоловік — геть оброслий шерстю, і питається: «А чи знаєте ви, що цього лісу не можна рубати?» Звичайно лісоруби кидають це місце і йдуть деінде рубати. А ось один чоловік рубав далі, не зважаючи на пересторогу того лісовика, то зрубана смерека, як падала, зачепила його гіллякою і вдарила так, що він і не тріпнувся. Тої смереки вже не брали, залишили в лісі, чоловіка поховали, але щоночі щось стогнало під нею. Недалеко колиба стояла і мусіли перенести її звідтіля, бо не можна було в ній втриматися».

Отакі байки оповідав газда Михайло. Прощаючись, обіцяв мені ще колись розповісти «файну байку» про те, як він ще парубком вівці пас на полонині.

4-го червня. Перший день Зелених Свят. Понуро — небо вкрите тяжкими хмарами. Сонце не з'являлось, вітер, холодно... Ми сиділи з дружиною вдома. По полудні нас відвідала «пані інженерова» — дружина інженера-лісника, молода й дуже енергійна жінка. Засипувала нас патріотичними фразами, мов горохом із мішка. Їй, видно, здавалося, що ми про Україну нічого не знаємо... Та найцікавіше те, що вона збирається — «як совіти прийдуть» — їхати до Сталіна (з наголосом на «і») та довести йому, що він тиран і гнобитель. Ми з дружиною сердечно сміялися з її дитячої наївності, а вона сердилась та докоряла нам, мовляв, «східні українці невідважні, все зносять мовчки», а ось вона — Сталіна не боїться...

5-го червня. Зранку туман, а вдень з'явилося сонце й трохи потепліло.

Сьогодні я відвідав кількох «зразкових» господарів. Не розумію, чому вони «зразкові»? У їхніх господарствах нічого зразкового немає, це звичайні середняцькі господарства. Був на полях, було тут й багато селян. Сьогодні ще свято і селяни в чистих білих сорочках, дехто і в новому капелюсі. Ходили, оглядали поля, багато говорили. Я розповідав їм про наші чорноземні степи та про овочеві сади Вінниччини. Селяни уважно слухали й ставили багато запитань.

Поля тут дуже бідні — деградовані лісові суглинки і, як можна судити по рослинах (тут росте багато польового хвощу — *Equisetum arvense* L.), ґрунти дуже кислі. Тільки овес може витримати на цьому ґрунті. Селяни знають, що вапнування їхніх ґрунтів може дати добрі наслідки, про це вони багато говорили.

З самого поля тут селяни не виживуть, їх виручають випаси худоби та ліс. Колись, як кажуть селяни, тут було розвинене й мисливство.

6-го червня. Сьогодні був теплий соняшний день, таких днів тут мало.

Майже цілий день я працював у »бюрі«, як тут кажуть. Звіти і підрахунки забрали в мене весь час. Найнеприємніша для мене річ — це »розбирати« оті обіжники, писані польською мовою. »Пан Влодко« дуже радіє, коли бачить, що я маю клопіт із польською мовою.

Увечорі, вже перед заходом сонця, до нашої сусідки-лікарки привезли малого, дуже гарного хлопця — років, мабуть, шість. Він якось попав під колесо воза, але колесо не переїхало його, а тільки якийсь цвях роздер йому верхню губу. Кров летить, хлопець кричить. Треба було негайно промити й зашити рану. Лікарка Ольга Шабля знову поклікала мене, щоб я тримав хлопця, хоч тим разом було кому тримати і без мене. Але виявилося, що при першій операції я був зовсім добрим асистентом і тепер мусів тримати нового пацієнта, дивитися, як цей гарний, кругловидий хлопчик кричить від нестерпного болю. В нагороду я дістав комплімент від лікарки Ольги, що з мене, мовляв, був би непоганий лікар.

Жаль було дивитися на батьків хлопчика: мати і плаче, і дякує лікарці, а батько — то посміхається, то сльози витирає. Лікарка каже, що рана не дуже велика і швидко заживе.

7-го червня. Сянік, готель »Вікторія«. 10-та година ввечорі. Минулої ночі лив сильний дощ, вшух щойно над ранком. Рано, о год. 8-ій, я поїхав підводою до Устрик Долішніх, а звідти — потягом до Сяноку на нараду »гмінних« (волосних) агрономів. Обговорювали догляд за посівами, сінозбирання, підготовку до збирання врожаю тощо. Спочатку говорив старший агроном З., а потім говорили німці. Виступав і сам »крайсляндвірт«. Дивна річ: вони ще думають збирати тут урожай?!

Поширилися вперті чутки, що німці вже покинули Рим, що англійці й американці вже висадились на побережжі Франції, що на східному фронті німці втікають, а наївний »Ганс« збирається молотити овес у Літовищах.

Найгірше — це нам, »втікачам зі східних земель«, як тут кажуть. Тяжко вгадати, що гірше: московський більшовизм, чи німецький фашизм? Пригадав я собі шекспірівського короля Ліра: втікаючи від ведмежої пащеки — потрапиш у розбурхане м'єре! І ось, що краще: втопитися чи потрапити в пащу звіра? В одній українській п'єсі є такі слова: »Вибирай, що хочеш, брате: кулю або мотузок!«

8-го червня. Тут, у готелі »Вікторія«, я познайомився з інженером-геологом, він теж наддніпрянець, але постійно живе у Львові. Це приємний чоловік, розповів мені багато цікавого; каже, що Львів — зовсім своєрідне місто, а львов'яни — це суміш українсько-польського характеру. Тепер у

Львові багато наддніпрянської інтелігенції, місто ніби віджило, але в останні тижні настроїв занепадає, бо відчувається наближення фронту.

Наша агрономічна нарада сьогодні відбувалася в приміщенні кінотеатру. Наз'їжджалося понад півсотні людей: всі добре одягнені, відгодовані, а я дуже бідний проти них. На мене дивляться з підозрою. Я пробував з деким говорити — відповідають крізь зуби, навіть знайомі не впізнають. Хотів підійти до «пана» інженера Х. — відвернувся. Боже, яке велике значення тут має одяг...

Сьогодні на нараді вже говорилось про кок-сагиз та лікарські рослини, що мають велике військове значення...

9-го червня. Літовища. В Устриках Долішніх мені пощастило здобути ще 15 центнерів люпіну. Оце зрадіють мої гасди! Вони дуже люблять люпін, кажуть, що після нього добре родить «буля».

В книгарні купив три книжки: «Лемківщина» В. Терновича, «Лікарські рослини» Велігорського і «Як вести життя» Ферстера.

В дорозі з Устрик Долішніх до Літовищ фірман розповів мені, що бачився з чоловіком, який втік із самого фронту... «Там таке бесіднують... Німці не втримаються, бо вони сі напудили англів і американів». Трохи помовчавши, додав: «А так десь, може, за місяць, тут будуть москалі».

— А ви не боїтесь москалів? — питаю.

— Що ж я маю робити? Живим у землю не полізу! Тамті, що були за австрійської війни, то ще була «байка», а ті — комуна, біда.

Після цих слів, він замовк, щось думав, було видно, що журиться. Я теж мовчав...

10-го червня. Новина. Два дні тому, як я був у Сяноці, через Літовищі переїжджали партизани, але не большевицькі, а наші — українські. Вони нікого не чіпали, їхали спокійно верхи на конях. Було з ними й кілька підвід. В делегатурі УДК німці заарештували паню К.

11-го червня. Неділя. Церква тут дерев'яна, стара, з «опасанням» — невеличким дашком навколо будівлі. Біля церкви кілька високих ялиць та молодих смерічок. Зараз же за церквою починаються поля, а за ними ліс.

Служба Божа була «співана». Православної церкви тут нема.

Нас, себто мене й дружину, запросили на обід до одного зразкового господаря. Частували смачною овечою бриндзєю та горілкою з таким зіллям, що від нього — як казав господар — голова не болить.

Наслухались стільких жалів, що їх «і в казці не сказати, і пером не описати». Всього потрібно і нічого нема: ані цвяхів, ані заліза, ані обруча до воза, ані взуття, ані одягу для «челяді», словом — нічого нема. Жито вимерзло, ячмінь не зійшов, «булю» вода знесла, сіно сусіди витовкли, ліс буревій полонив, і всім тим кривдам нема ні кінця, ні краю... Мені жаль господаря, а одночасно цікаво бачити не колгоспника, а таки справжнього селянина-приватника з усіма його турботами...

12-го червня. До нашої сусідки й землячки, лікарки Ольги Шаблі, сьогодні приїхали старі знайомі, теж утікачі з Наддніпрянщини: чоловік і жінка.

Вони розповіли цікаву історію своїх мандрів, повну найдивовижніших пригод. Нарешті їм пощастило влаштуватись у хаті одного лісника, десь кілометрів п'ятнадцять від Літовищ.

Лісник був добрим чоловіком, дав їм окрему кімнату, стайню для коней, харчі, фураж — все, що необхідне. »Ну, — думаємо, — аж ось коли відпочинемо«. Та пробули там ледве три дні, коли раптом, серед білого дня, з'явилися »товаріщі«: знищили телефон і телефонічні проводи, пограбували все, що могли, »накривши« всіх брудною московською лайкою. Наші »мандрівники« ледве ноги винесли звідти і оце прибули до Літовищ. А що далі?

14-го червня. Сьогодні, о 10-ій годині вранці, наша сусідка, лікарка Ольга Шабля, зі своїм сином і своїми земляками виїхала з Літовищ. До Сяноку поїдуть підводами, а там сядуть на потяг і — до Відня.

Їх виїзд пригнобив і мене, і мою дружину. Нам також час вибиратися у дальшу дорогу, але ж праця і злидні не дозволяють нам, покищо, рухатись із місця.

Ольга Шабля і її син Валентин були щирими й добрими друзями. Щастя їм Боже!

15-го червня. Сьогодні »Дев'ятий четвер« — у Літовищах храмове свято; мала бути якась »забава«, але пішов дощ і всі пляни змінилися, — не було нічого.

Вранці ми з дружиною були в церкві. До мене підійшов якийсь чоловік і сказав, що можу піти у вівтар і сісти на лаві, »де пани сидять«. Я відмовився, бо я не »пан«...

16-го червня. Сьогодні їздив до Устрик Долішніх за насінням і мінеральним добривом; все, що треба — привіз і це, здається, востаннє... Треба вибиратися в дорогу... далі на захід.

Рано бачив, як виїжджали з Літовищ кілька родин утікачів, що жили тут понад три місяці; вони галичани, десь з-над Збруча — »велькі панове«, як казав мені бойко. І справді, треба було бачити, як вони збиралися в дорогу, як кожну дрібницю клали на віз, навіть нічного горщика не забули! Одна »пані« довго вмоцнювалась на возі, невдоволена, що її там щось муляє чи стебло коле... А потім гукнули на фірманів і... в дорогу.

17-го червня. Цілий день працював у канцелярії: зводив до купи всі рахунки, писав звіт, — все підготовляв до повного закінчення справи. Треба поспішати...

Увечері читав Фостера »Як вести життя« — переклад з німецької мови на українську, але переклад, на мою думку, дуже невдалий, мова цілком провінційна: »ділає«, »генергічний«, »видів« і т. п. Трапляються цілі речення, побудовані так химерно, що їх тяжко зрозуміти.

Сьогодні ввечері, годину тому, я чув, як співали тут дівчата. Колись, кажуть, тут співи і танці були щовечора, а тепер — це рідкість. Війна, злидні, постійний неспокій... та дівчата, як птахи, співають завжди.

18-го червня. Неділя. Сьогодні відпочиваємо. Ходили з дружиною в ліс... На узліссі сіли на камені над потічком і слухали, як вода дзюркоче. Тут,

у лісі, серед гір, поміж зеленими ялицями вода дзюрчить інакше, ніж у степах Одещини; тут вода аж дзвонить... Було тихо, без вітру і досить тепло.

Підійшла до нас молода, гарна бойкиня:

— Слава Ісусу Христу!

— На віки слава! — відповідаємо.

— А файний наш потічок?

— Файний, дуже файний.

Бойкиня підсіла біля нас на камені й почала розповідати про те, що »газдує« сама, чоловіка до війська забрали, а вона залишилась із »дрібненими« дітьми... Оце ходила »до старини«... »Богойку, любий«...

На ній біла вишита сорочка. Вона чорнява, кругловида і, як і всі бойкині, дуже балакуча. Мені подобаються тутешні люди...

Увечорі бачив »Краківські вісті« і прочитав: »На фронтах спокій«. Той »спокій« мені дуже не подобається, треба збиратися у дорогу...

19-го червня. Устрики Долішні, 9-та година ввечорі. Сьогодні рано я виїхав підводою з Літовищ до Устрик. Ночую в УДК. Завтра о год. 5-ій вранці поїду потягом до Вільшаниці на нараду »гмінних« агрономів. Удень ходив до книгарні і познайомився з її власником О. К. Він рекомендує себе мовознавцем і робить враження культурної людини. Розговорилися... Коли я відходив, він подарував мені свої переклади з німецької мови: »Життя Рудольфа Марії Гольцанеля« Ганса Цвіндена і »Столицю Європи« Германа Бара.

20-го червня. Вільшаниця. Я зійшов з потяга о год. 6-ій вранці. Сонце вже зійшло, небо чисте, заповідається гарний день.

Фільварок — це поміщицька садиба з великим парком, озером... Великий будинок із скляною верандою, навколо будинку багато кущів рож, бузку, жасмину — справжнє »дворянське гніздо«. Власником цього маєтку був колись поляк, а тепер — німець, грубий, опецькуватий, як гоголівський Собакевич: ходить у чоботях з блискучими холявами і самозадоволено посміхається...

Нас, агрономів, тридцять осіб. Приїхав і старший агроном З. з Сяноку; він старий емігрант з Наддніпрянщини, але вчився у Празі. Симпатичний, трохи скептик і вміє часом дотепно пожартувати.

Нам пояснили, що підемо в поле, на сіножать, і будемо вчитися, як сушити сіно на »рейторах«. Пішли... йшли попід лісом, а далі між посівами... Нарешті прийшли на місце: скошене сіно лежить у валках, а по полі розставлені кілки »козлами« — оце і все.

Ми стали півколом. Молодий німець вийшов наперед і давав нам інструкції... Нічого ані нового, ані цікавого він не сказав. Як скінчив, оглянувся довкола, посміхаючись: мовляв, бачите, який я мудрий?!

Нас розділили на дві групи і до кожної групи призначено німця-інструктора (ці »інструктори«, видно, були менші »чином«, ніж той, що промовляв). Нам дали вила в руки і ми складали сіно на ті »козли«, що по-німецьки звуться »рейторами«. Працювали так до обіду. Як скінчили, німець »похвалив« нас, сказав: »Зер гуд«.

З'явився і пан «Собакевич» та повів нас на пасовисько, де паслися корови і вівці; теж нічого нового для нас, але пан «Собакевич» думав, мабуть, що це для нас якась новина. Щоправда, дехто з «панів інженерів» мило посміхався до «Собакевича» і виявляв своє «захоплення».

Нарешті вернулися до фільварку. Я був стомлений, голодний... Частували нас обідом: ячмінною кашею з маслом і ще чимсь солодким.

Оце і вся «нарада».

Тепер год. 4-та по полудні. Я сиджу на залізничній станції Вільшаниця і чекаю потяга до Сянока.

21-го червня. Сянок, готель «Вікторія». 7-ма година увечорі. Сьогодні я пробував добитися «бецуґшайну» на одяг. Був у міському уряді. Там поляки, я говорив до них по-українськи, а вони до мене по-польськи — отак «поговорили» і розійшлися з нічим...

Порадили мені піти в якесь інше «бюро»... Пішов... Там молода полька передо мною розмовляла з якимось селянином по-українськи, а коли я підійшов до неї — заговорила по-польськи. І знову: я до неї по-українськи, а вона до мене по-польськи... Так і не домовились...

В «Краківських вістях» надруковано оголошення, щоб усі письменники «зголосилися». Мені сьогодні сказали, що поет Олекса Вер-ко «зголосився» і його викликають до Кракова. Я вирішив не «зголошуватися».

На фронтах — бої!

22-го червня. Літовищі. Сьогодні цілий день ллє дощ, як з відра. Я змок у дорозі, змерз... Коли б хоч не простудитися, бо тепер не час хворіти.

До Сяноку їздив даремно, нічого ніде не здобув. Я вже не маю в що передягнутися, а моя дружина — ще гірше. Що ж будемо робити?

На полях колосяться жита, йдуть у стрілку ячмені... Вже й тут, у Літовищах, літо...

23-го червня. Сьогодні працював у своєму «бюрі». Написав кілька вказівок для сільських «агрономів», а потім — безконечні звіти та підрахунки забрали в мене багато часу.

По обіді мав кількох відвідувачів: приходили місцеві селяни — дехто в справі, а дехто й без справи... З розмов довідався, що в навколишніх лісах розвелось тепер багато диких тварин, що чинять шкоду селянам. Найбільше дошкуляють дикі свині, що цілими табунами нападають на поля і риють картоплю. «Днесь рано вигнав свиню з поросятами», — розповідав ґазда.

— А чому ж не вбили її? М'ясо з диких свиней їстівне!

— Та чим убити? Мав колись стрільбу, — забрали! А руками не злапаш! Е, якби мав чоловік чим?! У лісі цапи, як телята стрибають. Нічим го бити, хіба капкан!

— А на капкан ловлять ґазди дичину?

— Та де, от якусь дурну козу, і то зрідка!

Видно, що всі вони були добрими мисливцями і «стрільба» — це річ, про яку вони часто згадують і дуже за нею жалують.

24-го червня. Сьогодні я довідався, що тут є ще одні Устрики — Устрики Горішні, десь вони в горах, недалеко угорського кордону. Кажуть, що деякі газди з Літовищ їздять до Устрик Горішніх за якимись товарами.

Рано, о год. 6-й, був виїхав до Устрик Долішніх полагодити деякі справи в банку у зв'язку з оплатою насіння. Швидко справився і о год. 2-й по полудні вже був у Літовищах. В Устриках Долішніх зустрівся з агроном-княнином і він сказав мені, що треба збиратися у дорогу, бо всі чекають великого наступу большевиків. Деякі німці вже »змотують вудочки«.

А тепер чудова ніч! Ми з дружиною сидимо на балконі та любуємось красою місячної карпатської ночі: дерев'яна церква, ліс, струмок поміж камінням, і все це в місячному сяйві виглядає як чарівна казка.

25-го червня. Неділя. Вранці читав »Легенди старокиївські« Наталени Королевої, — цікава книжка, але хто тепер хоче читати такі речі...

Тут на луках і лісових галявах розкішно цвітуть трави і квіти: сон-трава, ромен-зілля, чебрець, а подекуди й маки та волошки... Злакові трави теж дуже добрі... Ми з дружиною нарвали великі китиці квітів. Цікаво було б зібрати гербарій та... тепер не до ботаніки.

26-го червня. Рано читав книжку Я. Курдидика »Три королі й одна дама«. Твір цікавий, я цього автора читав уперше.

По полудні була »сесія агрономів і солтисів«. Я виступав з промовою, говорив... про сіно, догляд за посівами та про інші господарські справи.

З Тупосянівської »гміни« скаржилися, що я в них не буваю... Дивні люди, вони не розуміють, що я тут »отаборився« тимчасово: ще тиждень-два і передо мною дальша невідома дорога...

27-го червня. Віє холодний, пронизливий вітер із гір, небо затягнулося хмарами. Кінчаю звіти і підрахунки... Цього року тут вимерзло багато житя, а пшениці взагалі не сіють. Зима була дуже холодна. Бідні бойки, будуть вівсяну муку та картоплю їсти... Шкода мені їх, вони добрі люди. »Маржини« теж мало їм залишилось — німці їх постійно грабують. Большевики прийдуть і заберуть останнє... Голодних легше в колгосп загнати.

28-го червня. Готуюсь їхати до Устрик Долішніх, а там сяду на потяг і до Вільшаниці: там знову нарада агрономів. Цим разом, мабуть, будемо »вчитися« возити сіно...

29-го червня. Вільшаниця. До Вільшаниці приїхав о год. 6-й увечорі. Від залізничної станції пішов пішки через гарне село: сади, городи, високий кам'яний костюл, а далі — фільварок.

Мені сказали, що буду ночувати десь аж на якомусь хуторі — це два або три кілометри від села. Мене провела молода, гарна дівчина — це в хаті її брата я буду ночувати. Ми йшли лісом, потім полем і городами. Ця місцевість у долині, тому й характер рослинності тут інший. Тут багато овочевих садів: яблуні, груші, сливи...

Нарешті хутір, він розташований під самим лісом: високий дерев'яний паркан, просторі будівлі, овочеві дерева. На подвір'ї багато худоби — все вказує на те, що тут заможне селянське господарство. Отже, власник цього

хутора — перший кандидат на »розкуркулення«, як сюди прийдуть большевики.

Познайомився з господарем: це молодий чоловік, дуже енергійний. Життєва філософія його така: »Як чоловік робить, то й має...« Про москалів говорить із страхом, він, як видно, розуміє, що від »совітів« добра не можна сподіватися. Говорив багато про землю, добрива, насіння, а потім згадав і про молодшого брата, що десь воює, але певно не знає, з ким: з москалями чи з німцями.

Потім мене повели в маленьку кімнатку спати.

30-го червня. Звечора я довго не міг заснути: неспокійні думки, як на-докучливі мухи, роєм обсіли мене... А ніч була спокійна, місячна.

Я прокинувся о 7-й годині рано, а о 9-й — вже був у фільварку. Ще нікого не було. Я ходив понад озером, заглядав до господарських будинків, говорив із »челяддю«... Нарешті, мене покликали: агрономи вже зібралися, приїхав і старший агроном З., є тут і пан »Собакевич«.

Всі гуртом пішли в поле, але недалеко. Посідали над річкою на траву, а агроном З. і »Собакевич« стояли. Агроном З. говорив нам про нові форми звіту, про лікарські рослини та кок-сагиз. Про це саме говорив і »Собакевич«, але по-німецьки. Серед агрономів було багато охочих говорити, ставили багато питань, пробували дискутувати...

1-го липня. Літовищі. Вчора о год. 6-й увечорі я приїхав додому. З Устрик Долишніх до Літовищ їхали зі мною молоді жінки і дівчата: співали, жартували, я і незчувся, як приїхав до Літовищ...

Тут невесело: всі »Фольксдойчі« поспішно виїжджають із села, а з утікачів уже нікого немає — тільки ми з дружиною залишилися. В селі метушня і заклопотаність...

2-го липня. Неділя. Сьогодні ми провели день у взірцевого господаря М. К. Моя дружина з господинею готували обід, а я »бесідував« з господарем:

— Чи правда, що в лісі є якісь духи? — запитав я.

— Авжеж, правда. Духи скрізь є, не тільки в лісі: в горах, на полонині, в господарці. Як хтось має духа, то він допомагає йому газдувати. Та коли цьому духові щось не сподобається, то він заб'є газду — газда нагло помре. Ще як я був молодим, а я з Турки походжу, то один газда в нашому селі мав »духа«. Все йому добре йшло та раптом помер: приїхав з поля, по-вечеряв, зайшов до стайні до коней і там помер. А на другий рік померла і його жінка. »Духа« можна викликати, треба стукати в порожній хаті у стовп або дошку так довго, аж »дух« обізнеться. Як обізнеться, треба йому сказати: »Хочу, щоб ти допомагав мені в господарці«. І він допоможе, все піде на руку: маржина, вівці, в полі вродить, на торзі пощастить, гроші будуть, усе буде, тільки б чортові душу віддати!

Про лісових духів господар розповів мені таке:

»Ще як я був дівчаком, пас маржину в лісі й загубив дві корови. Шукав, гукав, плакав — нема! Чую: відізналося! Я туди — нема! Знову гукаю і знову відзивається, але дивлюся — нема! Так шукав я від полудня до

вечора: чув як корови відзивалися, але знайти не міг. А коли сонце зайшло, почало темніти і я з плачем пустився додому, щось як заплеще в долоні та як зарегоче — аж луна по лісі розляглася... Зійшов я в долину і дивлюсь: корови пасуться! Таж я десять разів був у цій долині, а корів не бачив!»

Почав накрапати дощ. Нас покликали обідати... Цієї ночі ми ночували в нашого господаря — спали в stodолі на пахучому сні.

3-го липня. Сянік. Готель «Вікторія», 10-та година ввечері. Ми з дружиною радилися і вирішили, що мені треба поїхати до Кракова і там, в Українському Комітеті, довідатись, куди і як можна їхати далі. І ось я в Сяноці, а завтра поїду до Кракова.

В готелі знову зустрів знайомого геолога і він сказав мені, що у Львові паніка — сподіваються большевицького наступу... Тут, у Сяноці, також відчувається напруження: всі чогось чекають, про щось шепочуться...

4-го липня. Сьогодні вранці був в «Агробюрі», здав звіти й розрахунки: розрахувався повністю. Там мені дали листа до «Віршавтсамту» і сказали, що одержу «бецуґшайн» на одяг. Потім пішов за «бецуґшайном» і знову поляки: «Ніц нема!»

В Сяноці відчувається занепокоєння, всі говорять про «офензиву». Завтра їду до Кракова, потяг відходить о год. 11-й вранці.

Відвідав «старих знайомих» у Дубрівці Руській: приймали гостинно, про все розпитували, цікавились здоров'ям дружини. В кінці-кінців вони таки добрі люди...

В готелі знову зустрівся з геологом, він розповів мені, що у Львові йому доводилося пережити багато непримностей від галицької інтелігенції...

Перша подорож до Кракова

5-го липня. О год. 11-й вранці виїхав до Кракова. Дорога довга й нудна: читати не було що, а розмовляти не мав з ким, бо польської мови я не знаю, а на українську не відповідають... Потяг їхав швидко. Я дивився у вікно: села, ліси, руді землі... В одному місці бачив, як жінки жали серпами, — невже починаються жнива? Це ж рано! Хіба що на пісках!?

До Кракова потяг прийшов о год. 6-й увечері. Зараз же за станцією починається місто: кам'яні будинки — переважно готика, зелені мало, вулиці вузьенькі, все тут нагадує середньовіччя.

Зупиняю людей і питаюся, де Зелена вулиця, але ніхто не відповідає, або кажуть: «Не знам». Пробував по-німецьки — те ж саме!.. Аж побачив людину інтелігентного вигляду, із сивиною на скронях. Підходжу, прошу пробачення за турботу й питаюся про вулицю Зелену. Він дивиться якусь мить на мене, а потім відповідає:

— Гаваріте па-русскі?

— Говорю, — кажу.

— Советую на улице ні к кому не обращаться по-українські. Будете іметь неприємность!

Я здивувався. Помітивши моє здивування, він пояснив мені, що тут існує сильний антагонізм, що рекомендувати себе українцем дуже небезпечно.

Ми розговорилися... Про себе сказав, що він поляк, але колись був офіцером російської армії і служив в Одесі.

— В Одесі? Я ж також одесит!

Все це скінчилося тим, що новий знайомий узяв мене за лікоть і повів на вул. Зелену, навіть показав будинок УДК.

В Українському Комітеті праця вже скінчилась. Сторож дав мені адресу п. С-ка і сказав, що там можна переночувати. Це зовсім недалеко і я знайшов той будинок. У невеличкій напівтемній кімнаті застав двох гостей: вони вже «наступили на пробку», а на столі стояла пляшка, хліб і ковбаса. Позналилися: я коротко пояснив, хто я і чого приїхав... Виявилось, що один з них «пан директор», а другий «пан професор». За якийсь час прийшов ще й третій — «пан правник». Він представив себе «соборником», але зазначив, що не любить апострофа, і... почалася дискусія. «Пан професор» заявив, що він теж не розуміє, чому «бур'ян» пишеться з апострофом, а «буряк» — без апострофа? «Пан директор» почав з «історичної перспективи»: «...ще за княжих часів...» Але я був такий стомлений дорогою, що мені той апостроф був зовсім непотрібний і я швидко пішов спати.

6-го липня. Краків. О год. 10-й вранці я був в Українському Комітеті і знайшов усіх, кого треба. Довідався, що у випадку потреби можу зупинитися тут: їдальня і гуртожиток с. Тут мені також порадили не вживати на вулиці української мови, «...бо все може трапитися». Ось які «брати слов'яни!»

Зустрів старих знайомих, один із них працює вже кілька місяців. Запросив мене до себе наніч і я охоче погодився, бо 30 золотих за одну ніч панові С-кові платити не можу.

7-го липня. Сьогодні рано (о 5-й год.) я виїхав з Кракова і по полудні вже був у Сяноці.

В дорозі бачив неприємне видовище: на станції Кросно, коли потяг зупинився, німецький жандарм закував у кайдани молодого поляка. До кайданів учепив довгого ланцюга і так водив закованого по пероні, — зразок «західньої цивілізації»!

Тепер год. 10-та увечорі. Я в Дубрівці Руській у своїх колишніх знайомих; вони занепокоєні поганими чутками: кажуть, що большевики підходять до Львова.

Ночуватиму на свіжому сні в тій самій stodolі, що й три місяці тому.

8-го липня. Сянік. Готель «Вікторія», 10-та година увечорі. Думав, що сьогодні вже буду в Літовищах, але зайшов до Агробюра і потрапив на нараду — мусів залишитися. Промовляв сам крайсландвірт. Це якийсь старий дивак!.. Навколо вже все валиться, на фронтах відступають, а він — про нові пляни та інструкції. Старший агроном іронічно посміхається...

9-го липня. Я вернувся до Літовищ зовсім увечорі. Дружина чекала мене з нетерпінням. Вночі чути гарматні вибухи... В навколишніх селах большевицькі партизани з'являються вже вдень. У своїй хаті ночувати небезпечно і ми йдемо наніч до газди на сіно.

13-го липня. Вже три дні нічого не записував. Не було часу, бо готуємось до виїзду. Ще багато треба зробити, не все закінчено як слід: не розподілено повністю добрива, є ще насіння... Не від усіх кредиторів зібрано гроші, не можу ще написати остаточного звіту.

Гарматні вибухи чути все ближче й ближче. Становище напружене, завтра рано їдемо!

14-го липня. Устрики Долішні. 8-ма година ввечорі. Минула ніч була страшна. О год. 3-ій, вже над ранком, на Літовищі напала озброчена банда. Я саме не спав, було тихо — раптом перед вікном, одна за одною, спалахнули ракети. Далі: вибух і стрілянина, потім «Ура!» і наказ:

— Алексєєв, заході слева!

— Я здесь, товарищ комісар!

Тупіт багатьох ніг і знову стрілянина... Сильний вибух... наш будинок затрясся і ми з дружиною попадали на підлогу. Спалахнуло полум'я: горять сусідні будинки — молочарня і магазин із зерном. Ще кілька пострілів... брязкіт битого скла, якийсь гамір...

Нарешті все затихло. Світало... Коли вже стало зовсім ясно, до нашого будинку посходилися люди, прийшла поліція. Ми з дружиною ледве зійшли вниз по зруйнованих сходах. Наш будинок обернувся у руїну, тільки той кут, де наша кімната, стояв цілий.

— З вами був Бог! — кажуть нам люди.

Це справді чудо, бож у нашому вікні навіть шиби лишилися цілі.

Чоловік, що чергував на пошті — поранений: він стогнав і стікав кров'ю. Його поклали на віз і повезли до Устрик Долішніх, бо ближче лікаря немає. Поранено ще двох селян, їх також повезли до Устрик.

Багатьох людей большевицька банда пограбувала, пограбувала й священика — в нього забрали все, навіть ризи.

Вигуки «ура!» і стрілянина, що їх ми чули — це була атака на «постерунок» поліції. Поліція щасливо відбилась, втрат не було. Напасники мали двох ранених і забрали їх до лісу...

І чому ми цієї, вже останньої ночі, залишилися ночувати в будинку? Ми ж знали, що тут ночувати небезпечно, бож тут «гміна», пошта, телефон, — знали і залишилися! Попередніх кілька ночей ми ночували в ґазди на сні: було спокійно й нічого ніде не траплялось. Чи ж це не призначення?

Не обійшлося і без гумору. Звечора моя дружина позичила у сусідки сковороду й насмажила грибів. Ця смачна страва була призначена на сніданок і стояла на плиті. Під час вибуху впав шматок стелі й присипав сковороду. Поспішаючи в дорогу, ми про неї забули. Коли ж уже сідали на віз, щоб виїжджати з Літовищ, прибігла сусідка й наробила гвалту: «Де моя сковорода?» Я швидко кинувся шукати за сковородою і знайшов її цілу. Приніс і віддав господині. Всі почали сміятися, а ґаздиня... плакати.

Тепер ми в Устриках Долішніх і ночуємо в УДК.

15-го липня. З самого ранку чути гарматну канонаду: цей гул наближається до нас. Сьогодні ще мусів полагодити деякі справи. Кажуть, що

завтра в Устриках Долішніх відбудеться концерт Капелі бандуристів ім. Т. Шевченка під керівництвом Григорія Китастого. Якщо пощастить, то будемо на концерті, бо ж їдемо на чужину — і вже не почуємо рідної пісні.

18-го липня. Сянік. Готель Вікторія, год. 8-ма ввечері. Капеля бандуристів до Устрик Долішніх не приїхала. Там усі її чекали і готувалися належно зустрічати. В місцевому театрі сцена була прибрана портретом Т. Шевченка, вишитими рушниками, килимами, квітами.

Вчора о год. 3-ій по полудні ми виїхали з Устрик Долішніх до Сяноку. Сьогодні вже був в Агробюрі і здав усі звіти. Отже, всі свої справи закінчив, а завтра подам заяву про звільнення.

З Сяноку виїжджає багато людей, відчувається паніка.

19-го липня. Сьогодні був у крайсяндвірта з заявою про звільнення з роботи, а він порвав мою заяву і наказав вертатися до Літовиц та збирати врожай... Дурний німець!.. під ним земля горить, а він про врожай думає.

Ми з дружиною твердо вирішили завтра ж вранці о год. 11-ій їхати до Кракова — «що Бог дасть!»

Ввечері були в Дубрівці Руській і відвідали людей, що тому чотири місяці перші дали нам притулок; вони зустріли нас привітно. Про Олександра вони теж нічого не знають. Де він, і що з ним сталося?

Друга подорож до Кракова

20-го липня. Краків, 10-та година ввечері. Сьогодні о год. 11-ій рано ми з дружиною ледве втиснулися в потяг, а багато людей залишилося на пероні. Всі вагони переповнені. Цілу дорогу, повних п'ять годин, ми простояли на ногах. В Тарнові потяг довго стояв на станції; в задніх вагонах польська поліція перевіряла документи і багатьох людей викинула на перон. Наш вагон перевірити не встигли, потяг рушив — це наше щастя, нас напевно також викинули б, — ми ж бо не говоримо по-польськи. Хвалити Бога, минулося!

Тепер ми вже в гуртожитку на вулиці Зеленій, недалеко від УДК. Це школа, лавки повиносили, поставили ліжка й тут будемо спати. Людей мало. Ми з дружиною маємо сусіда — Уласа Самчука з жінкою.

Улас Самчук — письменник. Я чув про нього вперше ще в січні 1942 року, коли ми з дружиною верталися з Північного Кавказу на Україну. Потяг під'їжджав до Києва. Я завів розмову з одним киянином і він сказав мені, що з нових письменників і журналістів найпопулярніший тепер Улас Самчук. А сьогодні я мав нагоду познайомитися з ним особисто: він чоловік симпатичний, його дружина теж робить приємне враження.

21-го липня. Сьогодні під час обіду в столовій УДК я почув незвичайну новину: замах на Гітлера! Ця вістка зробила помітне враження на всіх присутніх. Сусід, що сидів біля мене при столі, сказав: «Це може потягнути за собою консеквенції». Мешканці в гуртожитку не приділяють цій події великого значення.

Ходили ми з дружиною по місту, оглянули старовинний католицький собор, — він був відчинений і ми зайшли всередину. Враження незвичайне:

готику робить камінь легким, все ніби пнеться вгору, до неба. Над собором, а особливо біля головної брами — багато голубів: цілі зграї. Ми довго милувалися цими птахами — це ж символ спокою і милосердя.

23-го липня. В сусідній кімнаті ночує молода, дуже симпатична лікарка зі Львова. Говорить багато й весело: цокотить, як перепілка. Розповідає, що Львів большевики зайняли швидко й несподівано: багато людей не встигло вирватися з міста. Про себе каже, що вона вибігла з лікарні, добігла до свого мешкання, гукнула з вулиці до господині — господиня з третього поверху спустила їй плащ і валізку, і ось так вона приїхала до Кракова.

— А як же ви вирвались із міста? Хіба було чим?

— А я прикинулась панною, що робить добре враження: залізла до якогось німака в машину і він мене привіз.

В дорозі щось трапилось із її лівим оком і тепер вона носить пов'язку.

— Що з вашими очима, пані докторе? — питають.

— Забагато кліпала до хлопців! — жартує вона, а тим часом готує примочку з якогось жовтуватого плину.

А оце тепер сказав мені п. С., що цей «Ескулап» у спідниці хоче вертатися до Львова, бо вірить, що москалі довго у Львові не будуть.

Новий сусід, добродій К., каже, що він уже з самого Києва втікає і ніде не може довго зупинитися; жартує пригадав приказку: «Від Києва до Кракова — всюди біда однакова!» Інший співбесідник додає: «Як добіжиш до Берліну, то вже не вернеш на Україну».

24-го липня. Сьогодні був в Українському Допомоговому Комітеті й розмовляв з проф. Я-ким. Виходить так, що іншого виходу нема: треба їхати до Німеччини. Всі співмешканці гуртожитку теж такої думки, тільки п. С. до Німеччини їхати не збирається; він каже, що до Райху треба їхати в останню хвилину, коли вже всі шляхи будуть відрізані.

— Що ж робити? В Кракові довго сидіти не можна?

— Їхати до Праги, до Відня, — тільки не до Райху!

Але далі п. С. признався, що і в Празі, і у Відні він має знайомих і, очевидно, надіється, що вони йому допоможуть. Ми з дружиною ніде нікого не маємо, а тому — «Поганяй до... Німеччини!»

25-го липня. Наш гуртожиток уже переповнений: щодня прибувають нові втікачі. Всі занепокоєні і один одного питає: Що ж далі робити?

Сьогодні ходили з дружиною на базар: базар великий, продуктів і товарів усяких багато, але все дуже дороге. Коли ми йшли на базар, нас попередили, щоб не розмовляти там українською мовою. При цьому розповіли про випадок, що стався два тижні тому на цьому ж базарі: молодий поляк ударив ножем дівчину-українку за те, що вона говорила по-українськи. Щоб якнайшвидше виїхати з цього Кракова — народ тут справді дуже поганий.

Сьогодні мені сказали, що завтра о год. 10-ій рано ми з дружиною одержимо скерування до «Ост арбайт лягер» у місті Гайдельберг (в Німеччині). Що ж, мусимо їхати: що Бог дасть!

(Далі буде)

РОЗДУМИ НАД ПРОЧИТАНИМ**ЗВЕНИГОРОДСЬКІ СПОГАДИ**

Лев Биковський: ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА, спогади з 1905-1912 років. Вінніпег-Денвер, 1965, стор. 48. Бібліотека «Нового Літопису», ч. 4 (відбитка з «Нового Літопису», чч. 10 і 13, 1964 р.).

Книжечка в сіренькій обгортці: «Звенигородська Комерційна Школа» Л. Биковського... Дуже цінна книжечка. Я всіх земляків, однолітків і молодших трохи, спонукую вічно, щоб писали спогади з пережитого, з різного часу нашого життя, а з років визвольних змагань особливо. Бож вмирають, як «боми», не залишивши по собі нічого, забирають до гробу неповторні скарби, не маючи навіть почуття цього одного обов'язку ще перед народом та історією — кинути жменьку зафіксованих фактів, дат, прізвищ. Для цього ані письменником, ані філософом не треба бути... За одну ніч перечитала цю книжечку. Документ для історії, матеріал для письменників, цікава, приємна й зворушлива лектура...

І знаєте, здибалася там давнього доброго знайомого — Йосипа Сидоровича... Єдиний чоловік, з яким мій батько був на «ти». Він мав вищу лісову освіту і взагалі був освіченим. Був одружений з Броніславою Жолобницькою (Жлобнічка), — «Бронцею», тихою працюютою жінкою, відданою дітям і йому. Батько її, Владислав Жлобніцкі, був освіченим лісником і лісничим, а мати її була німкою. Брат Чеслав також був лісничим. Отже, родина лісничих, що служила у Потоцького Константина (а потім Францішка) в Теплицько-Ситківцькім ключі (27 сіл!).

Старі мешкали в Бубнівці, біля Гайсина, а Чеслав у Мочілці. Сидоровичі мали три доньки: найстарша Зося (портрет батька), молодша Марія, а третьої ім'я не пам'ятаю. Мав Сидорович ще й сінка Андрія, який малим помер... Сидорович не був родом із Польщі, був чистокровним українцем, але не скажу, з яких околиць нашої землі. Та й прізвище Сидорович — чисто українське; Сидір по-польськи — Ізидор. Мав суто українську щиро-демократичну вдачу, яка ляхів вражала («дзівак» — чудило). Ходив звичайно у свиті, спав на сіні з «жозаками» (гайовими), абнегат в одежі. А знаєте, як одружився? Бувши лісничим у Потоцького десь біля Бубнівки, ще парубком, харчувався у старих Жолобницьких. Звичайно їв у кухні, не любив кімнатного комфорту. Бронця, панночка років 18-20, подавала йому обід (у кухні).

— Чому не женитесь? — одного разу запитала його.

— А ви підете за мене? — відповів він.

— Піду.

Ось так і поженились.

У моїм «Далекім світі» (Буенос-Айрес, 1955) я згадую і про Сидоровича. Сидоровичі з моїм батьком приятелювали. Отже, оця книжечка розворушила в мені такі спогади, за що я вдячна авторові...

Філадельфія, 8 березня 1966 р.

Галина ЖУРБА

*

Добре зробив Лев Ю. Биковський, опублікувавши свої спогади про перебування у Звенигородській комерційній школі впродовж 1905-1912 років. Таким способом він «увіковічив» школу, показавши її роль у підготовці своїх вихованців до участі в процесі нашого національно-державного відродження. Небагато середніх шкіл в колишній Російській імперії (в тому й в Україні) мали таке щастя.

Дякуючи за тепло, яким автор обдарував у своїх спогадах і мою скромну особу, хотів би я, у свою чергу, дещо сказати до цієї теми. Тому дозволю собі подати тут жмут доповнень і уточнень (мірою моєї пам'яті) до подій і осіб, що про них пише автор. Буду йти за сторінками.

Стор. 8. В'язлов, Андрій Григорович — був членом «Піклувальної Ради» школи. До цієї Ради належали також: Микола Павлович Преснухин, повітовий маршалок, Микола Пантелеймонович Пахлов, Давид Мойсейович Гурович. Коли В'язлов був обраний до І-ої Державної Думи, то приходив до школи прощатися. Фотографувався з нами — учнями. Поцілувався з учителем Рабіновичем і заявив, що через нього передає поцілунок кожному учневі (це не дуже нам, учням, смакувало, бо — мабуть — автор споминів пригадує собі, яка пика була в Рабіновича).

Стор. 9. Дм. Миколайович Сумцов викладав також і хемію та керував лабораторними вправами. В Сумцових калікою був тільки син Микола. Мав спаралізовані обидві ноги. Думаю, що це була хвороба, яка тепер звється «поліо». Його донька, Оля, була цілком здоровою, ще й красунею. Характеристична риса: вона писала такими ж «каракулами», як і її батько Дм. Сумцов. Я працював згодом із нею в Українбанку в Харкові.

Німець Яків Мартинович von Lidax (мені пояснили, що це чисто латиське прізвище, означає — щука).

Станіслав Антонович Кюзен (Cusen d'Aubonne).

Стор. 10. Математику спочатку викладав Павло Іванович Кас'яненко, родом із Черкас (син звичайного грабаря). Він мав недорозвинену праву руку, але орудував нею краще, ніж інший циркуляром. Писав на шкільній дошці такі кола, що учні аж захоплювалися. Математику знав досконало (мав диплом першого ступеня), але не терпів ліберальних порядків у школі. Кінець-кінцем посварився на цьому тлі з директором і, не добувши шкільного року (десь у березні), виїхав до Житомира, до гімназії, де йому, як він перед виїздом хвалився, атмосфера більше подобається. Його заступив Йосип Миколович Арел.

Малювання і письмо спочатку викладав Іван Семенович Макущенко (син селянина з освітаною Т. Шевченком Лісянки), людина високоосвічена. Але пробув він лиш один рік і переселився до Києва, де викладав у художній школі. Як артист-маляр вславився своїми картинами. Його ставили поруч із Пимоненком. Макущенко заступив Іван Петрович Ємельянцев, з багатой родини Глухівських старовірів.

Управитель канцелярії — Ісаак Васильович Оболонський, крім співу викладав ще в перших чотирьох клясах дисципліни, для яких бракувало, тимчасово, викладачів.

Вчителем історії був Михайло Іванович Весельков, а не Вісельніков.

Стор. 24. Автор зі своїм дядьком їхали через села — Хлипнівку, Майда-нівку, Моринці, Кирилівку. Будища — це був маєток полковника Василя Васильовича Енгельгардта, Шевченкового «пана».

Стор. 25. Село Лозоватка — це один із фільварків баронеси Варвари Григорівни Врангель. Видавши доньку заміж за князя Куракіна, баронеса передала, як «придане», сім чи вісім фільварків: Козацьке (там, крім фільварку, була головна контора, велика гуральня і палац-резиденція баронеси), Топільно, Стецівку, Ново-Єгоріївку, Іскрине, Журавку, Лозоватку.

Стор. 46. Володимир Єфімов працював у кооперативних організаціях Полтави, пізніше — Києва і Харкова. За участь у війську УНР був заарештований у жовтні 1932 року. Майже рік просидів у тюрмі, на Холодній горі. Коли одного разу Єфімова привели з допиту в слідчого ГПУ до його камери в тюрмі, він нагло помер (був отруєний), не доставши ніякої медичної допомоги. Це сталося якраз перед «жовтневим святом». 6-го листопада від його дружини в тюрмі ще прийняли «передачу», але 10-го листопада її викликали до начальника тюрми, повернули «передачу» і повідомили про смерть чоловіка. Одночасно з тим сказали, що цієї ж ночі, о 10-й годині, його повезуть на цвинтар ховати. О год. 9-й дружина Єфімова, її сестра, брат, тітка і близький товариш (В. Д.) вже чекали біля воріт тюрми. Довго довелося чекати, врешті ворота тюрми відчинились і на «лінійці» вивезли труну в супроводі двох кримінальних в'язнів. На другій «лінійці» їхало троє чекістів. На цвинтарі ями не було. З дозволу чекістів із труни знято віко і група близьких, оточивши труну, простояла над мертвим, поки викопано яму. Дружині Єфімова дали посвідку, що він помер від виразки в шлунку.

З Павлом Височанським я до останнього часу перебування у Харкові був у близьких, приятельських стосунках. Куди нас доля не кидала, — ми ніколи не втрачали між собою зв'язків. Нас єднала школа (середня і вища) та праця. На його честь я і сина свого охрестив Павлом. Останній лист, що його я одержав від Височанського, датований 9-им вереснем 1941 року, з «Карсак-Паю», Карагандинської області. Відбувши п'ять років заслання в Саратові, куди він попав як професор Київського Кооперативного Інституту (тут йому було дозволено працювати в Облфінвідділі), Височанський став керівником відділу у мідяних копальнях у вищезгаданому «Карсак-Паї».

Як тільки Височанського заарештовано, його жінка Дуся (Євдокія Прокопівна), мати двох доньок — Наталки і Галини, негайно повідомила відповідні установи, що вона порвала з своїм чоловіком і більше до нього не признається. Невдовзі вона зійшлася з якимсь партійцем і навіть сама вступила до компартії. Павло з огірченням писав мені: «Мене Дуся проміняла на галіфе. Я міг би це зрозуміти, якби цей крок був ідейний. Але тут має місце тільки кар'єра». Всі свої зароблені гроші він пересилав

донькам. Дуже тішився, що Наталка (старша) вже студіювала в Московському авіоінституті. »За це — писав він — я готовий страждати ще гірше«.

Володимир Дубів, ще як студент Київського Кооперативного Інституту, працював статистом у земствах — Чернігівському і Київському, а з лютого 1915 року, на заклик Б. М. Мартоса, що був у той час інспектором кооперації при Полтавському губ. земстві, переключився, разом із своїми товаришами (М. Ковалевським, П. Височанським, Є. Филиповичем, О. Самойловичем і П. Головченком) на працю в кооперації. З кооперацією був пов'язаний аж до серпня 1943 року, коли виїхав на еміграцію. Працював як інструктор-організатор, або на виборних посадах, у складі управ кооперативних союзів. Не поривав з кооперацією навіть у 1917-1920 роках, коли був мировим суддею на Миргородщині. Був, крім того, »гласним« і членом президії, секретарем, Полтавської Міської Думи (посада гонорова) і »гласним« Полтавського Губерніяльного Земського Зібрання. На еміграції — вчитель »Рідної Школи« і журналіст.

З-поміж учнів Звенигородської Комерційної Школи пригадую таких тодішніх наших товаришів:

Панаса Шевця, що був сином селянина із села Володимирівки на Звенигородщині (чомусь по-вуличному звали це село — Сосова). Батько купив йому бідарку і він щоранку їздив до школи (8 верст), а після навчання — додому, і так рік-у-рік. Мав неприємності, залишився у 7-ій класі на другий рік, але школи не покинув і, закінчивши, подався до Київського Кооперативного Інституту, який також закінчив. Фінансову проблему практично розв'язав таким способом, що одружився з панною Бучинською, донькою економа в мастку графині Браніцької в селі Тарасівці (5 верст від »Сосової«).

Слід ще згадати Йосипа Дяченка. Він добре учився, але — будиши сиротою — мав на своїх плечах утримання матері, сестри та меншого брата і мусів науку залишити.

Застерігаюсь, своїми завваженнями я не знецінюю спогадів Л. Биковського про події і людей з-перед 50-60 літ. Після їх доповнення і виправлення мови, варто ці спогади перевидати.

Вкторія (Австралія), 15. 8. 1965.

Володимир ДУБІВ

*

Спогади Л. Биковського прочитав з цікавістю. Вони розворушили і в мені спогади далекого »Лозоватського« минулого. Пригадалися юнацькі роки, безтурботне життя в селі, праця в »Просвіті«, коли я був бібліотекарем і під керівництвом автора »Спогадів« упорядковував бібліотеку за новою децимальною класифікацією. Пригадав також і свою першу подорож до Києва влітку 1921 року, разом із старшим братом Павлом, Л. Биковським і Мехтодом Білорусом... Здається, ніби це було не так ще давно, хоч з того часу вже минуло понад сорок років.

Хочу подати свої зауваження до праці Л. Биковського, як фактичного так і мовно-стилістичного порядку, зверну увагу також на деякі друкарські помилки. Може, це придасться авторові, якщо буде друкувати свої спогади вдруге...

Перш за все Л. Биковський припустив фактичну помилку на стор. 27-ій, де він пише про батька і моїх братів, які — нібито — дали йому прочуханку, коли він назвав їх «мазепинцями». Це могли бути не мої брати, а лише старші кузени (Микола і Євген), теж Филиповичі. Вони на літо приїжджали до с. Лозоватки, де їх мати вчителювала, а дід (о. Іван Гордієвський) був священиком. Батько мій (о. П. Филипович) з родиною переїхав до Лозоватки щойно влітку 1918 року, після смерти діда. (Спогади ж стосуються до періоду 1905-1912 років).

На стор. 9-ій автор пише, що в Комерційній Школі викладав історію загального і російського письменства Юрій Вовк (Волков), син проф. Хв. Вовка. Не можу авторові не вірити, але хочу сказати ось що. В 1921 році я вступив до агрономічної школи в с. Козацькому. Там у той час жила родина проф. Хв. Вовка: дружина, дочка Галина і син Юрко, якому в той час могло бути не більше як 20-25 років. Він був якийсь трохи «пришелепуватий», хоч мати і сестра сподівалися, що він буде другим Менделєєвим... Може, проф. Хв. Вовк був одружений двічі і це була його друга родина?*

Тепер перейду до зауважень мовно-стилістичного порядку. Дуже шкода, що автор у своїх спогадах не подбав як слід про чистоту мови. Буду йти за сторінками:

Стор. 4. Автор пише, що в двоповерховому будинку школи було 4 класи, два коритарі, *сіни*... Гадаю, що «сіни» можуть бути лише в селянській хаті. Далі, на тій же сторінці: «...Школа мала *поводження*». Як школа може мати «поводження»? Очевидно, автор мав на увазі добру її славу чи репутацію.

Стор. 5. «...Було мешкання для директора, *«возьних»*... Що це за «возні»? Я дивився у словник Грінченка, але такого слова не знайшов. Недобре сказано й далі про будинок школи, що був *«вадливо»* поставлений.

Стор. 6. Тут трапилась, очевидно, друкарська помилка, коли автор пише про екскурсію «на млин, бровар, гарбарню»... Треба ж писати — броварню.

Стор. 7. Внизу надруковано: «...По своєму політичному наставленні був...» Правильно буде — «За своїм політичним наставленням».

Стор. 13. Вгорі надруковано: «По своєму віку», замість — «За своїм віком».

*). Справді, проф. Хв. Вовк був одружений двічі. Від першої дружини він мав двох синів: Володимира і Юрія. Володимир не хотів учитися і залишився економістом по фільварках. Одружився з незвичайно здібною і талановитою сільською дівчиною — Анною Прокофіївною, про яку мова в брошурі. Вона народила йому двох синів, також талановитих.

Другий син проф. Хв. Вовка, Юрій, закінчив історико-філ. факультет і в 1905-1912 роках був учителем словесности у Звенигородській Комерційній Школі, мав тоді біля 35 років.

Перед тим проф. Хв. Вовк, як революціонер, емігрував до Франції і жив у Парижі. Там одружився з французькою жидівкою, інтелігентною людиною, з якою Шан. Рецензент познайомився у 1921 році в с. Козацькому. Після 1905 року проф. Хв. Вовк вернувся до Петрограду із своєю другою дружиною та двома дітьми: Галиною і (знову) Юрком. Цей другий Юрко в той час справді був «пришелепуватий», але згодом він умово вирівнявся та скінчив відповідні школи. Дружина Хв. Вовка померла, а діти залишилися у Німеччині. Юрко працює. — Пояснення Л. Б. — автора «Споминів».

Стор. 14. Внизу: »З року на рік вакаційні враження потужніли, і я сприймав їх більш свідомо«... Це речення треба б було переробити (адже враження не можуть потужніти!).

Стор. 15. Вгорі: »...але й печливий догляд«. Що це за слово »печливий«? — я не знайшов його ніде в словнику. Може, автор мав на увазі »пильний«?!

Стор. 18 і далі. Автор пише, що ліс був поділений на мисливські »ревіри«. Чому весь час уживати німецьке слово, замість українського »ділянка« (чи діляниця)?

Стор. 19. Признаюсь відверто, не подобалось мені тут одне місце, а саме: автор пише, що »ми (себто його родина) не могли спожити всіх зайців і посилали частину їх, як хабарі, урядовцям і деяким вчителям гімназії і комерційної школи в Звенигородці«, і що в ті часи *єдиною порядною людиною* був лише директор школи, який відмовлявся. Виходить, що коли не всі, то більшість учителів, як гімназії так і комерційної школи, були люди непорядні, хабарники! Чи не багато на їх адресу? Я б на місці автора взагалі про »хабарі« не писав. Не є почесним їх і приймати, і давати...

Стор. 24. Стор. 24. Що означає слово »клепсидра«? Чи не ліпше було б замінити його якимсь загально-зрозумілим?

Стор. 27. Внизу автор пише про велику вільхівську цукроварню графа Потоцького, »де я народився«. Невже автор народився в цукроварні?

Стор. 31. Вгорі: »...його сестра *провдалася*«... Як це слово розуміти? Може, автор мав на увазі — »віддалася«? І далі друкарська помилка: »суперничав«, замість »суперничає«, але краще було б — конкурував чи змагався.

Стор. 37 і 40. Друкарські помилки: замість »на скирту« надруковано »на стирту«, замість »парапсихології« надруковано »параспсихології«. А внизу (стор. 40): »Я *вмовив* у неї...« Очевидно, автор мав на увазі: »Я переконав її в тому, що вона... і т. д.

Подав я ці зауваження не для того, щоб »навести сувору критику«, а по-товариському, може вони якоюсь мірою будуть використані для другого видання цієї цінної праці Л. Биковського.

Міннеаполіс (США), 24. 4. 1965 р.

Олександр ФИЛИПОВИЧ

*

Слід дякувати авторові за його »Спогади« про »Звенигородську Комерційну Школу«. Я одразу ж прочитав книжку. Шкода-шкода, що спогади Биковського не друкуються послідовно в якомусь одному журналі з окремою відбиткою. Але ліпше так, ніж ніяк.

Варто щоб автор у своїх спогадах написав був більше про Вільне Козацтво. Тепер та сама організація, що видає-редагує Українську Радянську Енциклопедію в Києві, підготовляє монументальну багатотомову історію міст і сіл України. Напевно, там буде багато про Звенигородщину, але напевно не буде про Вільне Козацтво, яке вперше виникло на Звенигородщині. Не буде про перебіг Української Національної Революції.

Полковника Павловського я знаю з переказів. Мій брат, Тодось Лавриненко, був у нього старшиною аж до 1920 року (або — 1921). Тодось брав участь у звільненні Звенигородщини від німців, які там, перед тим, вже

вели його на розстріл. Тоді із Звенигородщини в Хижинці були привели на утримання 80 полонених німців. Потім полк Павловського провадив бої з большевицькими окупантами. Тоді в ньому суддею був кобзар Антін Петюх із Медвина. Коли загрожений полк, десь 1920 року, втікав, большевики-москалі піймали сліпого Петюха з бандурою і зарубали. Про Павловського йшла слава на Звенигородщині, бо він продовжував боротьбу і після окупації України російською червоною армією. Військові з Української армії повинні б його знати, бо він підлягав команді Армії УНР.

Між іншим, існують у давніших радянських, московських істпартовських журналах статті про «банди» і Вільне Козацтво на Звенигородщині, про повстання, про німців тощо. Я читав їх і, може, навіть включив їх у мою бібліографію 1917-1953 років.

Нью-Йорк, 3. IV. 1965

Юрій ЛАВРИНЕНКО

Увага!

НОВЕ ВИДАННЯ

Увага!

Роки тотального терору в ССРСР, а зокрема в УССР, увійшли в історію під назвою Єжовщини.

З нагоди 30-річчя тієї кривавої доби (1937-1967) Українська Видавнича Спілка в Лондоні (УВС) вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників-рабів, виданням двотомової документальної повісти О. Звичайної та М. Млакового під назвою

»ВРОГ НАРОДУ«

Це широко розгорнене полотно і щодо часу, і щодо просторів (Україна, Сибір, Далека Північ ССРСР, советська «воля», в'язниці, етапи морями й суходолом і... Колима — планета див), і щодо кількості рельєфно змальованих дієвих осіб, які вирвалися живими з тогочасної дійсності. Хоч зміст твору не з веселих, але «споживається» він легко, бо побудовано його за принципом кінофільму.

На Великому Конкурсі Українських Політв'язнів у Німеччині в 1948 р. перший скорочений варіант цієї повісти дістав 1-шу премію. Сучасний варіант має 939 стор. малої вісімки в обох томах, вінyeti роботи мистця М. Дмитренка.

Ціна — по 5 дол. за кожний том у США та Канаді; в Австралії по 4 дол.; у Великобританії — по 1 ф. 5 ш.; а в інших країнах — рівновартість англійського фунта.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200, Liverpool Road,
London, N.1.
Great Britain.

ХРОНІКА

3 українського життя в діаспорі

* *Світовий Конгрес Українців*. В днях 20-го і 21-го січня ц. р. в Нью-Йорку відбулася VIII сесія членів Пан-Американської Української Конференції (ПАУК), на якій вирішено, що Світовий Конгрес Вільних Українців відбудеться 16-19 листопада 1967 року в Нью-Йорку. Схвалено також Маніфест про скликання Світового Конгресу Вільних Українців.

* *Літні Курси Українознавства в 1967 році*. Український Вільний Університет (УВУ) оголосив, що від 18-го липня до 12-го серпня ц. р. в Мюнхені (Німеччина) відбудуться Літні Курси Українознавства. Курси призначені для студентів і студенток європейських та позаєвропейських високих шкіл. У програму входять два паралельні цикли викладів. Головною темою одного циклу буде: «Ідея особовості й свободи в підсоветській дійсності та у вільному світі», а в другому циклі виклади будуть присвячені головним ділянкам українознавства, зокрема історії та географії України, історії української літератури, музики й мистецтва, українській філософії й педагогіці та деяким державно-політичним, економічним і соціальним проблемам сучасної України.

Оплата за літні курси — 100 нім. марок (30 ам. доларів). Менш забезпечені студенти і студентки, які бажають узяти участь у літніх курсах УВУ, повинні надіслати свої зголошення на адресу:

Ukrainische Freie Universität,
8 München 27, Laplacestr. 24,
Germany.

Одночасно йдуть також вписи на літній семестр УВУ, який триватиме від 3-го липня до 31-го серпня ц. р. Заяви про прийняття на студії приймають деканати факультетів до 20-го квітня ц. р.

* *Урочисті відзначення роковин історичних актів України*. У січні ц. р. українці в країнах вільного світу, напередодні 50-их роковин проголошення IV універсалом Української держави, масово відзначили історичні акти, проголошені 22 січня 1918-го і 1919-го років. Відзначено ці акти також в американському Сенаті та в Палаті репрезентантів. 23-го січня ц. р. на початку сесії Сенату США о. Константин Бердар провів молитву, прохаючи Бога дати волю Україні. 25-го січня ц. р. в Палаті репрезентантів Конгресу США таку ж молитву провів о. Т. О. Форостій.

* *Крайовий з'їзд СУМ-у у Великій Британії*. 28-го і 29-го січня ц. р. в Ноттінгемі відбувся Крайовий з'їзд Спільки Української Молоді у Великій Британії. Нову Крайову управу СУМ-у обрано в такому складі: Я. Деремєнда — голова, М. Гринюк, В. Капустинський, Б. Марченко, М. Джус, П. Маслій, А. Ластовецька, В. Циктор, Я. Фатерига, В. Карпинець, М. Волчанська, Б. Рогач, д-р С. М. Фостун, Люба Марків, І. Іванчюра, О. Довбуш, І. Федечко, І. Овчарик, О. Шляхетко, В. Нагайло — члени. Контрольну Комісію очолив інж. В. Олеськів, а Товариський суд — С. Шмондрак.

На з'їзді схвалено окрему резолюцію до британського уряду з при-

воду приїзду до Великої Британії Косигіна та цілий ряд інших загальних постанов, що зв'язані з діяльністю і планами СУМ-у.

* *Виставка картин в галерії «Ми і Світ»*. Від 15-го до 28-го січня ц. р. в Торонтській галерії «Ми і Світ» відбулася виставка картин і скульптур членів Української Співки Образотворчих Мистців (Торонтський відділ), в якій узяли участь: М. Відняк, В. Курилик, М. Кравців, Д. Ємець, М. Левицький, Кудрик-Навроцька, Г. Новаківська, М. Стиранка, П. Сидоренко, Ю. Теліжин, Шумська-Мороз і А. Струвер.

* *Виставка творів Я. Гніздовського*. Студентське Товариство «Альфа-Омега» при Манітобському університеті у Вінніпезі (Канада) влаштувало в днях від 26-го лютого до 4-го березня ц. р. мистецьку виставку відомого мистця-графіка Якова Гніздовського.

* *Л. Молодожанин — членом Канадської Академії Мистецтв*. Скульптор Лєв Молодожанин, автор пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні, прийнятий у члени Королівської Канадської Академії Мистецтв. Це перший і єдиний досі українець, що став членом цієї Академії.

* *«Історія України» М. Антоновича*. Видавництво Української Вільної Академії Наук у Канаді видало «Історію України» М. Антоновича в чотирьох томах.

* *Новий курс україністики в Пенсільванському університеті*. Почавши з наступного 1967-68 академічного року, Пенсільванський університет (США) поширить студії україністики новим вищим курсом — «Читання українських текстів». Це двосеместровий курс, по три кредити на семестр, темою якого буде

насвітлення текстів усіх діб української літератури, включно з новітньою. Викладатиме цей курс проф. д-р *Наталя Пазуняк*, яка цього року провадить вищий курс української мови.

* *Філядельфійський відділ ОМУА відзначив своє 15-тиліття*. Філядельфійський Відділ Об'єднання Мистців Українців в Америці відзначив 15-тиліття своєї діяльності мистецькою виставкою творів своїх членів. Виставка відбулася в «Мистецькій Студії» у Філядельфії від 21-го січня до 12-го лютого ц. р. На виставці показано 60 найкращих творів 13-ох мистців, а саме: *Петра Андрусева, Романа Василюшина-Гармаша, Михайла Дмитренка, Василя Дорошенка, Христини Зелінської, Софії Зубар, Марка Зубаря, Петра Капшученка, Артемія Кирилюка, Роксоляни Лучаковської-Армстронг, Петра Мегики, Степана Рожка і Наталії Стефанів*.

* *XX-ті Загальні Збори УАТ*. 20-го січня ц. р. в Парижі відбулися ювілейні XX-ті Загальні Збори Українського Академічного Товариства. Після звітів, дискусії і доповіді, обрано нову Управу Товариства в такому складі: д-р *А. Вирста* — голова, проф. *О. Кульчицький* і інж. *Маслов* — заступники голови, інж. *А. Жуковський* — генеральний секретар, інж. *О. Мельникович* — скарбник, пані *Л. Вітошинська* і д-р *К. Митрович* — члени. Контрольну Комісію очолив проф. д-р *Володимир Янів*.

* *Проф. О. Андрушків — членом Нью-йоркської Академії Наук*. Нью-йоркська Академія Наук іменувала проф. д-ра *Осипа Андрушкова*, відомого українського науковця, своїм дійсним членом. Проф. *О. Андрушків* народився 1906 року, є дійсним

членом НТШ у США (заступником голови НТШ) та активним членом його Математично-лікарсько-природописної секції. Працює як професор і голова математичного департаменту в Сітон-Голському університеті в Ньюарку, є автором багатьох праць з ділянки математики.

* *Крайовий з'їзд СУМ-у Канади.* В днях 4-го і 5-го лютого ц. р. в Торонті відбувся Крайовий з'їзд Спілки Української Молоді в Канаді. На з'їзді взяло участь понад 80 делегатів від усіх осередків та відділів юнацтва. Було теж багато гостей, між ними — визначних громадсько-політичних діячів. Після звітів, дискусії і панелю на тему: «Яким повинен бути виховник-дорадник дру-

жинників СУМ-у», схвалено також відповідні резолюції. Крайову управу СУМ-у в Канаді очолив м'р Т. Буйняк.

* *Комітет для відзначення 60-тиліття Г. Китастого.* В Чикаго (США) створено Громадський комітет для відзначення 60-тиліття з дня народження визначного українського бандуриста й композитора Григорія Китастого. Комітет запланував великий концерт на 17 квітня ц. р., в програму якого входитимуть тільки твори Г. Китастого. Підготує також пропам'ятну книгу, в якій, крім біографічних даних, будуть відомості про творчий шлях Г. Китастого та список його творів.

Увага, Читачі!

Вже появилася в продажі дуже цінна праця

д-ра Д. ДОНЦОВА

НАЦІОНАЛІЗМ

третє видання, справлене автором.

Книга ця вперше появилася 30 років тому (Львів-Жовква, 1926) і мала величезний вплив на формування ідей українського націоналізму, який витворив новий тип українця — борця за українську державність, і пірвав цілий український народ до боротьби за волю.

Книгу перевидано заходами Української Видавничої Спілки в Лондоні (Велика Британія) при співучасті Ліги Визволення України в Торонті (Канада).

Сьогодні, коли «Націоналізм» Д. Донцова не менш актуальний ніж 30 років тому, пропонуємо його найширшим колам українського суспільства.

Ціна примірника в м'якій оправі — 18/- або \$3.50.

Ціна примірника в твердій оправі — £1. 5.0 або \$4.50.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Road,
London, N.1.
Great Britain

В поневоленій Україні

* *Пленум ЦК КПУ.* 23-го січня ц. р. в Києві відбувся пленум Центрального Комітету КПУ, на якому обговорено питання «Про підготовку до 50-річчя великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя встановлення радянської влади в Україні». Головну доповідь і заключне слово виголосив П. Шелест. На цьому ж пленумі обрано членом політбюро ЦК КПУ і секретарем ЦК КПУ І. К. Лутака, дотеперішнього першого секретаря Кримського обкому партії.

У своїй промові Шелест намагався розмаїтими барвами прикрасити і залакувати сіру дійсність в Україні — виправдати таким способом 50-тирічне панування Москви в Україні та її знущання над українським народом, а одночасно «надхнути» армію большевицьких погоничів до гучного-бучного відзначення «ювілею». Хвалився він, що «тепер Україна за 8 днів випускає стільки промислової продукції, скільки випускала в до-революційному 1913 році». Цікаво, чому не пішов ще далі в минуле і не порівняв випуск промислової продукції в Україні, напр., з 1913 роком, таке ж порівняння вийшло б ще блискучіше. «Українська РСР — говорив він — займає тепер перше місце в Європі у виробництві чавуну, сталі, прокату, видобутку природного газу і залізної руди, випуску магістральних тепловозів... Тепер більше тисячі найменувань продукції, що виробляється на Україні, експортується до 81 країни світу». Але, що з того має український народ, коли всією продукцією розпоряджає Москва через т. зв. союзні

і союзно-республіканські міністерства?

Шелест пробував приголомшити всіх цифрами, цифрами... Наприклад: «За роки радянської влади — говорив він — на Україні видано 234 тисячі назв книг, тиражем 3 мільярди 157 мільйонів примірників. Тепер випускається 2 608 газет і журналів, з них 2 200 українською мовою. Разовий тираж всіх періодичних видань становить понад 20 мільйонів примірників». Це, так би кажучи, «валова продукція», але яка вартість цієї продукції? Чи справді це були «книги», а чи мізерні брошури про «творчість» Леніна, Сталіна, Хрущова і т. п.? Скільки з тих «книг» справді мають якусь вартість, скільки з них було українських? Чому він об'єднав в одну цифру всі газети і журнали? Очевидно тому, щоб замаскувати, що більшість цих журналів виходило і виходить російською мовою, а більшість цих україномовних «газет» — це мізерні колгоспні й радгоспні «багатотиражки», тоді як більшість газет в Україні московською мовою є обласними, міськими і районними газетами. Ще смішніше виглядає ось таке твердження Шелеста: «В користуванні населення є понад 8 мільйонів радіоточок і понад 10 мільйонів радіоприймачів та телевізорів». Адже ті «радіоточки» — це звичайні голосники, що цілий день передають з колгоспного двору «Голос Москви». Такою «модерною технікою» можна хіба стидатися, а не хвалитися. Крім цього, як можна змішати радіоприймачі з телевізорами?

Мабуть уперше Шелест подав цифру цивільних втрат в Україні під час другої світової війни: «Тільки в нашій республіці фашисти замучили 4 мільйони 500 тисяч чоловік мирного населення, знищили сотні міст і тисячі сіл» — заявив він. До цієї цифри треба додати біля 2,5 мільйона втрат на воєнних фронтах, про які Шелест чомусь не згадав.

Не забув Шелест і «українських буржуазних націоналістів»: «До 50-річчя жовтня — казав він — по своєму готуються і наші запеклі вороги — імперіялісти та їх лакеї — українські буржуазні націоналісти. Вони все роблять, щоб принизити історичне значення Жовтневої революції, дискредитувати успіхи комуністичного будівництва в нашій країні, підірвати віру народів в ідеї марксизму-ленінізму».

Хоч як Шелест намагається розмалювати рожеву картину «господарського розвитку» в Україні, все ж таки мусів згадати, що «ряд промислових підприємств не виконав планів і не додав значної кількості продукції» в минулому році. Вінницька, Житомирська, Львівська, Харківська області не виконали плану заготівель цукрових буряків. «В багатьох господарствах і навіть районах було ослаблено увагу до вирощування цієї культури, порушувалися правила агротехніки». Також «деякі керівники господарств і районів» послабили увагу «до піднесення громадського тваринництва». «На окремих фермах не вистачає працівників, корми своєчасно не підвозяться, надії знизились».

Працівникам культури в Україні Шелест також дав «вказівки»: вони мають «відобразити в художніх творах нашу (читай: советську) героїч-

ну епоху, оспівувати велич подвигу радянського народу — будівника комунізму»; виявилось також, що працівники культури в Україні «ще в значному боргу перед нашим сучасником» (себто, перед комуністичною партією), тому партійні й урядові органи повинні «більш активно впливати на тематику нових творів».

Січневий пленум ЦК КПУ схвалив постанови, в яких, між іншим, говориться про потребу «давати рішучу відсіч ідеологічним диверсіям імперіялістів та їх агентурі — українським буржуазним націоналістам».

* *Чекістський упир хвалиться.* В газеті «Молодь України», завданням якої є ломати душі української молоді, надруковано в трьох числах (з 14, 15 і 17 січня ц. р.) оповідання якогось Дмитра Криниці п. з. «Чекіст». В цьому оповіданні прославляється полковника контррозвідки Арсена Григоровича Костенка за його яничарську службу Москві та заслуги в поборюванні українського націоналістичного підпілля.

Почав він свою чекістську службу ще в роки революції, коли йому було тільки 20 літ, але найтяжчим випробуванням, як пише автор, був його «двобій з націоналістичним підпіллям на Станиславщині». Вперше зустрівся Костенко з УПА в Карпатах, коли він — уже по війні — їхав поїздом з Рахова до Станиславова. Десь у половині дороги «з-за дерев по вікнах вагонів ударили автомати. Затріщали шибки, сліпі кулі били по людях...» Нібито наслідком цього Костенка призначили «начальником відділу боротьби з бандитизмом чекістського управління колишньої Станиславівської області». Автор пише, що в ті часи в Карпатах було неспокійно, бо «недобитки розгромлених націоналістич-

них банд... чинили шалений опір», мовляв, «вдавались до терористичних прийомів боротьби: по-звірячому вбивали місцевих активістів, партійних, радянських, комсомольських працівників, навіть дітей, жінок і стариків».

»На зиму — пише той же Криниця — бандити сховались під землею, копали схованки, замасковані під вовчі лігва. Відлежувались. Сподівались на весні 1947 року знову вийти на поверхню нечутним кроком — на ногах товсті вовняні панчохи — прокрастись у села, не дати орачам вийти в поле».

Костенко зі своїми чекістами не знав, де чекати появи повстанців, бо навіть рядові члени підпілля, які попадали в руки чекістів, не хотіли зрадити таємниці, бо — мовляв — боялися пімсти.

Нарешті до Костенка привели «слідчого служби безпеки крайового проводу ОУН «Карпати» (псевдо «Липень»), якого зловили, коли він вертався з Тернопільщини, виконавши одне доручення.

Той же Криниця пише, що крайовий провідник Карпат переховався під псевдонімом «Роберт». Чотирьох хлопців з Тернопільщини викопали для нього двокімнатний бункер у Чорному Лісі, в горах Яворова, поблизу с. Липа, Болехівського району. Криниця, очевидно, знає добре практику НКВД і підсуває таку ж практику ОУН, мовляв, потім тих хлопців ОУН розстріляла, а «Липень» з цього приводу начебто погодився видати кривку «Роберта» та інші адреси. Три дні ходив Костенко з своїми чекістами Чорним Лісом, поки знайшли бункер «Роберта». «Роберт» разом із залогою бункра боровся до останку — відстрілюючись із кулемета і кидаючи

гранати. Не допомогли большевицькі заклики піддатись. Врешті в бункрі почулись приглушені пістолетні постріли. Це залога, вичерпавши всі набої, воліла покінчити з життям, ніж здатись живими в руки ворога. Чекістам удалося дістати живим тільки одного члена залого — «Остапа». «Роберт» із своєю дружиною та своїм заступником намагався запасним ходом вирватись з оточення, але його затримав Костенко і вони всі згинули в бою. «Бункер цей — пише Криниця — став ниточкою, за яку Костенко згодом розмотував увесь клубок збройної організації українських націоналістів... на Станиславівщині».

Тепер Костенко розживається за свої заслуги в Києві, його не раз «запрошують на зустрічі з молодим поповненням органів державної безпеки», щоб виховувати нових яничарів і катів свого народу.

** Польщі передано цінні видання.* Як подає РАТАУ (2. 2. 1967), «керуючись почуттям братерської дружби, уряд УРСР нещодавно прийняв рішення передати з національних фондів Міністерству культури і мистецтва ПНР 1512 цінних книг і журналів, виданих у Польщі 1814–1993 рр. Серед них — законодавчі, філософські, історичні, правові, філософські, географічні, медичні, бібліографічні, культурні та періодичні видання».

Це вже не вперше Україна була змушена передати Польщі дорогоцінні музейні пам'ятки, не одержавши в заміну нічого. Так, напр., згідно з постановою РНК УРСР з 18 жовтня 1945 року, Польщі передано «історичні й культурні цінності польського народу», вибрані з музеїв України. Додатково передано 32 екс-

понати з Львівського історичного музею, 31 картину з Львівської картинної галерії та 100 тисяч книг і рукописів із Львівської філії Академії наук УРСР, згідно з постановою Ради міністрів УРСР із 6 травня 1946 року. Згідно з постановою київського «уряду» (з 22 червня 1946 р.), зі Львова вивезено в Польщу «Рацлавицьку панораму», а згідно з постановою з 6 липня того ж року до Вроцлава (Польща) вивезено весь фонд колишньої бібліотеки «Осолінеум» у Львові, за винятком книжок, рукописів і архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва та господарства України. Відомо ж, що Польща на протязі довгих століть панування в Україні грабувала українські історичні пам'ятки і цінності та вивозила з України, але за тими пам'ятками ніхто в Києві не вминається (наприклад, про повернення ікони Белзької Божої Матері, що перебуває в Ченстохові).

* *«Не стидаймося своєї щедристі».* — Під таким заголовком Станіслав Тельнюк помістив у «Літературній Україні» (з 22. 1. 1967) статтю, присвячену популяризації української народної пісні. Він згадує про вислів Павла Тичини в розмові з ним: «...вечорами рідко співають дівчата народніх пісень». Як причину Тичина подавав те, що ми «погано пропагуємо свої скарби», «народну пісню на Україні мало згадуємо. А російські композитори вже починають про це писати. Нам би з них приклад взяти. І не тільки з них».

Розповідаючи про великий успіх міжнародного фестивалю естрадної пісні в Польщі, Тельнюк висуває таку пропозицію: «І подумалося тоді: а чому б нам, українцям, господарям

колосальної пісенної скарбниці, не взятися за проведення інтернаціональних фестивалів народної пісні в співучому Києві?» Далі він пропонує також концерти стародавньої української музики, хоч вона й церковна, бож Бах, Бетховен чи Лисенко, твори яких виконують в СРСР, також творили церковну музику. Такі концерти він пропонує «на хорах якогось із старовинних наших соборів, де з музикою дивно гармонізували б мозаїки та фрески, тоді, певно, нікому й на думку не спадало б перетворювати (буває й так) собори на склади — вони стали б концертними залами».

На думку Тельнюка, треба більше пропагувати українську народну пісню з екранів кіно. При тій нагоді пригадає, що герої т. зв. «Молодої гвардії» з Краснодару, з яких Москва зробила комуністів, любили українські пісні і навіть писали дослідження про них. «Хотілося би, — пише він, — щоб режисер, створюючи свій фільм, дбав не тільки про якнайкраще виявлення свого «я», а передусім — про відтворення священного «я» свого народу». Нарікає Тельнюк на те, що в школах України не вчать традиційних українських пісень, а тільки «сучасні». Грамофонних платівок із записами українських пісень не можна дістати, бо в Україні немає заводу, який би їх випускав. Він пропонує, щоб хоч московський Апрелевський завод збільшив випуск українських грамофонних платівок.

* *Проти русифікації назв і прізвиськ.* «Для всіх зрозуміле, використане віками слово — наше прізвище, назва нашого міста чи села, нашої річки, лісу. Навряд, чи є щось стабільніше в людській мові. Змінюються норми правопису, відбувають-

ся фонетичні зміни в мові, а прізвиське пишуть так само, як писали його на світанку письменства. Бо це — орієнтири, вони, мов дорожні знаки вздовж магістралі історії: плутанина тут неприпустима. І даремно пихаті завойовники перехрещували по своєму міста й ріки. Назву давав народ, і змінити її можна тільки з його дозволу. Бін колись уперше назвав Київ — Києвом, а Іванівку — Іванівкою», — так пише Ярослав Харчук із Дубна в «Літературний Україні» (31. 1. 1967).

Бін є проти того, щоб чужі назви перекладати і пропонує тільки транскрибувати їх. Так само є проти того, щоб українські власні назви перекладати на російську мову, також пропонує тільки їх транскрибувати, напр., у паспортах. «Слід подумати над тим, — пише він, — чи завжди доцільно перекладати на російську мову прізвиська. Знаємо, наприклад, що М. В. Гоголь не писав «Андрей Бульба», а тільки «Андрій».

Далі Харчук виступає проти того, щоб у транскрипції українських назв латинкою, напр., на табличках, що подають назви сіл по дорозі між Львовом і Києвом, подавати їх у російському звучанні, напр.: замість Привільне, Бодяне, Підгайці, Гамаліївка, — «Привольное», «Водяное», «Подгайци», «Гамалеевка» і т. д. «В одному ми переконані, — пише він, — теперішнє довільне поводження з топонімами та прізвиськами свідчить про те, що нашим ученим-мовознавцям слід було б обміркувати й вирішити ці проблеми».

* «Вірний син партії» — під таким заголовком «Робітнича газета» (19. 1. 1967) помістила статтю кандидата історичних наук М. Конова-

лова про колишнього голову советського маріонеткового «уряду» України — Панаса Любченка, який застрілювався разом з дружиною 29 серпня 1937 року. Самогубство Любченка було спричинене недовір'ям Сталіна до нього, яке він висловив через свого представника, Молотова, на засіданні ЦК КП(б)У і викликав Любченка та інших провідних українських комуністів «на розмову» в Москву.

Згадана стаття надрукована з нагоди 70-річчя з дня народження Любченка, але в ній нічого не говориться про закуліси його смерті, тільки зазначено, що «його... діяльність... у 1937 році була перервана. Він трагічно загинув».

Подібні біографічні нотатки про Любченка подали 20 січня ц. р. «Радянська Україна» і «Молодь України». При цьому згадується факт, що Любченко давніше належав до лівоесерівської партії «боротьбістів», члени якої в більшості влилися до КП(б)У, але пізніше всі були зліквідовані. З таких згадок можна зробити висновок, що їх автори уважають за потрібне хоч частинно реабілітувати «боротьбістів».

* **Новий «міністер» освіти.** «Указом» з 21 січня 1967 року Президія Верховної ради УРСР звільнила Аллу Бондар від обов'язків міністра освіти УРСР «у зв'язку з переходом на іншу роботу». Новим «міністром» освіти назначено Петра Платоновича Удовиченка. Тут слід згадати, що «указом» з 6 серпня 1966 року міністерство освіти УРСР з «республіканського» перетворено на «союзно-республіканське», себто навіть формально це «міністерство» має обмежені права.

**ОКАЗІЙНА ВИПРОДАЖ ВИДАНЬ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ
У ВЕЛИКИЙ БРИТАНІЇ (СУБ)**

	sh.	\$
Бучинський Д.: УКРАЇНА ПІД МАРІЙСЬКИМ ПРАПОРОМ	2/-	0.30
Бучинський Д.: ХРИСТИЯНСЬКО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА, стор. 256	15/-	2.15
Брадович М.: ІДЕЯ І ЧИН — оповідання, стор. 96	4/-	0.60
Воропай О.: ПРИГОДИ МАРКА ЧУБАТОГО — оповідання, стор. 100	4/-	0.60
Воропай О.: УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ, стор. 64	3/-	0.40
Воропай О.: УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЗАГАДКИ, стор. 54	3/-	0.40
Глід С.: ФРАГМЕНТИ ЖИТТЯ І МУК — спогади під- пільника	4/-	0.60
Гбоскевич Г.: ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИК	26/-	3.50

Д. Донцова:

ПОХІД КАРЛА XII НА УКРАЇНУ — це аналіза помилок, зроблених Карлом, та дороговказ нам на майбутнє і всім, що шукатимуть шляхів для визволення з москов- ського панування	2/6	0.35
РОСІЯ ЧИ ЕВРОПА — це відповідь всім, кому неясно, чому нам з Москвою зовсім не подорожі	4/-	0.60
МОСКОВСЬКА ОТРУТА — блискучий знавець Москви роз- криває перед читачем всі засоби, якими вона старається паралізувати стремління поневолених нею народів до волі, розкладаючи отруйними гаслами їх громадське, культурне та політичне життя	21/-	3.00
Лукіяненко А.: ПСИХОЛОГІЯ ДИТЯЧОГО ВІКУ	1/-	0.15
Савич О.: НАШІ СТРАВИ — циклоstileве видання	6/-	0.90
УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ФЛІРТ (товариська гра)	3/6	0.45
Mirchuk I., Ph. D.: UKRAINE AND PEOPLE, handbook with Maps, Statistical Table and Diagrams, 280 pp.	16/-	2.30
Woropay O.: THE NINTH CIRCLE, Scenes from the Hunger tragedy of Ukraine in year 1933), 34 pp.	3/-	0.40
Polonska-Vasylenko N.: UKRAINE-RUS and Western Europe in 10th-13th Centuries, 47 pp. + 16 pp. of illustrations, cloth-bound	12/6	1.75
Shevchenko T.: SONG OUT OF DARKNESS. Selected Poems translated from Ukrainian by Vera Rich, Introduction and Notes by V. Svoboda and Critical Essay by W. K. Matthews, 128 pp., cloth-bound	16/-	2.30

При замовленні просимо подавати виразно (латинкою) свою адресу. Кошти пересилки книжок оплачує замовляючий. Замовлення із за-кордону виконуємо негайно після одержання готівки.

Гроші можна пересилати готівкою в поручених листах, »Монеї-ордерами«, або »Посталь-ордерами« на адресу книгарні:

UKRAINIAN BOOKSELLERS & PUBLISHERS
49, LINDEN GARDENS, NOTTING HILL GATE,
LONDON, W.2., GREAT BRITAIN